

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇOKLU BİR DEZAVANTAJLILIK OLARAK
ENGELLİ YOKSULLUĞU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜSRA AK

2501170065

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BAŞAK IŞIL ALPAR**

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : YÜSRA AK Numarası : 2501170065
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : ÇALIŞMA EKONOMİSİ Danışmanı : DOÇ. DR. BAŞAK İŞİL ALPAR
Tez Savunma Tarihi : 27.06.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : ÇOKLU BİR DEZAVANTAJLILIK OLARAK ENGELLİ YOKSULLUĞU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÖ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. BAŞAK İŞİL ALPAR		KABUL
2- DOÇ. DR. FARUK TAŞÇI		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDÜLHAKİM BEKİ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET GÜLER		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NURGÜN KUL PARLAK		

ÖZ

ÇOKLU BİR DEZAVANTAJLILIK OLARAK ENGELLİ YOKSULLUĞU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yüstra AK

Dezavantaj kavramı, herhangi birine muhtaç olmamak için gerekli olan sosyal ve ekonomik araçlara erişim için daha az fırsata sahip olmak olarak tanımlanmaktadır. Çoklu dezavantajlılık kavramı ise farklı dezavantajların çakışması durumunu ifade etmekte olup, farklı dezavantajların aralarında bir nedensellik döngüsü mevcut olabilir. Aralarında nedensellik bağı olan iki dezavantajlılık hali de geçmişten günümüze her toplumda mevcut olan ve muazzam sayıda insanın hayatını etkileyen engellilik ve yoksulluktur. Bu çerçevede çalışmada, engelliliğin yoksulluğa ve yoksulluğun engelliliğe yol açabileceği iddia edilmiş; söz konusu iki dezavantajlılık halinin birbirlerini tetiklemelerine neden olan muhtelif faktörler incelenmiştir. İnceleme sonucunda bu faktörlerin birbirini tetiklemekle birlikte; etkilerinin engelli bireye, çevresine ve şartlarına göre değişiklik gösterdiği, dolayısıyla hiçbirinin diğerinin önüne geçmediği tespit edilmiş ve etkin mücadele politikalarına olan ihtiyaç ortaya koyulmuştur. Çalışmada, Türkiye’de engelli yoksulluğuna yönelik mücadele yöntemleri olarak ise engelli istihdamı, sosyal yardımlar ve indirimler incelenerek, mücadele yöntemlerinin etkinliği zihniyet, mevzuat, kurumlar ve uygulamalar bağlamında değerlendirilmiştir. Neticede istihdam uygulamalarının eşitliği sağlama amacı gütmekle birlikte eşitsizliği besleyici sonuçları olduğu, sosyal yardım uygulamalarının ise halen tam anlamıyla hak temelli bir çerçevede sunulmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber tarihsel süreç içinde uygulamaların olumlu yönde bir dönüşüm geçirdikleri görülmüş olup bu yönde dönüşümlerine devam etmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık, Çoklu Dezavantajlılık, Engellilik, Yoksulluk, Engelli Yoksulluğu, Yoksullukla Mücadele

ABSTRACT

THE DISABLED'S POVERTY AS A MULTIPLE DISADVANTAGEOUSNESS: THE CASE OF TURKEY

Yüstra AK

The concept of disadvantage can be defined as having fewer opportunities to access social and economic tools necessary for not needing anybody. The concept of multiple disadvantageousness states the coincidence of different disadvantages and there may exist a relation of causality between them. The two-disadvantageous situation, having a causality relationship with each other is disability and poverty which exist in every society from the past to present, and which affect the lives of a tremendous number of people. In this context, in this study it is claimed that the disability may cause poverty and poverty may cause disability, and various factors that cause these two-disadvantageous to be triggered each other are examined. As a result of examination, although these factors trigger each other, it has been detected that these factors show differences according to disabled individuals, their social environment and conditions, so that it had been also detected that none of them can take the place of others and the necessity of active fighting policies had been revealed. As fighting methods against disabled poverty in Turkey, disabled employment, social aids and discounts have been evaluated whether fighting methods are effective in terms of mentality, regulations, institutions, and implementations. Eventually employment implementations intended to provide equality, however it has consequences which empower inequality and social aid implementations are not quite in a fair frame has been detected. In addition to what, when implementations evaluated in the historical process, it has been seen that these implementations transform, and the continuation of this transformation is expecting.

Keywords: Disadvantage, Multiple Disadvantage, Disability, Poverty, Disabled Poverty, Struggle Against Poverty

ÖNSÖZ

Engellilik ve yoksulluk geçmişten günümüze her toplumda var olan olgulardır. Sonuçları itibariyle bireyi dezavantajlı hale getiren bu iki olgu birbirini etkileyerek çoklu bir dezavantajlılık hali oluşturmaktadır. Engelli bireyler eğitim hayatı ve emek piyasası başta olmak üzere toplumsal hayatın pek çok alanına erişimde pek çok sorunla karşılaşmakta ve bu nedenle neredeyse tüm toplumlarda yoksullar içinde en yoksul grubu oluşturmaktadır. Küreselleşme süreciyle beraber yoksulluğun adeta boyut değiştirmesiyle beraber de engelli yoksulluğunun etkileri daha da şiddetlenmektedir. Bu nedenle engelli yoksulluğuna dair etkin mücadele yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma kapsamında öncelikle engelliliğin ve yoksulluğun birbirlerini nasıl etkilediği incelenmiş ve aralarındaki nedensellik ilişkisi ortaya koyulmuştur. Çalışmada engelli yoksulluğunun hangi nedenlerle ortaya çıktığı ve ne kadar kişinin bu sorundan etkilendiğine ilişkin durum analizi yapılarak Türkiye’de mevcut mücadele yöntemlerinin zihniyet, mevzuat ve uygulamada olmak üzere her boyutuyla incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada karşılaşılan temel zorluk, Türkiye’de engelli bireylere ilişkin yoksulluk verilerinin bulunmayışıdır. Mücadele yöntemlerinin değerlendirilmesinde ise yapılan çalışmalarda mücadele yöntemlerinin genellikle uygulama bağlamında ele alınması ve uygulamaların zihniyetinin irdelenmemesi bir diğer zorluk olarak değerlendirilmektedir.

Tezin ortaya çıkış sürecinde sayısız insanın maddi ve manevi katkısı olmuştur. Bu insanlardan ilki olan danışmanım Doç. Dr. Başak Işıl ALPAR hocama vakit ayırdığı, çalışmayı desteklediği ve yönlendirdiği için teşekkür ederim. Tez sürecim boyunca fikirlerini esirgemeyen Doç. Dr. Faruk TAŞÇI hocama, çalışmaya getirdiği eleştiriler ve katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ hocama, kaynaklara erişim konusunda tecrübelerinden faydalandığım Prof. Dr. Zeki PARLAK hocama, daima Hakkı ve sabrı hatırlatan, yol gösteren ve yüreklendiren Arş. Gör. Muhammed Erkam KOCAKAYA hocama, verilere erişim konusunda yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Osman AKGÜL hocama ve gerek lisans gerek yüksek lisans eğitimim boyunca ders aldığım tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın gidişatı için, çalıştığım süre boyunca işyerinde gerekli esnekliği sağlayan ve teze dair görüşlerini esirgemeyen şefim Emrah TÜYLÜ ile çalışma boyunca daima sabırlı ve ilgili davranan diğer çalışma arkadaşlarıma ve sürece dair her umutsuzluğa kapıldığımda yanımda olan ve cesaret veren başta Arş. Gör. Demet TOKTAŞ, Sevilay ŞAHİN ve Şeyda ÇELİK olmak üzere tüm arkadaşlarıma da teşekkür etmek isterim.

Son olarak bana farklılıkların güzelliklerini fark edecek bir bakış açısı kazandıran, tüm eğitim hayatım boyunca bana daima güvenen, desteklerini ve hayır dualarını eksik etmeyen aileme teşekkür etmek isterim. Benim için ilham kaynağı olan, tez konusunun belirlenmesinden yazım sürecinin bitişine kadar her konuda tezimi benimle dert edinen sevgili annem Filiz AK'a, babam Ramazan AK'a, kardeşlerim Berat Yusuf AK ve Meryem KARAKOÇ'a bu süreçte bana gösterdikleri destek ve anlayış için tüm kalbimle teşekkür ederim.

Yüstra AK- İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKLU DEZAVANTAJLILIK, YOKSULLUK ve ENGELLİLİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Dezavantajlılık ve Çoklu Dezavantajlılık	4
1.2.Yoksulluk	16
1.2.1.Yoksulluk Türleri.....	18
1.2.2. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri.....	22
1.2.3. Yoksulluğun Nedenleri ve Etkileri	25
1.3.Engellilik	29
1.3.1.Engelliliğe İlişkin Tanımlar	32
1.3.2.Engellilik Türleri.....	35
1.3.3.Engelliliği Açıklayan Modeller	43

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELLİLİK VE YOKSULLUK ARASINDAKİ NEDENSELLİK DÖNGÜSÜ

2.1. Engelliliğin Yoksulluğa Yol Açma Nedenleri	49
2.1.1. Eğitim İmkanlarına Sınırlı Erişim.....	50
2.1.2. İstihdama Katılamama	57
2.1.3. Engelliliğin Ek Maliyetleri	68
2.1.4. Toplumun Olumsuz Tutumları	71
2.1.5. Engelli Bireylerin veya Ailelerinin Tutumları.....	74
2.2. Yoksulluğun Engelliliğe Yol Açma Nedenleri	77
2.2.1. Eğitim İmkanlarına Sınırlı Erişim.....	77
2.2.2. Sağlık Hizmetlerine Sınırlı Erişim.....	81

2.2.3. Yetersiz Beslenme	84
2.2.3. Kötü Çalışma Şartları.....	87
2.2.4. Yoksulluk Psikolojisi.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ENGELLİ YOKSULLUĞU VE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

3.1.Türkiye’de Engelli Profili ve Engelli Yoksulluğu	92
3.2.Türkiye’de Engelli Yoksulluğu ile Mücadele	99
3.2.1.Doğrudan Mücadele Olarak İstihdam.....	99
3.2.1.1.Kota Sistemi	100
3.2.1.2.Korumalı İşyeri	105
3.2.1.3.Kişisel Çalışma Yöntemi.....	107
3.2.1.4. Kooperatif Çalışma Yöntemi	109
3.2.1.5.İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı	109
3.2.1.6.Evde Çalışma	110
3.2.1.7.Yalnızca Engellilere Ayrılmış İşlerde Çalışma.....	112
3.2.1.8.Destekli İstihdam	112
3.2.2.Dolaylı Mücadele: Sosyal Yardımlar ve İndirimler	114
3.2.2.1.2022 Sayılı Kanun ile Bağlanan Sosyal Yardımlar.....	115
3.2.2.1.1.Yaşlılık Aylığı.....	115
3.2.2.1.2.Engelli Aylığı.....	118
3.2.2.1.3.18 Yaş Altı Engelli Yakını Yardımı	120
3.2.2.1.4.Silikozis Hastalarına Yapılan Yardımlar	121
3.2.2.2.2828 Sayılı Kanun ile Bağlanan Evde Bakım Yardımı	122
3.2.2.3.Engelli İhtiyaç Yardımları.....	123
3.2.2.4.Vergi İndirimleri ve Muafiyetler.....	124
3.3.Mücadele Yöntemlerinin Değerlendirilmesi.....	125
3.3.1.Zihniyet Bağlamı	125
3.3.2.Mevzuat ve Kurumlar Bağlamı.....	132
3.3.3.Uygulama Bağlamı	137
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	147
KAYNAKÇA	157

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: İnsani Gelişme Endeksinde Kullanılan Maksimum ve Minimum Değerler	24
Tablo 1.2: Çok Boyutlu Yoksulluk Tespitinde Kullanılan Yoksunluklar.....	25
Tablo 1.3: Yoksulluğun Nedenleri	27
Tablo 1.4: Ortopedik Engellerin Sınıflandırılması.....	36
Tablo 1.5: Görme Engelliliğin Sınıflandırılması.....	38
Tablo 1.6: İşitme Engelinin Derecesi ve Şiddetinin İletişim Üzerindeki Etkisi	39
Tablo 1.7: Zihinsel Engellilerin Sınıflandırılması ve Tanımlar	42
Tablo 2.1: Engelli ve Engelli Olmayan Kişilerin Eğitim Çıktıları.....	52
Tablo 3.1: Yoksulluk Riski Altındaki Engelli Bireyler (2010-2016)	94
Tablo 3.2: Türkiye’de Engel Türüne, Engelliliğin Ortaya Çıkış Zamanına, Engel Nedenine ve Engel Oranlarına Göre Engellilik Oranları (2010)	95
Tablo 3.3: Türkiye’de Yaş Grubuna, Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre Engellilik Oranları (2010).....	97
Tablo 3.4: Türkiye’de Engellilerin Eğitim Durumu (6 ve Daha Yukarı Yaştakiler)	98
Tablo 3.5: Engelli Statüsünde Başvuru, İşe Yerleştirme ve Halen Çalışan Engelli Sayıları (2008-2017)	102
Tablo 3.6: Engelli İstihdam Etmek Zorunda Olan İşyeri ve Açık Kontenjan Sayısı (2008-2017).....	104
Tablo 3.7: İstihdam Edilen Engelli Memur Sayısı (2008-2018).....	105
Tablo 3.8: Kontenjan Fazlası Olarak Çalışan Engelli Sayısı	110
Tablo 3.9: Yaşlılık Yardımı Alan Kişi Sayısı ve Ayrılan Kaynak Miktarı (2002-2018)	117
Tablo 3.10: Engelli Yardımları (2002-2018)	119
Tablo 3.11: 18 Yaş Altı Engelli Yakını Yardımları (2007-2018).....	120
Tablo 3.12: Silikozis Hastalarına Yapılan Yardımlar (2011-2018)	122
Tablo 3.13: Evde Bakım Yardımı (2007-2018)	123
Tablo 3.14: Engellilik Derecesi Bazında Rapor Sayıları (2000-2017)	124

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Gelir Dağılımında Adaletsizliğin ve Yoksulluğun Nedenleri	28
Şekil 1.2: Yoksulluğun Neden Olduğu Dezavantajlar.....	29
Şekil 2.1: Yoksulluk ve Sağlık İlişkisi	82
Şekil 2.2: Engelli Çalışanlar İçin İşyerinde Fiziki Şartların Uygunluğu	66

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:Aynı eser
a.g.e.	:Adı geçen eser
BEP	:Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı
BSYS	:Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi
EKPSS	:Elektronik Kamu Personeli Seçme Sınavı
EUROSTAT	:Avrupa İstatistik Kurumu
ILO	:Uluslararası Çalışma Örgütü
İŞKUR	:Türkiye İş Kurumu
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa sayısı
SGK	:Sosyal Güvenlik Kurumu
SOYBİS	:Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
WHO	:Dünya Sağlık Örgütü
y.y.	:Yazar yok

GİRİŞ

Engellilik, geçmişten günümüze daima insan hayatının bir parçası olagelmıştır. Engelli olarak doğanlar ve çeşitli nedenlerle engelli hale gelenlerle beraber, ailesinde ya da çevresinde engelli bir birey olanlar da hesaba katıldığında engelliliğin ne denli büyük bir topluluğun hayatını etkilediği daha iyi anlaşılmaktadır. Engellilik, vücut yapısındaki ve fonksiyonlarındaki yetiyitimi nedeniyle kişinin faaliyetlerinin sınırlandırılması durumunu ifade etmektedir ve yalnızca bedensel değil, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetiyitimlerini de kapsayan oldukça geniş bir kavramdır.

Tıpkı engellilik gibi insanlık kadar eski diğer bir kavram olan yoksulluk da muazzam sayıda insanın hayatını etkilemektedir. Kavrama ilişkin literatürde ortak bir tanım olmamasına karşın en basit ifadesiyle yoksulluk, kişinin ihtiyaçlarını karşılamasını ve topluma entegre olmasını sağlayacak kaynaklardan yoksun olması olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan yoksulluğun ne üzerinden tanımlandığı ve nasıl anlamlandırıldığı çeşitlilik göstermektedir. Yoksulluğu yalnızca temel ihtiyaçlardan ibaret gören yaklaşımların yanı sıra temel ihtiyaçların ötesinde toplumsal bir boyuta sahip olduğunu ileri süren yaklaşımlar da mevcuttur.

Engelliliğin nasıl anlamlandırıldığı ve engelli bireylere nasıl muamele edildiği toplumdaki topluma, hatta aynı toplum içinde insandan insana değişiklik göstermektedir. Öte yandan engelli bireyler neredeyse her toplumda hem eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarda hem de zaman zaman bulundukları sosyal çevrede hatta kendi hanelerinde dahi ayrımcılığa maruz kaldıkları için dezavantajlı bir grup olarak değerlendirilmektedir. Maruz kalınan bu ayrımcılık, kişinin yalnızca sosyal hayatını değil aynı zamanda ekonomik durumunu da etkilemektedir. Zira engelli bireylerin mal ve hizmetlere erişimi görece daha zor olmakta bu da yoksul olma ihtimallerini oldukça artırmaktadır.

Her ülkenin gelişmişlik ve refah seviyesi birbirinden farklıdır. Buna bağlı olarak engellilerin karşı karşıya kaldığı sorunlar da farklılık göstermektedir. Ne var ki hem gelişmiş ve gelişmekte olan hem de az gelişmiş ülkelerde engelliler yoksullar

içinde en yoksul grubu oluşturmaktadır.¹ Engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki yalnızca engelliliğin yoksulluğa neden olmasıyla açıklanabilen tek taraflı bir ilişki niteliğinde değildir. Yoksulluk da insan sağlığı için gerekli olan gıdalar, barınma koşulları, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi pek çok imkana erişimi kısıtladığı için engelliliğe neden olmaktadır. Bu nedenle engellilik ve yoksulluğun birbiriyle bağlantılı, hatta birbirini doğuran bir çoklu dezavantajlılık hali olduğu ifade edilebilir ve tıpkı diğer çoklu dezavantajlılıklar gibi etkileri oldukça şiddetlidir. Dünyada mevcut insan sayısı kadar ihtimal var olduğu göz önüne alındığında her engellinin yoksul olacağı ve her yoksulun engelli olacağı iddia edilemese de bu iki olgunun birbirini ortaya çıkarmak adına güçlü bir nedensellik ilişkisi kurduğu görülmektedir.

Engelli yoksulluğunun bir kısır döngü haline gelmesi ve bu döngünün içinde yaşayanlarca kırılmasının gün geçtikçe daha da zorlaşması etkin mücadele politikalarını gerekli kılmaktadır. Tüm bu anlatılanlar ışığında tez çalışmasının amacı engellilik ve yoksulluk arasındaki nedensellik döngüsünü açıklamak ve mücadele yöntemlerini değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmanın iskeletini oluşturan sorular şu şekildedir: Çoklu dezavantajlılık nedir ve insan hayatını nasıl etkilemektedir? Engellilik ve yoksulluk halleri nasıl çoklu bir dezavantajlılığa dönüşmektedir? Türkiye’de engelli yoksulluğu görünür müdür? Engelli yoksulluğuna yönelik mücadele yöntemleri nelerdir? Mücadele yöntemlerinin zihniyeti sosyal devlete uygun mudur, mevzuatı eksiksiz olarak düzenlenmiş midir, kurumsal yapılanması nasıldır ve uygulamalarda yaşanan sorunlar nelerdir?

Literatürdeki çalışmaların genellikle engelliliğe yönelik sorunları ayrı ayrı ele alması mevcut sorunların derinlemesine incelenmesini sağlamaktadır. Öte yandan sorunların birbiriyle bağlantılı olması ve birbirlerinin ortaya çıkmasında rol oynaması konuya dair genel ve bütüncül bir bakış açısını da gerekli kılmaktadır. Bu noktada çalışma, engelli bireylerin yoksullaşmasına ve yoksul bireylerin engelli hale gelmelerine neden olduğu tespit edilen tüm faktörleri ele alarak bütüncül bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Bununla beraber literatürde mücadele yöntemleri de sorunlar gibi ayrı ayrı ele alınmakta ve değerlendirmesi genellikle uygulama boyutuyla

¹ Mark Priestley, “Engelliler”, **Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar**, (Der. Pete Alcock, Margaret May, ve Karen Rowlingson), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, s. 527.

sınırlı kalmaktadır. Çalışma mevcut mücadele yöntemlerini her boyutuyla ele alması bakımından da önem arz etmektedir.

Tezde incelenecek yöntem engelliliğe ve yoksulluğa yönelik bütünlükçü bir literatür taraması yaparak engellilik ve yoksulluk olgularının birbirlerini hangi nedenlerle tetiklerini tespit etmek ve engelli yoksulluğuna dair mücadele yöntemlerini analiz etmektedir. Bu çerçevede engelli bireylerin istihdamına dair ve sosyal yardımlara dair veriler analiz edilerek mücadele yöntemlerinin farklı açılardan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Üç bölümden oluşan tez çalışmasının birinci bölümünde engelli yoksulluğunun kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle dezavantajlılık nedir ve hangi gruplar dezavantajlıdır sorusunun yanıtı aranmıştır. Devamında çoklu bir dezavantajlılık olan engelli yoksulluğunu anlamak adına engellilik ve yoksulluk olguları ayrı ayrı ele alınarak, bu olguların nasıl tanımlandığı, sınıflandırıldığı, türleri ve nedenleri açıklanmıştır. Aralarındaki ilişkinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için bu kavramların açıklanması önem arz etmektedir.

İkinci bölümde ise engelliliğin ve yoksulluğun birbirlerine ne şekilde neden olduğu ve nasıl beslediği sorusunun yanıtı aranmış ve bu iki olgu arasındaki bağlantı noktaları incelenmiştir. Bu çerçevede engelliliğin yoksulluğa yol açmasına neden olan faktörler olarak; eğitim, istihdam, engelliliğin birey için meydana getirdiği birtakım ek maliyetler, engelli bireyin, ailesinin veya toplumun tutumları, yoksulluğun engelliliğe yol açmasına neden olan unsurlar olarak ise; eğitim, sağlık hizmetlerine dair sorunlar, yetersiz beslenme, kötü çalışma şartları ve yoksulluk psikolojisi ele alınacaktır.

Tez çalışmasının son bölümü ise Türkiye’de engellilere yönelik bir durum tespiti yapmak ve var olan mücadele yöntemlerini değerlendirmek amacı taşımaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Türkiye’deki engelli profili incelenmiş ve engelli yoksullara yönelik bir oran tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Sonrasında doğrudan mücadele yöntemi olarak engelli istihdamı ve dolaylı mücadele yöntemi olarak sosyal yardımlar ve indirimler gerek teorik yönden gerekse Türkiye’deki istatistiklerle ele alınmıştır. Nihayetinde bu yöntemlerin zihniyet, mevzuat, kurumlar ve uygulama bağlamlarında değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKLU DEZAVANTAJLILIK, YOKSULLUK ve ENGELLİLİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çoklu dezavantajlılık, en basit ifadesiyle bir kişinin birden fazla dezavantaja aynı anda maruz kalması ve hassasiyetinin artması durumunu ifade etmektedir. Bu dezavantajlar birbirinden bağımsız olarak meydana gelebileceği gibi birinin diğerini doğurması şeklinde de meydana gelebilmektedir. Nedeni her ne olursa olsun ve nasıl meydana gelmiş olursa olsun sonucu kişinin belli araçlardan faydalanamaması şeklinde görülmektedir. Yoksulluk, gelir ve diğer kaynakların eksikliği sonucunda kişinin insani ihtiyaçlarını karşılayamaması dolayısıyla birtakım araçlardan mahrum kalması anlamına gelmektedir. Engellilik ise, kişilerin yetiyitimi sonucunda çevreye uyumunda yaşadığı zorlukları dolayısıyla yine birtakım araçlardan mahrum olması durumunu ifade etmektedir. Bu nedenle hem yoksulluk hem de engellilik başlı başına bir dezavantajlılık durumudur. Bununla beraber engellilik mahrum kalan araçlar yoluyla yoksulluğa, yoksulluk da aynı şekilde engelliliğe neden olarak çoklu bir dezavantajlılık durumu meydana getirebilmektedir. Aralarındaki ilişkinin doğru bir şekilde kavranabilmesi adına gerek dezavantaj gerekse de engellilik ve yoksulluk kavramları irdelenecektir.

1.1. Dezavantajlılık ve Çoklu Dezavantajlılık

Dezavantaj kavramı, herhangi birine muhtaç olmamak ve kendi kendine yetebilmek için gerekli araçlardan faydalanma hakkından yoksun bırakılma durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla insanlar kendilerini, toplumun büyük çoğunluğu tarafından faydalı bulunan araçlardan / haklardan yoksun kaldıkları / bırakıldıkları ölçüde dezavantajlı görürler. Bu haklardan biri özerkliktir. Özerklik, bir grubun izole edilmesinden ziyade ideallerine ve kapasitelerine uygun şekilde gelişmesinin teşvik edilmesidir. Bir diğeri insanların kendi kendine yetebilme mücadelelerinde desteğe ihtiyacı olması nedeniyle bağımlılığı pekiştirmeyecek nitelikte teşviktir. Kişinin kendi refahını etkileyecek kararlara katılması anlamına gelen karar verme sorumluluğu da dezavantajla bağlantılıdır. Diğer araçlar ise sağlık, eğitim, istihdam ve sermayedir. Dezavantajlı grupların bu araçlardan ve haklardan yoksun kalmalarının nedenleri ise

kaynaklara erişim sorunu, erişilen kaynakların kullanımına dair sorunlar, toplumun dezavantaja sahip olan grupla ilişkisi (görmezden gelme ya da negatif tutum), devletin ya da firmaların uygulamaları ve grubun kendi koşulları olabilir.² Grubun kendi koşulları olarak psikolojik, fiziksel, ekonomik veya sosyal durumu, cinsiyeti, etnik kökeni ve dini sayılabilir.

Dezavantajlılık, cinsiyet, yaşlılık, engellilik ve hastalık gibi kişinin kendi elinde olmayan ve önlenemeyen nedenlerden dolayı meydana gelebileceği gibi şiddet, göç ve uzun dönem işsizlik gibi toplumdan kaynaklanan nedenlerden dolayı da meydana gelebilir.³ Nedenleri ülkeden ülkeye ve toplumdan topluma ve dahi aynı toplum içinde zamanla değişiklik gösterse de⁴ dezavantajlılık, eğitim, sağlık, istihdam gibi sosyal ve ekonomik kaynaklara erişim için daha az fırsata sahip olma, bir diğer deyişle fırsat eşitsizliği ortak paydasında birleşmektedir.⁵

Dezavantajlı veya dezavantajlı sayılan bir grubun üyesi olan kişilerde, içinde bulundukları olumsuz şartlar korku, umutsuzluk, biçarelik, keder gibi duygulara neden olabilir. Hastalık, engellilik ve insan yaşamının doğal bir süreci olan yaşlılık, kısıtlanmayı ve kısıtlanmaya bağlı olarak kişinin topluma herhangi bir katkı sağlayamayacak kadar durgunlaşması nedeniyle rolsüzlüğü beraberinde getirecektir. Bir diğer duygu, engelliler, şiddete maruz kalanlar ve uzun dönem işsizler gibi dezavantajlılarda görülmesi muhtemel olan ve yine kişiyi durgunlaştıran acziyet/güçsüzlük duygusudur. Dezavantajlılık nedeniyle kişinin yaşayabileceği diğer bir duygu durumu ise yalnızlık/dışlanmışlıktır. Kişinin kendini yalnız ve dışlanmış hissetmesi kişiyi bir neden aramaya itebilir, bununla beraber kişinin kendini ve çevresindekileri suçlama ve kızgınlık eğilimi oluşabilir.⁶

² Steven E Mayer, What is a “Disadvantaged Group?”, **Effective Communities Project Working Paper**, 2003, s. 2-6.

³ Fatma Bayraktar Karahan, “İnsan ve İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamalar: Sevilla Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım**, (Der. İhsan Çapçioğlu ve Fatma Zeynep Belen), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 169.

⁴ İhsan Çapçioğlu ve Fatma Çapçioğlu, “Psiko-Sosyal Destek ve Manevi Bakım Uygulamaları: Budapeşte Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım**, (Der. İhsan Çapçioğlu ve Fatma Zeynep Belen), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 37.

⁵ Ali Seyyar, **Sosyal Siyaset Terimleri**, İstanbul: Beta Basım, 2002, s. 170.

⁶ Bayraktar Karahan, **a.g.e.**, s. 170-172.

Öte yandan, dezavantajlı gruplar literatürde “korunması gereken gruplar”, “ezilen gruplar”, “dışlanan gruplar” ve “kırılgan gruplar” olarak da adlandırılmaktadır ve bu grup nüfus içinde önemli bir paya sahiptir. Bu gruplar yasalar önünde diğerleriyle eşit konumda olmalarına rağmen işsizlik riskleri ya da kayıt dışı olarak kötü çalışma şartlarında ve düşük ücretlerle istihdam edilme riskleri daha yüksektir.⁷ İşe alımda olduğu gibi işten çıkarmada da ayrımcılığa maruz kalabilen dezavantajlı gruplar için yoksulluk, dışlanma gibi riskler toplumun diğer üyelerine nazaran daha yüksektir. Nüfus içindeki paylarının yüksek olmasının yanında zaman ve şartlar değiştikçe günümüzde dezavantajlı olarak sınıflandırılmayan kişi ve grupların da bu sınıflandırmaya dahil olması ve dezavantajlıların mevcut payının daha da büyümesi riski dolayısıyla dezavantajlıların karşılaştıkları tehditlerle mücadele artık bir gereklilik olmaktan çıkmış ve bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda yerel ve ulusal düzeylerde doğru planlanmış sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Dezavantajlı grupların kimler olduğuna dair literatürde fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Barrett dezavantajlı grupları engelliler, yalnız ebeveynler, etnik azınlıklar, 50 yaşın üstündeki insanlar, yeterli niteliğe sahip olmayanlar ve yoksullar olarak ele almaktadır.⁸ Diğer yandan Whelan ve diğerleri “yüksek risk grupları”nın özelliklerini hasta ya da engelli olmak, işsiz olmak, evde tam zamanlı çalışmak, yalnız ebeveyn olmak, üç veya daha fazla çocuğu sahip olmak ve 65 yaş ve üzeri olmak olarak sıralamıştır.⁹ Görüldüğü üzere yabancı literatürde yalnız ebeveyn olmak dezavantaj sınıflandırmalarında yer almaktadır. Türkiye’de de aile yapısının geçirdiği dönüşümle bu alan üzerine daha fazla çalışma yapılacağı düşünülmekle beraber bu çalışmada dezavantajlı gruplar olarak engelliler, yoksullar, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, eski hükümlüler ve göçmenlerden bahsedilecek ancak özel olarak hem engellilik hem de yoksulluk olmak üzere çoklu dezavantaja sahip olanlar ön plandadır.

⁷ Seyfettin Gürsel ve Gökçe Uysal Kolaşın, “İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Artırmak”, **BETAM Araştırma Raporu**, 2010, s. 61.

⁸ Ruth Barrett, “Disadvantaged Groups in the Labour Market”, **Economic & Labour Market Review**, C. 4, S. 6, 2010, s. 18.

⁹ Christopher T. Whelan, Bertrand Maitre, ve Brian Nolan, **Multiple Deprivation and Multiple Disadvantage in Ireland: An Analysis of EU-SILC**, Dublin: Economic and Social Research Institute, 2007, s. 75.

Dezavantajlı gruplardan ilki *kadınlardır*. Kadınların neden dezavantajlı olduğunu anlamak için öncelikle biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının ayrımını yapmak gerekmektedir. Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet birbirleriyle bağlantılı ancak birbirlerinden farklı kavramlardır. Biyolojik cinsiyet, kadın ve erkek bedenleri arasındaki biyolojik ve üreme açısından temel ve değişmeyen fiziksel farkları ifade ederken; toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasındaki biyolojik farklardan ziyade kadınlar ve erkekler arasında toplumdan ve ilişkilerden kaynaklanan farklılıklara odaklanan bir kavramdır. Biyolojik cinsiyet doğal bir kavramken toplumsal cinsiyet türetilmiş bir kavramdır.¹⁰ Bir diğer deyişle toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyete değil topluma, kültüre ve sosyal ilişkilere göre şekillenmekte ve buna ilaveten mevcut toplumsal cinsiyet algısı da toplumu şekillendirmektedir. Nitekim toplumsal cinsiyet beraberinde kadın ve erkekler için farklı roller getirir ve hem kadınlara hem de erkeklere bu roller çerçevesinde birtakım ekonomik ve toplumsal sorumluluklar yükler.

Ataerkil bir toplumsal yapıda toplumsal cinsiyet olgusunun bir sonucu olarak ev işleri ile çocuk ve yaşlı bakım sorumluluğu kadının rolü sayılmış ve ücretli bir işte çalışsa dahi bu rollerini sürdürmesi beklenmiştir. Aile içinde kadının aleyhine olan bu iş bölümü emek piyasasına da tezahür etmiş ve kadınların istihdamda da dezavantajlı bir konuma gelmesine neden olmuştur.¹¹ Bu sürecin ilk adımında özellikle dar gelirli ailelerde maddi yetersizliklerden dolayı eğitime erkek çocuğun devam etmesi durumu bulunmaktadır.¹² Temel eğitim konusunda dezavantajlı konumdaki kadınlar teknik ve mesleki eğitimde de ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Kadına biçilen toplumsal rolün bir uzantısı olarak “kadın işi/mesleği” algısı ortaya çıkmış ve bu algı kadınların öğretmenlik ve hemşirelik gibi “anaç” mesleklerle yönelmesi/yönlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucu olarak teknik eğitimlerin hedef kitlesi de çoğunlukla erkekler olmaktadır.¹³ Kadının işe alınmasında ve/veya işte yükselmesinde ise evlilik

¹⁰ Joan Acker, “From Sex Roles to Gendered Institutions”, *Contemporary Sociology*, C. 21, S. 5, 1992, s. 565.

¹¹ Nurgün Kul Parlak, **Refah Devletinin Yeniden Yapılanması ve AB Ülkelerinde İş-Yaşam Dengesi**, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2016, s. 23.

¹² Meryem Koray, **Sosyal Politika**, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2018, s. 477.

¹³ Serpil Aytaç, “Çalışma Yaşamında Kadınlar”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, s. 18.

ve çocuk gibi nedenlerle işe ara verme durumu kadını dezavantajlı konuma getirmektedir. Çalışma hayatındaki bölünme kadınların kayıt dışı olarak daha düşük ücretlerle, daha kötü şartlarda çalışmaya razı olmalarına neden olmaktadır. İlaveten mevzu işten çıkarma olduğunda kadınlar ilk gözden çıkarılanlardan olmaktadır.¹⁴

Çocuklar diğer bir dezavantajlı gruptur. Zira çocuk ve çocukluk yalnızca biyolojik bir kavram ve süreç olmanın ötesinde toplumsal ve siyasal bir olgudur. Tarihsel süreç içerisinde her toplumun çocuğu ve çocukluğu algılayışı farklı olmuştur. Tek bir çocuk algısı olmadığı gibi çocukluk sürecinde de tek bir çocuk tipinden bahsetmek mümkün değildir.¹⁵ Çocukluk her çağda 21. yüzyılda ifade ettiği anlama sahip olmamıştır. Fransız tarihçi Aries, Orta Çağ sanatçıların 12. yüzyıla kadar çocukluğu tasvir etmeye yönelik bir girişimlerinin olmadığını ve bunun yetersizlikten ya da yeteneksizlikten değil, Orta Çağ'da bir çocukluk dönemi olmamasının muhtemel olmasından kaynaklandığını¹⁶ ve çocukluğun keşfinin 13. yüzyılda başlayıp 15. ve 16. yüzyıllarda gelişmesinin sanat tarihi üzerinden takip edilebileceğini ancak asıl gelişmenin 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyıl boyunca gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹⁷ 18. yüzyıl itibarıyla yaşanan gelişmeler sonucunda ortalama insan ömrü uzamış ve bu da çocukluğun ayrı bir süreç olarak ele alınmasını mümkün kılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler neticesinde hem evlilikler hem de çocuk algısı değişmiş ve çocuklar artık mirasçılar olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁸ Günümüzde çocukluk olarak görülen dönemin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair fikir birliği olmasa da yaygın kabul edilen aralık 0-17 yaş aralığıdır. Çocukluk dönemi hangi yaş aralığı olarak alınırsa alınsın çocuklar birçok toplumda ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan ihmal ve sömürüyle yüzleşmeleri nedeniyle dezavantajlı sayılmaktadır.¹⁹ Çocukları “sessiz ve temsilsiz

¹⁴Aysen Tokol, “Özel Olarak Korunması Gereken Gruplar (Dezavantajlı Gruplar)”, **Sosyal Politika**, (Der. Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 177.

¹⁵ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 3.

¹⁶ Philippe Ariès, **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, New York: Vintage Books, 1962, s. 33.

¹⁷ **A.e.**, s. 47.

¹⁸ Öztan, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁹ Salih Dursun, “Çalışma Yaşamında Çocuklar”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, s. 160.

bir azınlık” olarak nitelendiren Franklin çocukların başlıca dezavantajlarını politik haklardan mahrumiyet, mali açıdan bağımlılık, aileleri tarafından mülk olarak görülme, fiziksel ya da fiziksel olmayan cezalara maruz kaldıkları eğitim hayatı ve aile tarafından sürekli gözetim altında olma durumu olarak sıralamıştır.²⁰

Gençler bir diğer dezavantajlı grubu oluşturmaktadır. Her ne kadar ülkelerin kültürel, siyasal ve toplumsal farklılıklarından dolayı gençlik kavramına dair evrensel bir tanım yapılmasa da en genel ifadesiyle gençlik çocukluktan yetişkinliğe doğru bir geçiş evresini ifade etmektedir.²¹ Genel kabul gören yaş aralığı ise 15-24 yaş aralığıdır. Bu yaş aralığında 15 zorunlu eğitimin bittiği yaşı temsil ederken, 24 yükseköğretim sonrası emek piyasasına giriş yaşını temsil etmektedir.²² Bir geçiş evresi olarak gençliğin dezavantajlı sayılmasının sebebini gençlerin özerklik ve tabii olmalarına dair tartışmalar oluşturmaktadır.²³ Gençlik her ne kadar insan yaşamının en etkin yılları olarak kabul edilse de gençler birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bunlardan en önemlileri olarak gençlerin sosyalleşme kısıtları, toplumun değişik kültür ve kimlik arayışlarına karşı hoşgörüsüzlüğü²⁴, kuşaklar arasında yaşanan çatışmalar, belirsizlikler ve buna bağlı olarak yaşanan gelecek korkusu ve kaygı, toplumda yok sayılabilme ve bunun doğurduğu yararsızlık duygusu ve günümüz yaygın iletişim (sosyal medya) araçları nedeniyle meydana gelen dejenerasyon sayılabilir.²⁵ Gençlerin önemli sorunlarından biri de yaşa dayalı ayrımcılıktır. Yaşa dayalı ayrımcılık yaşı baz alınarak kişiye karşı ayrımcı bir tutum sergileme olarak tanımlanmaktadır. Hem gençler hem de yaşlıların muzdarip olabildiği yaşa dayalı ayrımcılık özellikle emek piyasasında kendini göstermektedir.²⁶ Bu ayrımcılığın sonuçlarından biri genç

²⁰ Bob Franklin, **Çocuk Hakları**, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 15.

²¹ Sedat Murat ve Levent Şahin, **AB’ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, s. 34.

²² Burak Faik Emirgil, “Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s. 324.

²³ Laden Yurrtagüler, “Sosyal Dışlanma ve Gençlik”, **Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları**, (Der. Nurhan Yentürk, Kurtaran Yörük, ve Gülesin Nemutlu), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 387.

²⁴ Nurhan Yentürk ve Cem Başlevent, **Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları**, (Der. Nurhan Yentürk, Kurtaran Yörük, ve Gülesin Nemutlu), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 345.

²⁵ Celalettin Vatandaş, “**Türkiye Gençlik Raporu: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri (Özet Rapor)**”, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2013, s. 79.

²⁶ Sema Buz, “Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 53, 2015, s. 269.

işsizliğidir. Genç işsizliği özelindeki sorunlara bakılacak olursa, gençlerin karşılaştıkları en önemli sorun yanlış eğitim ve işgücü politikalarıyla karşılaşmalarıdır. Nitekim gençler, işsizlikle yüzleşmekte ya da iş bulsalar dahi düşük ücretle çalıştırılmaktadırlar. Gençlerin uzun eğitim hayatı nedeniyle yalnızca teorik bilgi birikimine sahip olmaları ve dolayısıyla uygulama alanındaki tecrübesizlikleri iş hayatına girdiklerinde uzun bir adaptasyon süreci yaşamalarına neden olmaktadır. Bu nedenle işverenlerin tercihi tecrübesiz gençler yerine tecrübeli yetişkinleri istihdam etmekten yana olmaktadır. Bununla birlikte gençler, işten çıkarma mevzu olduğunda tecrübesiz olmaları ve hizmet içi eğitim maliyetlerinin tecrübeli işçilere nazaran daha yüksek olması gibi nedenlerle ilk gözden çıkarılan gruplardan olmaktadır.²⁷

Yaşlılar bir diğer dezavantajlı gruptur. İnsan yaşamının nihai evresi olan yaşlılık, fizyolojik bir olgudur ve kişilerin fiziksel ve ruhsal güçlerinde onarılamaz bir azalma sürecini ve kişinin çalışma gücünün bir kısmını ya da tamamını kaybetmesi nedeniyle geçimini sağlayamamasına neden olan biyolojik durumu ifade etmektedir.²⁸ Yaş sınırı olarak ise 65 yaş ve üzeri kişiler yaşlı sayılmaktadır. Yaşlılara yönelik birtakım kalıp yargılar bulunmaktadır. Buna göre yaşlılar zayıf, bakıma muhtaç ve hayatını ev eksenli olarak geçirmesi gereken insanlardır. Elbette bakıma muhtaç olan yaşlılar da mevcuttur. Ne var ki bu genelleme tüm yaşlılar için yapılamaz. Yaşlı algısının olumsuzluğu nedeniyle yaşlıların karşılaştığı bir diğer sorun iletişim sürecinde yaşlının kişiyi anlamayacağı düşüncesiyle yaşlıya bir yetişkin gibi değil çocuk gibi davranılmasıdır. Yine yaşlıların sosyal hayata katılma talepleri de görmezden gelinilmekte ve bazı yerlere gitme, bazı kıyafetleri giyme istekleri ve hatta evlilik talepleri toplum tarafından ayıplanabilmektedir. Bunlarla beraber yaşlılar fiziksel ve ekonomik olarak suistimal edilebilmektedir.²⁹ Ekonomik ve toplumsal değişimler neticesinde aile kurumunda da önemli değişimler meydana gelmiş ve aile içindeki roller/statüler değişikliğe uğramıştır. Boşanmalar, tek ebeveynli aileler ve bireysellik artmış ve bunun sonucunda aileler gittikçe küçülmüştür. Geleneksel aile kurumunda yaşlılar bilgili ve tecrübeli kişiler olarak kabul edilip alınacak kararlarda

²⁷ Murat ve Şahin, **a.g.e.**, s. 55-58.

²⁸ Ali Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007, s. 1105.

²⁹ Kenan Çayır, “Yaşlılık/Yaşaya Dayalı Ayrımcılık”, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, (Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012, s. 167-168.

yetkili olarak görülen ve değer verilen kişilerken günümüzde bu rol değişime uğramıştır. Bir diğer deyişle yaşlı algısı zaman içinde “sorumlu yaşlıdan sorunlu yaşlıya” şeklinde bir dönüşüme uğramıştır.³⁰ Bu dönüşüm sonucunda yaşlılar yüksek statülerden yoksunlaşmış, emekleri geçersizleşmiş ve kültürün devamlılığında oynadıkları kilit rolü kaybederek toplumun hafızası olma konusunda değer kaybetmişlerdir.³¹ Yaşa dayalı ayrımcılıktan her ne kadar gençlerin de muzdarip olduğu belirtildiyse de bu ayrımcılık türünün asıl muhatabı çoğunlukla yaşlılardır. Bu ayrımcılığa en bariz olarak 40 yaş ve üzeri çalışanlar işe alım sürecinde maruz kalmaktadır. Öte yandan çalışma istek ve yeterliliğinde olan bir kişiye belirli bir yaş üzerinden emekli olmanın dayatıldığı zorunlu emeklilik de yaşa dayalı ayrımcılık sayılmaktadır.³² Zorunlu emeklilik kişide psikolojik ve ekonomik sorunlar meydana getirebilir. Nitekim, modern toplumda kimlik, meslek üzerine inşa edildiği için dayatılan zorunlu emeklilik kişide rolsüzlüğe neden olabilmektedir.³³ Yaşlılığın diğer dezavantajları ise sağlık sorunları, yalnızlık, arkadaş veya aile üyelerinin kaybını tecrübe etme, yaşam kalitesinde düşüş, ölüm düşüncesi ve buna bağlı olarak kaygı seviyesinde artış³⁴, ilgi eksikliği, unutkanlık ve uykusuzluk³⁵ gibi sorunlardır.

Dezavantajlı gruplardan bir diğeri *eski hükümlüler ve tutuklular*dır. Toplumsal hayatın nizamını sağlamak için insan ilişkileri birtakım hukuk kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Bu hukuk kurallarını ihlal edenler “suçlu” olarak tanımlanmaktadır. “Tutuklu” ise kendisine suç yüklenmesine rağmen henüz bu suçtan ceza almamış ve yargılaması eden kişiyi ifade etmektedir. Hukuk kurallarını ihlali nedeniyle mahkumiyeti kesinleşen ve hürriyeti bağlayıcı bir cezaya tabi tutulan kişiler “hükümlü”³⁶, hürriyeti bağlayıcı cezasını tamamlamış, tecil ettirmiş veya şartlı salıverme yoluyla tahliye edilmiş olanlar ise “eski hükümlü” olarak

³⁰ Faruk Taşçı, “Refah Devleti ve Yaşlılık Algısı: Türkiye Üzerinden Değerlendirmeler”, **Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika**, (Der. Betül Altuntaş), 2. Baskı, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2016, s. 46-47.

³¹ Charles Zastrow, **Sosyal Hizmete Giriş**, 2. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi, 2014, s. 644-647.

³² Dilek Baybora, “Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Yaş Ayrımcılığı Düzenlemesi Üzerine”, **Çalışma ve Toplum**, C. 1, S. 24, 2010, s. 39.

³³ Zastrow, **a.g.e.**, s. 648.

³⁴ **A.e.**, s. 652.

³⁵ Hüseyin Tekin Sevil, **Yaşlılığın Sosyal Anatomisi**, Ankara: SABEV Yayınları, 2005, s. 125.

³⁶ Serpil Aytaç, “Çalışma Hayatında Özel Gruplara (Dezavantajlı Gruplara) Yönelik Sosyal Politikalar”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper), 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s. 250.

tanımlanmaktadır.³⁷ İşlenen suçun cezasını tamamlaması nedeniyle kişi “hukuken suçtan arınmış bir kimse” olmaktadır. Ancak toplumun eski hükümlülere bakış açısı bu şekilde olmamakta ve eski hükümlüler toplumsal yaşama adaptasyonda bazı sorunlar yaşamaktadırlar.³⁸ Suç bilimi açısından incelendiğinde hükümlülerin çoğunun maddi yetersizlik içinde, aile ve toplum ilişkileri zayıf ve eğitim seviyesi düşük kişilerden oluştuğu görülmektedir. Halihazırda dezavantajlı olan bu kişilerin “hükümlü” niteliğini de kazandıktan sonra toplumla bütünleşmesi daha da zorlaşmaktadır.³⁹ Başta uzun süre cezaevinde kalmış olanlar olmak üzere hürriyetini yeniden kazanan eski hükümlülerin toplumsal hayata adaptasyonu, toplumun kişiye karşı duyduğu huzursuzluk ve güvensizlik ile daha da zorlaşmaktadır.⁴⁰ Bu sorunun en baskın görüldüğü yer şüphesiz çalışma hayatıdır. Hükümlülere yönelik yapılan bir anket çalışmasında hükümlülerin cezaevinde topluma kazandırma çalışmalarını yeterli görenlerin oranı % 15’ken, yetersiz bulanların oranı % 64,9’dur. Talep edilen topluma kazandırma çalışmalarında ise % 56,8 ile ilk sırada ücretli çalıştırma bulunmaktadır.⁴¹ Öte yandan yapılan başka bir çalışmada katılımcılar, iş arama sürecinde çeşitli sorunlar yaşadıklarını; sabıkaları nedeniyle işverenlerin kendilerini sigortalı işlere almadıklarını ve iş bulamadıkları için yasal olmayan işler yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.⁴² Bununla beraber Türkiye’de özel sektörde eski hükümlü çalıştırma zorunluğunun kalkmasıyla özel sektörde çalışan eski hükümlü sayısında hızlı bir azalma meydana gelmiştir.⁴³ Eski hükümlüler, iş bulma sürecinde yaşadıkları

³⁷ Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, s. 288.

³⁸ Ömer Zühtü Altan, “Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması”, **Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, C. 16, S. 1, 1980, s. 324.

³⁹ Mehmet Nusret Bedük, “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Eski Hükümlü İşçi Çalıştırılması”, **Kamu-İş**, C. 11, S. 2, 2010, s. 50.

⁴⁰ Aytaç, “Çalışma Hayatında Özel Gruplara (Dezavantajlı Gruplara) Yönelik Sosyal Politikalar”, s. 250-251.

⁴¹ Şükrü Bilgiç, **Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme**, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, s. 247-253.

⁴² Ramazan Aydoğan ve Rabia Şahin, "Cezaevi, Damga ve İşsizlik Bağlamında Hükümlüyü İncelemek", Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu (8-10 Aralık)'ndan aktaran; Emel İftar Işıklı, "Çalışma Yaşamında Eski Hükümlüler", **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, s. 381.

⁴³ Volkan Göçoğlu, “Dezavantajlı Gruplar Üzerinde Yapılan Bir Kamu Politikası Sonlandırmasının Analizi: Eski Hükümlülerin Özel Sektördeki İstihdam Zorunluluğunun Kaldırılması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 36, 2015, s. 861.

zorlukların yanında iş yaşamına girdiklerinde de işverenler ve iş arkadaşları tarafından “potansiyel suçlu” muamelesi görebilmektedir.⁴⁴

Ele alınacak son dezavantajlı grup *göçmenler*dir. Göç, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine ya da siyasi sınırları belirli bir toprak parçasından bir başka toprak parçasına yönelik hareketliliklerdir. Bu hareketlilik kültürel istekler ya da farklı bir hayata dair beklentiler gibi gönüllü nedenlerle olabileceği gibi savaş, zulüm, terör gibi zorunlu nedenlerle de olabilir.⁴⁵ Göç eden kişi veya gruplara yönelik ise üç farklı kavram kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi *göçmen* kavramıdır. Göçmen kavramı herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan, gönüllü olarak göç eden kişi ve grupları tanımlamak için kullanılırken ikinci kavram olan *mülteci* kavramı ırkı, uyuşu, dini, dahil olduğu sosyal grup ya da siyasi görüşü nedeniyle tehlike altında olan ve can güvenliğini sağlamak amacıyla zorunlu olarak göç eden kişi ve grupları tanımlamaktadır. Göç edenlere dair üçüncü kavram ise *sığınmacı* kavramıdır. Sığınmacı kavramı, bir ülkeye mülteci statüsü için başvuran ve sonuç bekleyen kişileri tanımlamaktadır.⁴⁶

Göçmenlerin dezavantajlarına dair belli kavramlardan bahsedilebilir. Bu kavramlardan ilki olan *ırkçılık*, bir insan topluluğunun yalnızca bir ırka mensup olması ve bu ırka dair fiziksel ve diğler özellikleri taşıması nedeniyle uğradığı eşit olmayan muameledir. Irkçılık sosyal, psikolojik veya fiziksel özellikler nedeniyle bir ırkın diğlerine karşı daha üstün olduğuna dair inanç sistemine dayanmaktadır.⁴⁷ Bauman ırkçılığın “...sınırları aşmanın daha önce hiç olmadığı kadar kolaylaştığı yeni koşullarda, sınır çizmenin ve sınırları korumanın kefareti ödenecek bir yakıştırma teorisine...” ihtiyaç duyulduğu için kullanılan bir “modern silah” olduğunu ve genellikle öfke ve önyargı şeklinde dışa vurduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Diğler bir kavram olan *zenofobi*, yabancı korkusu ve buna bağılı olarak gelişen yabancı nefretidir.

⁴⁴ İştar Işıklı, **a.g.e.**, s. 381.

⁴⁵ Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, s. 356.

⁴⁶ Ali İhsan Çelen, “Çalışma Yaşamında Göçmenler”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç, Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, s. 278–279.

⁴⁷ John Scott ve Gordon Marshall, **Oxford Dictionary of Sociology**, 3. Baskı, New York: Oxford University Press, 2005, s. 544.

⁴⁸ Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 90.

Yabancılarla yönelik bu korku ve nefret, ayrımcı tutum ve davranışlarla ve yabancılarla yönelik nefret gösterileri ve şiddetle somutlaşır.⁴⁹ Daha genel bir kavram olan *heterofobi* ise bilinmeyen bir şeyle diğer bir deyişle farklılıklarla karşılaşıldığında yaşanan kontrol kaybı, kaygı ve rahatsızlığı ifade etmektedir.⁵⁰

Bilhassa zorunlu nedenlerle iltica eden mülteciler zulüm ve tehditler dolayısıyla korku ve tereddüt içindedirler. Kalacak bir yer bulsalar dahi eski konumlarına dönüp dönemeyeceklerine dair bir belirsizlik mevcuttur.⁵¹ İlâveten gittikleri yerlerde “onlar kirlidir”, “onlar hırsızdır” ve “onlar bizim evlerimizi ve işlerimizi elimizden alacaklar” gibi önyargılarla karşılaşabilmektedirler.⁵² Göç yalnızca fiziksel bir hareketliliği kapsamaz, göç eden kişiler bir kültürden diğer bir kültüre doğru da hareket etmiş olurlar. Dolayısıyla göç edenler gerek fiziksel gerek psikolojik gerekse iklimsel olarak göç ettikleri yere uyum sağlamak ve göç ettikleri yerin dilini öğrenme ve kültürüne adapte olmakta güçlük çekebilmekte ve kendi sosyal çevresini kaybeden kişi yeni bir çevreye dahil olmaya dair sorunlar yaşayabilmektedir.⁵³ Çoğu yoksul olan göçmenlerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ise daha çalışma hakkı kazanımında başlamaktadır. Çalışma izni olmayan ve hayatını idame ettirmek için bir gelire ihtiyaç duyan göçmenler kimi işverenler tarafından istismar edilmekte ve kayıt dışı işlerde kaçak olarak ve ağır çalışma şartlarında çalışmaya mecbur kalmaktadır. Bu şartlar altında göçmenler düşük ücretlerle çalıştırılmakta zaman zaman bu ücreti dahi alamamakta ve çalışmaları yasal bir temele dayanmadığı için haklarını arayamamaktadırlar.⁵⁴

Çoklu dezavantajlılık ise literatürde “*çift tanı, çoklu engel, çoklu bozukluk, çoklu ve karmaşık ihtiyaçlar, kronik dışlanma, kaotik yaşamlar, çoklu istisnalar*”

⁴⁹ Hussein Solomon ve Louise Haigh, “Xenophobia in South Africa: Origins, Trajectory and Recommendations”, *Africa Review*, C. 2, S. 2, 2009, s. 111.

⁵⁰ Robin Cohen, *Migration and Its Enemies*, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 92.

⁵¹ Jeff Crisp vd., *Dünya Mültecilerinin Durumu*, Ankara: Oxford University Press, 1997, s. 1.

⁵² Cohen, *a.g.e.*, s. 90.

⁵³ Seher Cesur Kılıçaslan, “Mülteciler, Sığınmacılar ve Göçmenler Açısından Türkiye’de Sosyal Hizmete Dair Saptamalar, Çözüm ve Öneriler”, *Sosyal Hizmet ve Öteki: Disiplinlerarası Yaklaşım*, (Der. Pınar Akkuş ve Özgür Başpınar Aktükün), 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2016, s. 275–276.

⁵⁴ Özlem Kahya Nizam, “Türkiye’de Dezavantajlılığın Mülteci Halleri: Haklardan Uzak ‘Hakk’a Bırakılmış Yaşamlar”, *Toplum ve Demokrasi*, C. 11, S. 24, 2017, s. 193-194.

olarak da adlandırılmak⁵⁵ ve kavram üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Fikir birliğine dair bu eksiklik, çoklu dezavantajlılığın ne olduğunun tanım olmadan da anlaşılabilmesi varsayımından ve birçok kavramın birbirinin yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁶ Çoklu dezavantajlılık en basit tanımıyla cinsiyete, yaşa, sağlığa veya diğer nedenlere bağlı olarak gelişen farklı dezavantajların çakışması durumudur. Dezavantajlılık çokluysa şiddetli, şiddetliyse de genellikle çokludur. Ancak çoklu dezavantajlılığın niteliği herhangi birinin şiddetinden ziyade dezavantajların çokluğunda, birbirine bağlılığında ve kümülatif etkisinde yatmaktadır.⁵⁷

Çoklu dezavantajlılık farklı şekillerde ortaya çıkabilir; dezavantajlar birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkabileceği gibi birbiriyle bağlantılı olarak, birinin diğerini doğurması şeklinde de ortaya çıkabilir. Zaman zaman tek başına şiddeti nispeten az olan dezavantajlar bir araya gelerek çok şiddetli bir dezavantajlılığa yol açabilir. Bununla beraber dezavantajlar “dalgalanma” etkisine sahiptir. Bir kişinin dezavantajı yakın ilişki içinde olduğu kişiler için de dezavantaj oluşturmaya yatkındır. Örneğin halihazırda dezavantajlı grupta sayılan kadın, engelli veya hasta bir yakınının bakım sorumluluğunu üstlendiği zaman süreç içinde çoklu dezavantajlı hale gelebilir.⁵⁸

Berthoud “bir kişi iki veya daha fazla dezavantaja maruz kaldığında ne olur?” sorusunun emek piyasası için cevabını aradığı çalışmasında altı varsayımdan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi; spesifik bir kanıt olmaksızın her bir dezavantajın kişinin emek piyasasında istihdam edilme ihtimalini birbirinden bağımsız olarak azalttığı ve genel etkinin kümülatif olduğu; her bir dezavantajın aynı etkiye sahip olduğu varsayılırsa da çoklu dezavantajın iki kat daha kötü bir etkiye sahip olacağı varsayımdır. İkincisi; özellikle kötü sonuçlara sahip çoklu dezavantaj kombinasyonları olmakla beraber sonuçları beklendiği kadar kötü olmayan

⁵⁵ Abigail Diamond vd., **Multiple and Complex Needs: A Rapid Evidence Assessment**, Leicester: CFE Research, 2014, s. 14.

⁵⁶ Ann Rosengard vd., **A Literature Review on Multiple and Complex Needs**, Edinburgh: Scottish Executive Social Research, 2007, s. 6.

⁵⁷ Roy Parker ve Roger Bullock, “A Historical Review of the Concept of Severe and Multiple Disadvantage and Responses to It”, **Adoption and Fostering**, C. 41, S. 4, 2017, s. 309.

⁵⁸ Glen Bramley vd., **Hard Edges: Mapping Severe and Multiple Disadvantage in England**, London: Lankelly Chase Foundation, 2015, s. 11.

kombinasyonlar da bulunmaktadır. Önemli olan dezavantajların sayısından ziyade niteliğidir. Üçüncüsü; her çoklu dezavantaj kombinasyonu kendine has bir yapıya sahiptir, diğer kombinasyonlara yönelik bir ders vermemektedir. Dördüncüsü; çoklu dezavantajlılıkta her bir dezavantajın varlığı diğerlerinin etkilerini şiddetlendirmektedir. Beşincisi; her bir dezavantaj emek piyasasında istihdam edilme ihtimalini öncekinden daha az etkiler. Bir diğer deyişle, yalnızca bir dezavantaja sahip olmak zaten yüksek oranda işsizlik riski doğurmaktadır. Buna eklenen dezavantajlar işsizlik riskinde çok büyük değişikliklere neden olmaz. Altıncı ve son varsayım ise herkesin emek piyasasında dezavantajlarla karşı karşıya kaldığıdır.⁵⁹

Çoklu dezavantajlılığa maruz kalan kişiler bir dizi farklı sorunla başa çıkmak zorunda kalabilmektedir. Özellikle yoksun koşullarda yaşayan kişiler uygun konutlara ve/veya rutin günlük faaliyetlere erişimde sorun yaşayabilmektedir.⁶⁰ Bununla beraber iş bulma ve işe girme çabalarında birtakım engellerle karşılaşır. Özellikle dezavantajlardan birinin eski hükümlülük veya engellilik olması durumunda kişinin damgalanması olasıdır.⁶¹ Çoklu dezavantajlılığa maruz kalan gençler üzerine yapılan bir araştırmada emek piyasasındaki dezavantajların köklerinin kötü okul deneyimlerine dayandığı sonucuna varılmıştır.⁶² Zira, istihdamın önündeki engeller kişinin eğitim hayatını da olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle, çoklu dezavantaja maruz kalan insanlara doğru teşvikleri sağlamanın yanı sıra, ilgili becerileri başarılı bir şekilde kazanmalarına ve işe geçmelerine yardımcı olmak için doğru desteğin sunulması gerekmektedir.

1.2. Yoksulluk

İnsanların, toplumdaki rollerini ve yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve topluma entegre olmalarını sağlayan yaşam koşullarını elde etmek için ihtiyaç

⁵⁹ Richard Berthoud, **Multiple Disadvantage in Employment**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2003, s. 41.

⁶⁰ Jennifer Rankin ve Sue Regan, **Meeting Complex Needs: The Future of Social Care Meeting Complex Needs, Housing, Care and Support**, London: Turning Points/ Institute of Public Policy Research (IPPR), 2004, s. 1.

⁶¹ Department for Work and Pensions, **Social Justice: Transforming Lives**, London: Department for Work and Pensions, 2012, s. 39.

⁶² Jane Lakey, Helen Barnes ve Jane Parry, **Getting a Chance: Employment Support for Young People with Multiple Disadvantages**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2001, s. 36.

duydukları gelir ve diğer kaynaklardan yoksun olmaları durumuna yoksulluk denir.⁶³ Bir diğer deyişle insan toplumsal bir varlıktır ve toplumsal hayatta var olabilmesi ve kabul görebilmesi için beslenme ve barınmanın yanında eğitim, sağlık, kültür gibi dönemin toplumsal şartlarınca belirlenmiş olan sosyo-kültürel faaliyetlere de erişmesi gerekmektedir. Yoksulluk, işte bu insani ihtiyaçlarını karşılayamama durumunu ifade etmektedir.⁶⁴

Gerek tabii nedenlerden gerek insana dair özelliklerden ve insana bağlı olarak ortaya çıkan savaş gibi nedenlerden kaynaklanan ve kişiyi geçimini sağlayamama ve hatta aç kalma riskiyle karşı karşıya bırakan bir olgu olarak yoksulluk, insanlık kadar eski olmakla beraber bugün konuşulan şekli kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilişkilidir.⁶⁵ Kapitalizm, emek verimliliğini fevkalade arttırmasına karşın nüfus artışına ve sanayileşme hızının artmasına bağlı olarak artan rekabetle yoksulluğun önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öncesinde varlıklı insanlar için bir hayır yapma aracı olarak görülen yoksullar yaşanan dönüşümle beraber bu fonksiyonlarını yitirmiş ve hatta varlıklı insanlar tarafından potansiyel suç ve bulaşıcı hastalık tehlikesi olarak görülmeye başlanmışlardır.⁶⁶ Tarihsel olarak kapitalizmin oluşturduğu rekabet yapısından önce başlayan yoksullara bakış açısının değişimi kapitalizmle beraber daha yıpratıcı bir hale gelmiş ve yoksulların neredeyse *insanlıktan çıkan kitlelere* dönüşmesine yol açmıştır.⁶⁷ II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan refah döneminde büyümenin hızı, devletin geliri düşük olanlara sağladığı eğitim ve sağlık hizmetleri ve işsizlik sigortası ile yoksulluğun olumsuz etkileri kendini göstermezken işsizlik rakamlarındaki artışla beraber 1970'lerin ortalarında yeniden bir sorun olarak kendini göstermeye başlamıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarla beraber ise bu rakamlar büyük ölçüde artış göstermiş ve Avrupa'daki toplumsal birlik

⁶³ Robert Chambers, "What is poverty? Concepts and Measures", **Poverty in Focus**, December, 2006, s. 5.

⁶⁴ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, (Der. Coşkun Can Aktan), Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 40.

⁶⁵ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 24.

⁶⁶ Özge Arpacıoğlu ve Metin Yıldırım, "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 2, 2011, s. 62.

⁶⁷ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev. Ayşe Buğra), 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 131.

için tehlikeli bir durum oluşturmuştur. Günümüzde ise yoksulların yoksulluklarının sorumlusu olarak görüldükleri ve yapılacak sosyal yardım ve hizmetleri ne kadar hak ettikleri üzerinden değerlendirildikleri bir süreç yaşanmaktadır.⁶⁸

1.2.1. Yoksulluk Türleri

Öte yandan yoksulluk, yoksulluk türleri üzerinden de tanımlanmaktadır. Bazı tanımlar yoksulluğu yalnızca gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlar üzerinden tanımlarken diğerleri yoksulluğun bunların ötesinde bir boyuta sahip olduğunu ileri sürmektedir. Yoksulluk türlerinde ise öne çıkan yoksulluk türleri ilk olarak mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluktur.

Mutlak yoksulluk, kişinin yaşamak için ihtiyaç duyduğu asgari kaynaklara erişmemesini ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler mutlak yoksulluğa dair asgari seviyeyi belirlerken gıda üzerinden gitmektedir.⁶⁹ Mutlak yoksulluk sınırı Dünya Bankası tarafından az gelişmiş ülkeler için 1,90 dolar, gelişmekte olan ülkeler için 4 dolar ve gelişmiş ülkeler için 14,40 dolar olarak belirlenmiştir.⁷⁰ İlâveten, kalori ihtiyacının da gelişmişlik seviyesine göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiş ve günlük kalori ihtiyacı az gelişmiş ülkeler için 2070 kalori, gelişmekte olan ülkeler için 2480 kalori ve gelişmiş ülkeler için 3390 kalori olarak belirlenmiştir.⁷¹ Ancak yoksulluğu yalnızca gıda üzerinden tanımlamak yoksulluğun anlaşılması yerine yalnızca yoksulluk seviyesinin belirlenmesini sağlar. Dolayısıyla, toplumların yoksulluk niteliklerinin gözden kaçırılmasına neden olur.⁷² Oysa insanın tek ihtiyacı gıda değildir ve gıda dışında barınma, giyinme, eğitim, kültür gibi birçok ihtiyacı bulunmaktadır.⁷³

Bir diğer yoksulluk tanımı olan *göreceli yoksulluk* ise bir ülkede toplam gelir dağılımı veya tüketim ile ilgili olarak tanımlanır. İnsanın toplumsallığından yola çıkan

⁶⁸ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 18-23.

⁶⁹ Naci Gündoğan, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele”, **ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası Dergisi)**, Ocak/Şubat 2008, s. 43.

⁷⁰ Koray, **a.g.e.**, s. 307.

⁷¹ Abdurrahman Benli ve Bora Yenihan, “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi”, **Yoksulluk Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 5.

⁷² Steven M. Beaudoin, **Yoksulluğun Tarihi**, (Çev. Tugay Kaban), İstanbul: Dedalus Kitap, 2017, s. 16-17.

⁷³ Arpacıoğlu ve Yıldırım, **a.g.e.**, s. 60.

görelî yoksulluk, gelir ve refahın dağılımındaki farklılıklara kilitlenmektedir. Diğer bir deyişle, kişi yaşadığı toplumun mevcut standardının altında bir yaşam sürüyorsa yoksul sayılmaktadır. Dolayısıyla görelî yoksulluk sınırı ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değışiklik gösterebilir.⁷⁴ Bir diğer deyişle görelî yoksullukta kişi gıda, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ancak dahil olduğu toplumun yaşam standardına dair beklenti ve ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Bir toplumda başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçların herkes tarafından karşılanması ve mutlak yoksulluk olmaması mümkünken görelî yoksulluk olmaması mümkün değildir.⁷⁵ Görelî yoksullukta yoksulluk sınırı genellikle ülkenin ya da bölgenin ortalama gelirinin veya tüketiminin % 50'sine ayarlanır. Görelî yoksulluk sınırının belirlenmesi özellikle Avrupa ülkelerinde yaygındır.⁷⁶

Diğer bir tür ise *insani yoksulluktur*. İnsani yoksulluk tanımının temeli Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen'in *yapabilirlik yaklaşımına* dayanmaktadır. Sen, yoksulluğun yalnızca gelir miktarı üzerinden tanımlanmasına karşı çıkmış ve yoksulluğu yapabilirlik üzerinden ele almıştır. Buna göre yapabilirlik kavramı, aç kalmak, hastalıklar, eğitimsizlik ve kötü yaşam koşulları gibi kimsenin istemeyeceği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak değerlendirmiştir. Sen'e göre asıl önemli olan insanların kendilerini yoksulluk riskine karşı koruyabileceği özgürlük alanını genişletmektir.⁷⁷ İlk olarak 1997 yılında Birleşmiş Milletler tarafından İnsani Gelişme Raporu'nda bahsedilen *insani yoksulluk* da yoksulluğun yalnızca ekonomik bir sorun olmadığını, bunun ötesinde insani bir sorun olduğu vurgusunu yapmaktadır. İnsani yoksulluk insan ihtiyaçlarının yalnızca temel ihtiyaçlardan ibaret olmadığını, bu ihtiyaçlara ek olarak sosyal ve kültürel bazı ihtiyaçlarının da giderilmesi gerektiği düşüncesine dayanmakta⁷⁸ ve yoksulluğu ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değışiklik gösteren belli kriterler üzerinden tanımlamaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkeler için bahsedilen kriterler uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi edinme ve iyi bir

⁷⁴ Gündoğan, **a.g.e.**, s. 44.

⁷⁵ Benli ve Yenihan, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁶ World Bank, "Choosing and Estimating a Poverty Line", (Çevrimiçi) <<http://web.worldbank.org>>, 15.07.2018.

⁷⁷ Amartya Sen, **Özgürlükle Kalkınma**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004'ten aktaran Sema Buz ve Edip Aygüler, "Amartya Sen'in Kapasite-Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Türkiye'de Yoksulluk Durumu", **International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)**, C. 3, S. 15, 2017, s. 178.

⁷⁸ Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 45.

yaşam standardı olarak sıralanmakta ve 40 yaş üzerinde hayatta kalma olasılığı, yetişkin okur-yazarlık oranı ve temiz su kaynaklarına erişim üzerinden boyutlandırılmaktadır. Gelişmiş ülkeler içinse gelişmekte olan ülke kriterlerine sosyal dışlanma kriteri de eklenmekte ve dört kriterli bir ölçüm yapılmaktadır. Bu kriterler ise 60 yaşın üzerinde hayatta kalma olasılığı, fonksiyonel okur-yazarlık becerilerinden yoksunluk, gelir yoksulluğu sınırının altındaki nüfus ve uzun dönem işsizlik oranı üzerinden boyutlandırılmaktadır.⁷⁹ Bu sayede insanı insan yapan özgürlük ve kişilik gibi öğeler ile insanın temel ihtiyaçlarına erişebilme düzeyi beraber değerlendirilmekte ve kalkınmada insanın görevi ele alınmaya çalışılmaktadır.⁸⁰

Bir diğer yoksulluk türü ise objektif ve sübjektif yoksulluk ikilisidir. *Objektif yoksulluk*, yoksulluğun neden ve mücadele yöntemlerinin kişilerin algısından bağımsız olarak şekillendiği yoksulluk türüdür. Objektif yoksullukta esas olan kişinin asgari ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Karşılayamaması halinde matematiksel olarak formüle edilmiş bir yoksulluk sınırının altında kalmakta ve kişi yoksul kabul edilmektedir.⁸¹ *Sübjektif yoksulluk* ise standart bir ölçü yerine kişilerin algıları üzerinden hareket etmektedir. Diğer bir deyişle yoksulluk, kişinin kendini yoksul olarak hissedip hissetmemesine bağlı olarak belirlenmektedir. Sübjektif yoksulluğu belirlemek için geniş kapsamlı yoksulluk anketleri yapılarak toplumun bu konudaki düşünceleri tayin edilmektedir.⁸² Ancak ölçümü ve değerlendirilmesi zor olduğu için kullanımı yaygın değildir. Bununla beraber kişiler kendileri için her zaman her durumda en iyinin hangisi olduğunu belirleme kabiliyetine sahip değildir. Yoksulluk ölçümünde kullanılan standart, asgari kalori ihtiyacıyla şekillenmektedir buna karşılık

⁷⁹ Dorota Weziak-Bialowolska ve Lewis Dijkstra, **Regional Human Poverty Index- Poverty in the Regions of the European Union, JRC Science and Policy Reports**, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, 2014, s. 9-10.

⁸⁰ Sırma Demir, **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2006, s. 2.

⁸¹ Ramazan Arslan ve Emine Elif Ayhan, “Hanehalkı Bireylerinin Yoksulluk Algısı Üzerine Bir Araştırma: Bartın İl Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, ICMEB17 Özel Sayısı, 2017, s. 646.

⁸² Rabihan Yüksel Arabacı, “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s. 124.

kişiler beslenmek için daha farklı zevk ve tercihlere sahip olabilmektedir. Bu da sübjektif yoksulluğun tespitini zorlaştırmaktadır.⁸³

Yoksulluğun bir diğer türü ise *gönüllü yoksulluktur*. Gönüllü yoksulluğun evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Yoksulluk, çoğu zaman sosyal bir problem olarak değerlendirilir ve insanların yoksulluk içinde yaşamak istemedikleri varsayılır. Diğer bir deyişle yoksullar mevcut şartlar içinde yoksul olmaya zorlanmıştır ve istemsizce yoksuldur. Dolayısıyla yoksullar yapısal, sosyal ve kültürel koşulların bir kurbanı olarak ifade edilebilir. Ancak yoksulluğun daima bir zorlanma hali olmadığı, gönüllü olarak da seçilmesi mümkündür. Gönüllü yoksulluk sadelik kavramı üzerinden şekillenmektedir. Bir diğer ifadeyle sadelik gönüllü yoksulluğun temel bileşenidir ve gönüllü yoksulluk sadeliğin aşırı bir şekli ve uygulaması olarak tanımlanabilir. İnsanların yaşam kalitelerini iyileştirmeleri için tüketime yönelik bir yaşam tarzından basit bir yaşam tarzına geçmesi gerektiği fikrini benimsemektedir. Gönüllü yoksulluk Budizm ve Jainizm gibi eski dinlerin yanında Amerika’da Amiş’lerde ve 185’ten fazla Katolik işçi topluluğunda görülmektedir.⁸⁴

Yoksulluk türlerinden son ikili ise kent yoksulluğu ve kır yoksulluğudur. Mekân ile ilişkisi açısından yoksulluk, kent ve kır yoksulluğu olarak ikiye ayrılmaktadır. *Kent yoksulluğu*, kentte yaşayan insanlardan bazılarının birtakım nedenlerle toplumun asgari yaşam standardına erişememesi ve buna bağlı olarak barınma yoksulluğu ve beraberinde toplum huzuru açısından sorunlara neden olabilecek bir konumda olması durumunu ifade etmektedir. Kent yoksulları, kentte yaşayan diğer insanlara nispeten barınma, eğitim, sağlık gibi belli kaynaklara erişimde sorunlar yaşamaktadır.⁸⁵ Kent yoksulları da *kentiçi yoksullar* ve *kenar yoksulları* olarak ikiye ayrılabilir. Kenar yoksulları, “kenar” olarak değerlendirilen bazı tarihi semtlerin arka sokaklarında oluşturulan gecekonduarda yaşamlarını sürdüren

⁸³ Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 44.

⁸⁴ Vijayan K. Pillai ve Rashmi Gupta, “Voluntary Poverty”, **Encyclopedia of World Poverty**, (Der. Mehmet Odekon), London: SAGE Publications, 2006, s. 1137.

⁸⁵ Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç, “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri”, **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk**, (Der. Ahmet Alpay Dikmen), Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002’den aktaran Lülüfer Körükmez, “Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdiği Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, (Der. Nurgün Oktik), İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları, 2008, s. 209-210.

kişilerdir. Kentiçi yoksullar ve kenar yoksullarının belli farkları bulunmaktadır. Kentiçi yoksullar yaşam standardı açısından toplum seviyesine ulaşma beklentisi içinde olmayan, mevcut durumunu kabullenmiş, nispeten pasif bir kitleyken kenar yoksulları mevcut duruma karşı çıkan ve bu durumu aşabilmek adına kentsel gerilim ve şiddeti arttırabilecek pek çok şey yapabilecek olan, pasif olmayan bir kitledir.⁸⁶

Kır yoksulluğu ise kırsal alanda yaşayan ancak topraksız ya da toprağı küçük olan kişilerde ve tarım işçilerinde görülmektedir. Kır yoksulluğu, maddi imkanlardan yoksunluğun yanında eğitim ve sağlık imkanlarından, teknoloji ve kamu hizmetlerine erişimden yoksunlukla da kendini göstermektedir.⁸⁷ Aktan ve Vural kırsal yoksulluğun nedenlerini; “*siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar, büyük ve küçük toprak sahipleri arasındaki ikilik, şeffaf olmayan ve aşırı merkezileşen kötü yönetimi ve hizmet bakımından kenti ön plana alan ve kırsal kesimi dışlayan iktisadi ve sosyal politikalar*” olarak saymaktadırlar.⁸⁸

Kent yoksulları ve kır yoksulları karşılaştırıldığında, kalori ihtiyacı eşit olsa dahi kentteki tüketim kalıpları ve mal ve hizmetlerdeki fiyatlandırma farklılıkları nedeniyle kırdaki ve kentteki yoksulluk farklıdır.⁸⁹ Nitekim bu ayrıma dair bir kıyaslama şu şekilde yapılmaktadır: “*Kırsal yoksullar bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, kimlik, sosyal ilişkilerin samimiyeti ve yakınlığı, karar alma özgürlüğü ve hukuki ve siyasi haklar gibi yoksulluğun daha çok kalitatif boyutuna önem verirlerken kentsel yoksullar, yetersiz gelir, yetersiz tüketim düzeyi gibi kantitatif boyutu önemsemektedirler.*”⁹⁰

1.2.2. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri

Yoksulluk türleri esasında belli ölçümlerin ürünüdür. Yoksullukla mücadele politikalarının tespiti ve doğru bir şekilde uygulanması bakımından yoksulluğun ölçüm yöntemi önem taşımaktadır. Yoksulluğun ölçülmesi için en çok kullanılan

⁸⁶ Yüksel Akkaya, “Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Der. Yasemin Özdek), Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, s. 211-212.

⁸⁷ Benli ve Yenihan, **a.g.e.**, s. 8.

⁸⁸ Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 48-49.

⁸⁹ Esra Banu Sipahi, “Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 11, 2006, s. 176.

⁹⁰ Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 48.

yöntemlerden biri *kafa sayısı yoksulluk endeksidir*. Bu endekste yoksulluk sınırı altındaki nüfus toplam nüfusa oranlanmaktadır. Yoksulluk sınırı altındaki kişilerin oranı hakkında bilgi vermekle beraber yoksulluğun derecesi ve dağılımına dair bilgi vermemesi yönüyle eksik bir yöntemdir.⁹¹ Bir diğer yoksulluk ölçüm yöntemi *yoksulluk açığı endeksidir*. Yoksulluk açığı endeksinde yoksul kişiler için gelir açığı, yoksulluk sınırı ve kişinin geliri arasındaki farka eşittir. Bu endeks kişilerin ortalama yoksulluk sınırının altına düştüğünü göstermektedir, öte yandan yoksul kişi sayısı ve yoksullar arasında gelirin nasıl dağıldığı hakkında bilgi vermemektedir.⁹²

Kafa sayısı ve yoksulluk açığı endekslerinin eksik yönleri yeni bir endeks arayışına sebep olmuş ve kafa sayısı oranı, yoksulluk açığı ve Gini katsayısı aracılığıyla gelir dağılımını beraber hesaplayan Sen Endeksi söz konusu olmuştur. *Sen Endeksi*, gelir dağılımına daha duyarlı olması nedeniyle diğer iki endeksin temel eksikliklerini gidererek katkı sağlamıştır. Öte yandan yoksulluk ölçüm yöntemleri içinde en anlamlı katkıyı Foster, Greer ve Thorbecke tarafından geliştirilen endeks sağlamıştır. *Foster-Greer-Thorbecke Endeksi* kafa sayısı ve yoksulluk açığı endekslerinin bahsedilen temel eksikliklerini gidermiş olmasının yanında yoksulluğun derinliği ve farklı gruplar arasında göreceli yoğunluğa dair bilgilere ulaşılmasını sağlamakta ve yoksulluğa karşı tepki katsayısı içermektedir.⁹³

İnsani gelişimin bir özet ölçüsü olan *İnsani Gelişme Endeksi*'nde ise Tablo 1.1.'de görülen insani gelişme boyutları maksimum ve minimum değerleri üzerinden hesaplanmaktadır. Hesaplaması, $\text{İnsani Gelişme Endeksi} = (\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}) / (\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer})$ şeklinde yapılmaktadır.⁹⁴

⁹¹ A.e., s. 65.

⁹² Rengin Ak, Armağan Türk, ve Berna Ak Bingöl, "Yoksulluğun Ölçülmesi", **Yoksulluk, Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 27.

⁹³ Şenses, a.g.e., s. 68-69.

⁹⁴ Ak, a.g.e., s. 31.

Tablo 1.1. İnsani Gelişme Endeksinde Kullanılan Maksimum ve Minimum Değerler

	Max. Değer	Min. Değer
Doğumda Yaşam Beklentisi	84	25
Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı	100	0
Bileşik Okullaşma Oranı	100	0
Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD \$)	40.000	100

Kaynak: Rengin Ak, Armağan Türk, ve Berna Ak Bingül, “Yoksulluğun Ölçülmesi”, **Yoksulluk, Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 31.

Bir diğer yoksulluk endeksi geliştirmekte olan ülkeler için kullanılan *İnsani Yoksulluk Endeksi*dir. İnsani yoksulluğun ölçülmesi için belli ölçütler kullanılır. Bu ölçütler şu şekilde sıralanmaktadır⁹⁵;

“P1 = Doğumda yaşam beklentisi 40 yaşından daha az olanların oranı.

P2 = Okur-yazar olmayan yetişkinlerin oranı.

P3.1 = Sağlık hizmetlerine ulaşamayanların oranı.

P3.2 = Temiz suları bulunmayanların oranı.

P3.3 = Beş yaşından küçük olup normal ağırlığından az olan çocukların oranı.

P3 = İyi bir yaşam standardına sahip olmayanların oranı.”

Hesaplaması ise $P3 = (P_{3.1} + P_{3.2} + P_{3.3}) / 3$ şeklinde yapılmaktadır.

İnsani Yoksulluk Endeksi yerine kullanılan *Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi* ise eğitim, sağlık ve yaşam standardı başlıkları altında 10 farklı gösterge üzerinden hesaplanmaktadır. Bu göstergelerin endekste ağırlıkları değişkenlik göstermektedir. Örneğin eğitim süresinin ağırlığı 1/6 iken, elektriğin ağırlığı 1/18’dir. (Tablo 1.2). Bir diğer yoksulluk endeksi ise *Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi*dir. Bu endeks İnsani Gelişme Endeksindeki bileşenlerle ölçülmektedir ancak mevcut bileşenler kadın ve erkekler arasındaki boşlukları da dikkate almak üzere formüle edilmiştir.

⁹⁵ Emel İslamoğlu, “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi ve Ölçüm Yöntemleri”, **Gelir ve Servet Dağılımı**, 2009, s. 11.

Tablo 1.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Tespitinde Kullanılan Yoksunluklar

Eğitim	Eğitim Süresi 1/6
	Çocukların Eğitime Devamı 1/6
Sağlık	Çocuk Ölümü 1/6
	Beslenme 1/6
Yaşam Standardı	Elektrik 1/18
	Kanalizasyon 1/18
	Temiz İçme Suyu 1/18
	Konut Zemini 1/18
	Mutfakta Kullanılan Yakıt Türü 1/18
	Varlık Sahipliği 1/18

Kaynak: Rengin Ak, Armağan Türk, ve Berna Ak Bingül, “Yoksulluğun Ölçülmesi”, **Yoksulluk, Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 33.

1.2.3. Yoksulluğun Nedenleri ve Etkileri

Yoksulluk, yoksulluk türüne göre değişen nedenlerle ilişkilendirilmektedir. Hatta nedenler, yoksulluk türüne göre dahi aynı olmamakta, ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülke içinde bölgeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Bununla beraber yoksulluğun nedenlerine ilişkin görüşler zaman içinde de değişiklik gösterebilmekte dolayısıyla yoksulluğun nedenlerini tek bir başlık altında sıralamak mümkün görünmemektedir.

Şenses, yoksulluk nedenlerini büyüme ve gelir dağılımı, demografik unsurlar, işgücü piyasaları, dışsal etmenler, yapısal uyum programları ve kısa dönem devrevi hareketler ve diğer etmenler olarak saymaktadır. Yoksulluk gelir dağılımında eşitsizlikle ilişkilidir ve gelir dağılımının yoksulluğun seviye ve zamanını tayininde etkili olduğu söylenebilmektedir. *Demografik unsurlar* olarak; birbirlerinin hem nedeni hem de sonucu olması nedeniyle yoksullukla çift yönlü bir ilişkiye sahip olan *nüfus*, yoksulluğun hanehalkının büyüklüğü, bileşimi, içinde yaşayan kişilerin yaş ve eğitim durumuyla ilişkilendirilmesi nedeniyle *hanehalkı tür ve özellikleri* ve hem göç alan hem göç veren bölgeler açısından çeşitli etkileri mevcut olan *göç* olarak

sayılmıştır. Yoksulluğun bir diğer nedeni olan *işgücü piyasaları* dahilinde ise güvenceden yoksun, yarı zamanlı ve / veya geçici işler ve düşük ücretlerle karakterize edilebilecek olan *üretimde ve işgücü piyasalarında yeniden yapılanma* ve yoksulluğun işsizlerin yaş, eğitim durumu, ne kadar süredir ve neden işsiz olduğu ile ilişkilendirilmesi nedeniyle *istihdam ve işsizlik* sayılmaktadır. *Dışsal etmenler* olarak ise, ailenin geçimini sağlayan kişinin hastalanması ya da ölmesi, boşanma, savaşlar ve doğal afetler gibi olumsuz olay ve durumları içeren *şoklar*, ırk / etnik köken ve toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle görülen *ayrımcılık* ve iklim şartları, altyapı, kamu hizmetlerinin ne kadar ve hangi kalitede sunulduğu, yoksulların aynı yerleşim yerinde bir arada yaşayarak yoksulluğun bir çeşit kısır döngüye dönüşmesine neden olması gibi birçok ilişkili nedenden dolayı *yerleşim yeri* sayılmaktadır. Diğer bir neden olarak ise neoliberal politikalar aracılığıyla küreselleşme süreciyle bağlantı kuran *yapısal uyum programları ve kısa dönem devrevi hareketler*dir. Son olarak ise *kamu harcamaları, siyasal/sosyolojik unsurlar ve çok değişkenli yoksulluk açıklamalarını* içeren *diğer etmenler* sayılmaktadır.⁹⁶ (Tablo 1.3)

⁹⁶ Şenses, **a.g.e.**, s. 149-214.

Tablo 1.3. Yoksulluğun Nedenleri

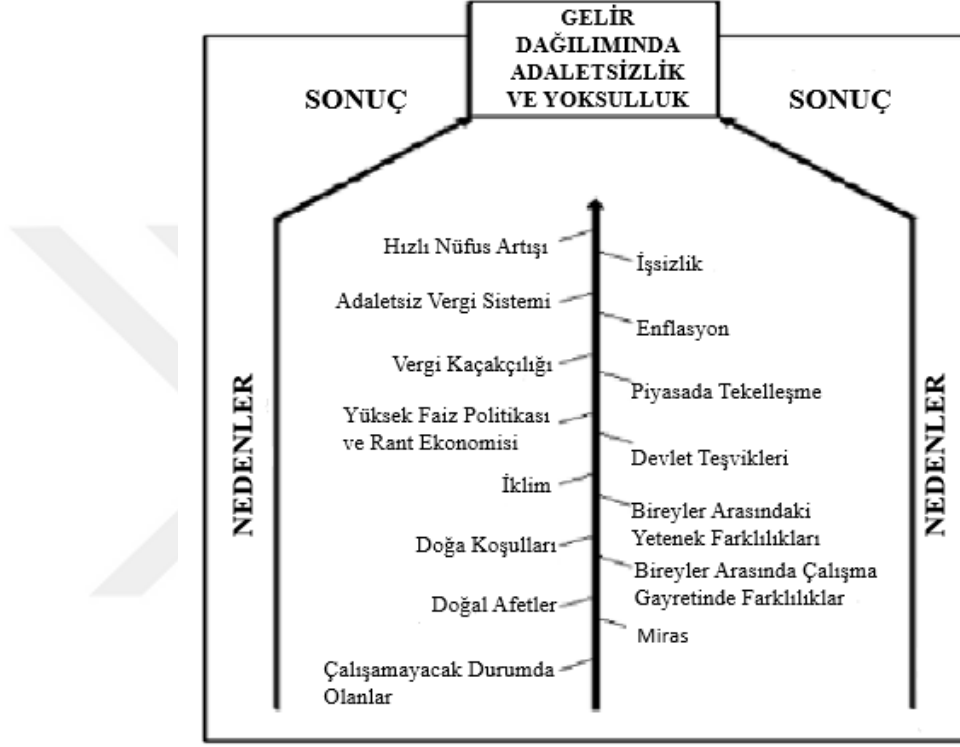
Büyüme ve Gelir Dağılımı	
Demografik Unsurlar	Nüfus Baskısı
	Hanehalkı Türü ve Özellikleri
	Göç
İşgücü Piyasaları	Üretimde ve İşgücü Piyasalarında Yeniden Yapılanma
	İstihdam ve İşsizlik
Dışsal Etmenler	Şoklar
	Ayrımcılık
	Yerleşim Yeri
Yapısal Uyum Programları ve Kısa Dönem Devrevi Hareketler	Üretim Yapısı ve İşgücü Piyasaları
	Kamu Harcamaları
	Gelir Dağılımı
	Kısa Dönem Ekonomik Dalgalanmalar ve Enflasyon
Diğer Etmenler	Kamu Harcamaları
	Siyasal/ Sosyolojik Unsurlar
	Çok Değişkenli Yoksulluk Açıklamaları

Kaynak: Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 149-214'den derlenerek hazırlanmıştır.

Aktan ise yoksulluk nedenlerini hızlı nüfus artışı, adaletsiz vergi sistemi, vergi kaçakçılığı, yüksek faiz politikası ve rant ekonomisi, iklim, doğa koşulları, doğal afetler, çalışamayacak durumda olanlar, işsizlik, enflasyon, piyasada tekelleşme,

devlet teşvikleri, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, bireyler arasında çalışma gayretinde farklılıklar ve miras olarak saymaktadır.⁹⁷ (Şekil 1.1)

Şekil 1.1. Gelir Dağılımında Adaletsizliğin ve Yoksulluğun Nedenleri

Kaynak: Coşkun Can Aktan, “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, **Yoksulluk Sempozyumu Kitabı**, (Der. Ahmet Emre Bilgili ve İbrahim Altan), C. 1, İstanbul: Deniz Feneri Derneği, 2003, s. 154.

Bunlarla beraber, duygusal sorunlar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, sabıkalı ya da deli olarak etiketlenme, kumar, suç mağduriyeti ve buna bağlı olarak meydana gelen sorunlar, çalışma karşıtı ahlaki değerler ve emeklilik de yoksulluk nedenleri arasında sayılmaktadır.⁹⁸

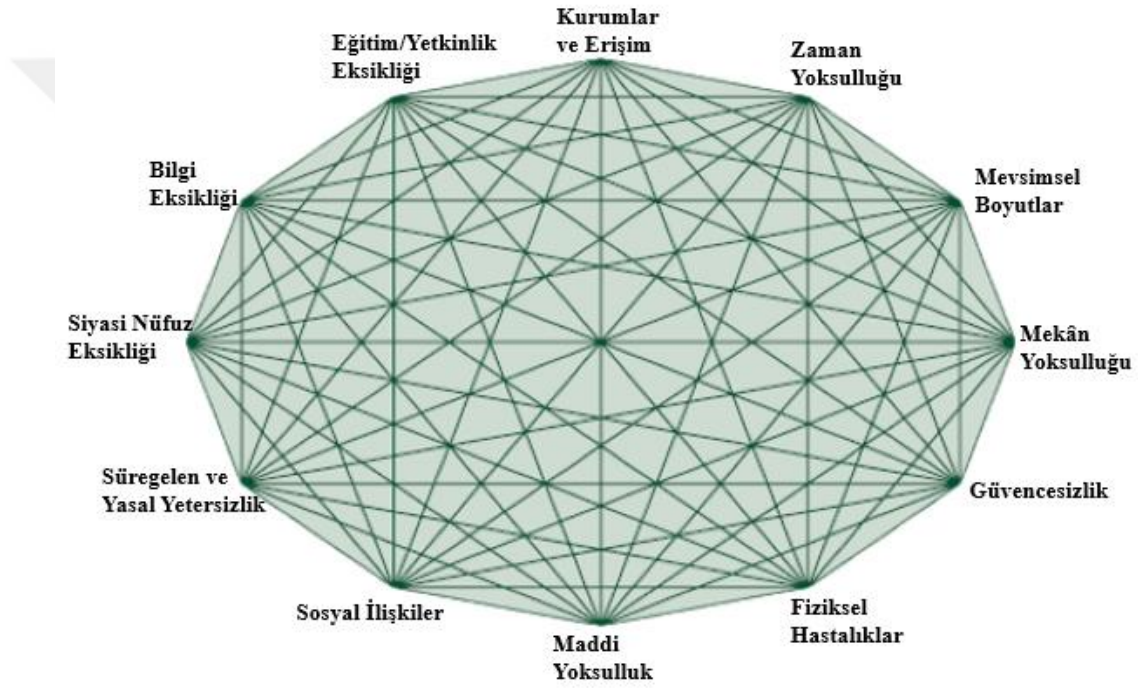
Yoksulluğun nedenleri gibi etkilerini de sıralamak oldukça zor bir uğraş olacaktır. Zira yoksulluğun etkileri hem yoksulluk türüne göre hem de yoksula göre farklılık gösterebilir. İlaveten mekân ve zaman da yoksulluğun etkilerinde değişikliğe neden olabilecektir. Öte yandan yoksulluğun yaygın olarak neden olduğu birtakım

⁹⁷ Aktan, **a.g.e.**, s. 152.

⁹⁸ Zastrow, **a.g.e.**, s. 177.

olumsuz etkilerden bahsedilebilir. Yoksulluğun etkileri; eğitim ve yetenek eksikliği, bilgi eksikliği, siyasi nüfuz eksikliği, hem atfedilen hem de yasal yetersizlik, sosyal ilişkiler, fiziksel hastalıklar, güvencesizlik, kurumlar ve kurumlara erişim, mevsimsel boyutlar, zaman yoksulluğu, mekan yoksulluğu ve maddi (malzeme) yoksulluk olarak sayılabilir (Şekil 1.2).

Şekil 1.2. Yoksulluğun Neden Olduğu Dezavantajlar

Kaynak: Robert Chambers, “What is poverty? Concepts and Measures”, **Poverty in Focus**, December, 2006, s. 3.

1.3. Engellilik

Çoklu dezavantajlılığın bu çalışmadaki diğer ayağı engelliliktir. Engellilik yalnızca bugünün değil insanoğlunun varoluşundan itibaren süregelenmiş olup tüm zamanların gerçeğidir ve tarih perdesinde genellikle zulüm ve dışlanmayla karakterize edilmektedir. Yerleşik hayata geçmemiş avcı-toplayıcı toplumlarda özellikle bedensel engelliler yük olarak görülmüş, toplumun görev dağılımında bir katkıları olmaması nedeniyle ya öldürülmüş ya da ölüme terk edilmiştir. Zihinsel engeller ise doğaüstü güçlere bağlanmış, yerleşik hayata geçtikten sonra dahi bu düşünce varlığını

sürdürmüş ve diğerlerinin engellilerden korku duymasına neden olmuştur.⁹⁹ Örneğin M.Ö. 3000 yılına ait bir çivi yazısında engellilerin sorun oluşturduğundan bahsedilmiştir.¹⁰⁰ Yunan mitolojisinde engelli çocuk sahibi olmak tanrılar için utanç kaynağı olarak görülmüş ve çözüm engelli çocuklarını yaşadıkları yer olarak tasvir edilen Olimpos Dağı'ndan fırlatmak olmuştur. Antik Yunan halkı da tanrılarının izinden yürümüşler ve engelli çocuklarını ıssız kayalıklardan fırlatarak onları “tanrıya iade etme” yoluna gitmişlerdir.¹⁰¹ Bu uygulama bir tür kurban olarak görülmüş ve bu vesile ile Tanrının öfkesini yatıştırmak amaçlanmıştır.¹⁰²

Yunan filozof Platon’a göre ise engellilerin var olma hakkı yoktu, “Devlet” adlı kitabında iyi bir hekimi tanımlarken “*Bunlar yurttaşlar arasında, bedenleri ve içleri doğuştan iyi olanlara bakacak, iyi olmayanlara gelince, bedenleri bozuk olanları hekimler bırakacak ölsün...*”¹⁰³ ifadelerini kullanmaktadır. Yine aynı kitapta Asklepios ile ilgili olarak “*...Onun için de hekimliği yalnız bedenleri doğuştan sağlam olup da geçici bir hastalığa tutulmuş için kullanırdı...İçini hastalık sarmış olan bedenleri...iyi edeceğim diye, kötü bir hayatı uzatmaya uğraşmazdı. Böylelerinin kendilerine benzeyecek çocuklar yapmalarını doğru bulmazdı. Tabiatın verdiği ömrü yaşamaya gücü yetmeyen adamı, iyileştirmenin ne o adama, ne de topluma fayda vermeyeceğine inanıyordu.*” şeklinde ifadeler kullanmış ve kendisini neredeyse bir devlet adamı olarak nitelemiştir.¹⁰⁴

Yunan tarihçi Plutarhos engelli çocukların ailelerine yük olacaklarını, ailenin gelirine katkı sağlamadığı halde tüketime katılarak diğerlerinin paylarını azaltmaya sebep olacaklarını ve hayatlarının geri kalanında mutsuz olacaklarını ifade etmiş ve çözüm olarak engelli çocukları öldürmenin onlara bir iyilik olacağını ifade etmiştir.

⁹⁹ Mehmet Emin Demirci, **Homeros’tan Aşık Veysel’e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005, s. 103.

¹⁰⁰ Hasan Köse, “Kronolojik Engelli Tarihi ve Eğitimi”, **Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi**, (Der. Ahmet Koçibar), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 59.

¹⁰¹ A.e., s. 61.

¹⁰² David L. Braddock ve Susan L. Parish, “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, **Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 106.

¹⁰³ Platon (Eflatun), **Devlet**, (Çev. Sabahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 91.

¹⁰⁴ A.e., s. 90.

Öldürülmesi kararlaştırılan çocuklar kilden sepetlerin içinde kaplara koyularak yol kenarına bırakılırken bu kapların alınıp-satılması da tabii karşılanmıştır.¹⁰⁵

Ölü Deniz’de bir mağarada bulunan ve yapılan karbon testleri ile M.Ö. 200 ile M.S. 70 yılları arasında yazıldığı tespit edilen Kumran Yazıtları’nda ise “*Topal, kör, kambur olan ya da bedeninde kusur bulunanlar ve kirli kişiler orduya alınmayacak. İntikam gününe hazırlanan, bedeni ve ruhu kusursuz kişiler orduya gönüllü yazılacaklar.*”¹⁰⁶ düzenlemesi ile “kusursuz” beden yüceltilmiş ve engellilerin savaşa katılması yasaklanmıştır. Ancak bu düzenleme yalnızca engellerinden dolayı savaş meydanında sorun yaşamalarının önüne geçmek için yapılmamıştır. Ek yönetmelikte engeli nedeniyle savaşa katılmayan kişilerin cemaatin saygın insanları arasında bir yer almalarına izin verilmeyeceği ve ortak yemeklere de katılamayacakları belirtilmiş ve hem zihinsel hem de bedensel engelliler tümüyle dışlanmıştır.¹⁰⁷

Roma’da ise engelli çocukların kaderi babalarının tercihinin bırakılmıştır. Engelli çocuk babası tarafından öldürülebilir ya da köle pazarlarında satılabilirdi. Orta çağda bedensel ya da zihinsel engelli bireyler şeytanla ilişkilendirilmiş, cadılıkla itham edilmiş ve engizisyon mahkemelerinde bu suçla yargılanmışlardır, cezaları ise diri diri yakılmak olmuştur. Engellilerin yakılması yalnızca Orta çağın karanlığında kalmamış Hitler döneminde Almanya’da da toplu olarak katledilmişlerdir.¹⁰⁸ Engelliliğin toplumsal ve siyasi bir mesele olarak ele alınması, engelli bireylerin diğerleriyle eşitliğini sağlamaya yönelik koruma önlemleri ve yasal haklarına sahip olmaları ise nihayet 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir.¹⁰⁹

Ortalama insan ömrü gün geçtikçe uzamaktadır. Bunun bir sonucu olarak nüfus yaşlanmakta ve yaşlılık beraberinde engelliliği getirmektedir. Gerek yaşlılığın bir engellilik hali sayılması gerek yaşlılığın getirdiği süregelen hastalıklarla kişilerin engelli

¹⁰⁵ Demirci, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁶ Geza Vermes, **Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları**, (Çev. Nurfer Çelebioğlu), İstanbul: Nokta Kitap, 2005, s. 188.

¹⁰⁷ Henri-Jacques Stiker, **A History of Disability**, 4. Baskı, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2002, s. 24-25.

¹⁰⁸ Ali Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 86.

¹⁰⁹ Başak Işıl Çetin, “Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik”, **SGD Sosyal Güvenlik Dergisi**, C. 7, S. 1, 2017, s. 93.

sınıfına girmesiyle engelli sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Diğer bir deyişle bir engelle doğan insanların yanı sıra gerek yaşlılık gerek hayatın olağan akışı içinde görülen hastalık ve kaza gibi durumlarla birçok insan engelli hale gelmekte bu da engelli kişilerin sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Kişinin engeli olmasının yanı sıra aile üyelerinde ya da çevresinde engelli bir insan olması ihtimali de oldukça yüksektir. Sonuç olarak engellilik muazzam sayıda insanın hayatına dokunan bir olgu olarak kendini göstermektedir.

1.3.1. Engelliliğe İlişkin Tanımlar

Engelliliği ifade etmek için gerek ulusal ve uluslararası metinlerde gerek günlük konuşma dilinde aynı anlama geldiği düşünülen özürlülük, sakatlık, bozukluk, yetiyitimi, malullük, noksanlık, çürüklük gibi birçok kavram kullanılabilmektedir. Ancak sanılanın aksine bu kelimelerin hepsi aynı anlamı karşılamamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1980 yılında yayınladığı “The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps” başlıklı belgesinde bu kavramları tanımlamış ve farklarını ortaya koymuştur. Buna göre *bozukluk/yetiyitimi* (impairment), organ düzeyindeki rahatsızlıkları temsil etmektedir ve herhangi bir nedene bağlı olarak vücut yapısının ve görünümünün anormalliği olarak tanımlanmaktadır. *Özürlülük/sakatlık* (disability), bozukluğun sonucu olarak işlevsellik ve kişilerin aktiviteleri açısından kısıtları ifade etmektedir. *Engellilik* (handicap) ise kişilerin yaşadıkları dezavantajlar ve sakatlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve kişinin çevresiyle etkileşimi ve uyumunda yaşadığı kısıtları ifade etmektedir.¹¹⁰

İngilizcede engelli, sakat ve özürlü kavramları incelendiğinde sakat kavramını karşılayan kelime olan “disability”, “ability” kelimesinin aksine bir şey yapma yeteneğinden mahrumiyeti ifade etmektedir. Bu kelimenin yetiyitimi olan kişiler için kullanılması, bu kişilerin “normal” olarak nitelenen faaliyetlere katılamamasının kişideki bir eksiklik ya da yetersizlikten kaynaklandığını ifade etmektedir. Oysa bu kişiler herhangi bir yetiyitimi nedeniyle değil hem fiziki hem de diğer insanların tutum ve davranışlarının neden olduğu sosyal engeller sonucu bu faaliyetlere

¹¹⁰ WHO, **International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps**, Cenevre: World Health Organization, 1980, s. 14.

katılamamaktadır.¹¹¹ “Handicap” kelimesi ise “*süklüm püklüm olmak, el açmak*” anlamlarına gelen “cap-in-hand” kelimesine benzerliği nedeniyle dilenciligi çağrıştırmakta ve bu nedenle incitici bulunmaktadır.¹¹² Ancak bu kelime aynı zamanda at yarışlarında kullanılan bir terimdir ve at yarışında diğerleriyle yarışırken kazanma şansı olmayan atlara şans tanımak amacıyla diğer atlara ağırlık bağlanması veya bu atların görece uzun mesafe koşturulması ve bu sayede kazanma şansı olmayan atların kazanma şansının diğerleriyle eşitlenmesi anlamını taşımaktadır. Terim zamanla diğer spor dallarında da kullanılmaya başlanmıştır ve genel itibariyle dezavantajlı konumdaki kişinin diğerlerinin gerisinde kalmasını önlemek amacıyla avantajlı olana bir dezavantaj kazandırılmasını ifade eder hale gelmiştir.¹¹³

Bahsi geçen kelimeler Türkçe’de incelendiğinde ise özürlü kelimesi özr kökünden gelmekte ve “engel” anlamıyla beraber “*bir kusur veya suçun hoş görülmesini gerektiren sebep*”, “*suçun bağışlanması*”, “*kusur, eksiklik*”¹¹⁴ anlamına da gelmektedir. Özr kökünden gelen mazeret kelimesi ise “*istenilmeyen bir halin oluşuna yol açan kaçınılmaz sebep, özür, bahane*”¹¹⁵ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla özürlü kelimesi, kişinin sahip olduğu yetiyitiminden dolayı topluma mazeret sunduğu, özür dilediği gibi bir çağrışımda bulunmaktadır. Sakat kelimesi ise “*bir tarafı hasta veya eksik olan*” anlamıyla beraber “*bir şeyin düşük ve işe yaramaz kısmı*”, “*fena ve faydasız şey*” ve “*bozuk ve yanlış*”¹¹⁶ anlamlarına da gelmektedir. Sahip olduğu diğer anlamlar nedeniyle sakat kelimesinin de incitici olduğu görülmektedir. Engelli kavramı ise yetiyitimi olanların da dahil olduğu daha geniş bir toplumsal kesimi ifade etmek için kullanılmakta ve “*...belli bir sosyal kesimin (yaşlılar, hastalar ve dezavantajlı gruplar), sosyal, mimari, ekonomik, kültürel ve(ya) tıbbi düzenlemelerin ve imkanların yetersiz olmasından dolayı eşit şartlarda toplum*

¹¹¹ Carol Thomas, “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, **Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 31.

¹¹² A.e., s. 35.

¹¹³ Melis Zengin Oktuğ, “Engelli Hakları Çerçevesinde Dilde Önce İnsan Yaklaşımı ve Medya Alanına Uygulanması”, **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, 2014, s. 30.

¹¹⁴ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2004, s. 851.

¹¹⁵ A.e., s. 589.

¹¹⁶ A.e., s. 915.

hayatına tam olarak katılamayan kişidir."¹¹⁷ olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer deyişle engellilik yalnızca yetiyitimi olan kişileri değil toplumun çeşitli nedenlerle dezavantaja maruz kalan, "engellenen" birçok kesimini kapsamaktadır.

Kelimelerin kullanımı incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda hala "sakat" kavramı kullanılırken Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı ilgili birimin adı "Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü" olarak geçmektedir. Bununla beraber 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda özürlü kelimesi yerine yeni düzenleme ile engelli kavramı kullanılmakta, engelli kavramının yanında sakatlık ve malullük kelimeleri de kullanılmaya devam etmektedir. 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun'un 1. maddesi ile belirtilen yüze kadar kanunda "özürlü" kavramının "engelli", "sakatlık" kavramının "engellilik", "sakatlanma" kavramının "engelli hale gelme" ve "çürüklük" kavramının "askerliğe elverişli olmama" şeklinde değiştirilmiştir. Sonuç olarak en yaygın kullanım engelliliğe ait olduğu görülmektedir.

Küçükaslan, "özürlü" kelimesinin değer bazında bütünle bir kıyas içerdiğini ve bu kıyas sonucunda özürlü olanın değersizleştirildiğini; engelli kelimesinde ise gerçekleştirilemeyen faaliyetlerin sorumluluğunun bedene yüklendiği ve bu şekilde kişinin değersizleştirildiğini ifade etmekte ve sade bir hâl tespiti olması gerekçesiyle sakat kelimesini kullanmayı tercih etmektedir.¹¹⁸ Seyyar ise, özürlülüğün bedeni yahut zihni bozukluk, engelliliğin ise sosyal, hukuki ve/veya çevresel bariyerler olduğunu ifade etmekte ve her özürlüye engelli demenin uygun olmadığını, kavramların yerinde kullanıldığı zaman anlamlı olduğunu belirterek her iki kavramın da yerine göre kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Bahsedildiği üzere kişinin "engelli" olması yalnızca bir yetiyitiminin sonucu değildir. Bu bağlamda sakat ve özürlü kelimelerinin aksine engelli kelimesi hangi sebeple ve kim tarafından gibi sorgulamalara daha açık gözükmetedir. Zira engelliler her dönemde hayatın doğal bir parçası olarak yer almış ancak buna rağmen bir sorun olarak algılanmışlardır. Dolayısıyla sorun engelli bireyden ziyade algı ve bakış açısıyla alakalı

¹¹⁷ Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, s. 730.

¹¹⁸ Bülent Küçükaslan, "'Sakat' Politikadır", (Çevrimiçi), <<http://m.bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir>>, 14.08.2018.

¹¹⁹ Seyyar, **Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 28-29.

gözükmemektedir.¹²⁰ Buna örnek olarak; tekerlekli sandalyeye uygun yollar olması, televizyonda sesli sunumun yanında işaret dili olması halinde kişi artık engellenmemektedir. Engelli bireylere yönelik sorunlar çoğunlukla engelli bireyden değil diğerlerinin tutumundan ve çevre şartlarından kaynaklanmaktadır.¹²¹ Buna ek olarak hem sakat ve özürlü kelimelerinin sahip olduğu incitici anlamlar ve bu anlamların aksine engelli kişilerin engelleri nedeniyle suçlu, düşük değerli ve eksik olmaması hem de Türkiye’de engelli denildiği zaman dezavantajlı kesimlerin tamamı yerine yetiyitimi mevcut insanlar akla gelmesi nedeniyle bu çalışmada engelli kelimesi kullanılacaktır.

1.3.2. Engellilik Türleri

Engellilik nedenleri çeşitli sınıflandırmalara tabi olabilmektedir ancak en yaygın sınıflandırma doğum baz alınarak yapılmaktadır. Buna göre; doğum öncesi, doğum esnasında ve doğum sonrası olmak üzere üç farklı engellilik nedeni bulunmaktadır. *Doğum öncesi nedenler* gıda ve barınma şartlarındaki yetersizlik, akraba evlilikleri, genetik bozukluklar, sağlık hizmetlerine erişimdeki kısıtlar nedeniyle gerekli sağlık kontrollerinin yapılmaması, erken teşhisten ve tedaviden mahrumiyet¹²², kan uyuşmazlığı, annenin sistemik hastalıklardan birine sahip olması, annenin yaşının hamilelik için uygun olmaması (17 yaşından küçük veya 35 yaşından büyük olması), beşten fazla doğum yapmış olması, hamilelik esnasında sigara ve alkol kullanımı, çoğul gebelik, radyasyona maruz kalınması, doktor kontrolü dışında ilaç kullanımı vb. olarak sayılmaktadır. *Doğum sırasındaki nedenler* doğum yeri zamanı ve biçimiyle ilişkilidir. Nitekim, erken ve geç doğumlar, doğum sürecinde sağlık personelinin yardım almamak, doğumun olması gerekenden yavaş ilerlemesi nedeniyle bebeğin oksijensiz kalması, doğum esnasında bebekte görülen fiziksel yaralanmalar ve yanlış doğum uygulamaları engelliğe neden olabilmektedir.¹²³ *Doğum sonrası nedenler* ise hem insanın doğumundan sonra ölümüne kadar karşılaştığı fiziki, çevresel ve sosyo-kültürel etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bebeğin

¹²⁰ Köse, **a.g.e.**, s. 56-57.

¹²¹ Zengin Oktuğ, **a.g.e.**, s. 29.

¹²² Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, s. 738.

¹²³ Zeynep Baykan, “Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma”, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, S. 9, 2000, s. 336-337.

sağlık kontrollerinin yaptırılmaması, yetersiz beslenme, kazalar, zehirlenmeler, bulaşıcı hastalıklar, yanlış teşhis ve tedaviler, şiddet, terör, doğal afetler¹²⁴ ve yaşlılık olarak sayılmaktadır. Bu bağlamda çeşitli engellilik türleri sınıflandırılmaktadır.

Engellilik türlerinden birincisi ortopedik engelliliktir. *Ortopedik engellilik*, sinir sistemindeki zedelenme, hastalıklar ya da kazalar sonucunda kas, iskelet ve eklemlerin fonksiyonlarını yerine getirememesidir. Ortopedik engelliler fonksiyon kaybının nedenine, yerine ve derecesine göre sınıflandırılmaktadırlar. Ortopedik engeller fonksiyon kaybının yerine göre; “*merkezi sinir sisteminin zedelenmesi sonucunda ortaya çıkan*” ve “*kas ve iskelet sisteminin zedelenmesi sonucunda ortaya çıkan ortopedik engel ve süreğen hastalıklar*” şeklinde sınıflandırılmaktadırlar (Tablo 1.4). Merkezi sinir sistemine bağlı olarak gelişen ortopedik engellilik beyin ve omuriliğin zedelenmesi sonucunda oluşurken kas ve iskelet sistemine bağlı olarak gelişen ortopedik engellilik ise sinir zedelenmesi olmaksızın direkt kas ve kemik sistemlerinde zedelenme, hastalıklar ve kazalar sonucunda oluşmaktadır.¹²⁵ *Süreğen hastalıklar* ise kişide çalışma kapasitesi ve fonksiyonları için engel teşkil eden ve sürekli olarak destek ve tedavi gerektiren hastalıklardır. Bu hastalıklar; kalp ve damar hastalıkları, kan hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, kanserler, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, endokrin ve metabolik hastalıklar, sinir sistemi hastalıkları ve HIV olarak sayılmaktadır.¹²⁶

Tablo 1.4. Ortopedik Engellerin Sınıflandırılması

Merkezi Sinir Sistemi Zedelenmesi Sonucu Ortaya Çıkanlar	Kas ve İskelet Sistemi Zedelenmesi Sonucu Ortaya Çıkanlar
Cerebral Palsy	Kas Hastalığı
Spina Bifida	Kol/Bacak Eksikliği
Çocuk Felci	Kalça Çıkıklığı
Multiple Sklerosis	Eklem İltihabı
Omurilik Zedelenmesi	Eklem Romatizması (Romatoid Artrid)
Travmatik Beyin Yaralanmaları	Gevrek Kemikliler
Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Bedensel ve Süreğen Hastalıklar , (Çevrimiçi),	

¹²⁴ Seyyar, **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, s. 738.

¹²⁵ Y.y., “Engelli Türleri ve İş Yaşamı”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 90-95.

¹²⁶ Mustafa Öztürk, **Türkiye’de Engelli Gerçeği**, İstanbul: MÜSİAD, 2011, s. 19.

<http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/BedenselSüregenHastaliklar.pdf>, s. 9, 28.08.2018 bilgilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Ortopedik engelli kişiler kısmen ya da tamamen birilerinin bakımına ihtiyaç duyabilmektedirler. Ancak kullanamadıkları organların yerini tutan protez, tekerlekli sandalye, bacaklardan birinin kısa olması durumunda dengelemeyi sağlayan ortopedik ayakkabı, koltuk değneği gibi yardımcı araç gereçler ile kısmen ya da tamamen bağımsızlaşabilmektedirler.¹²⁷

İkinci bir tür *görme engelliler*dir. Görme engellilere yönelik yasal ve eğitsel olarak adlandırılan iki farklı tanım bulunmaktadır. Yasal tanım tıp ve sosyal güvenlik alanlarında çalışanlarca benimsenip kullanılırken eğitsel tanım görme engellilerin öğretimlerinin planlanması için kullanılmaktadır. Yasal tanım, görme engelliliği, görme keskinliği ve görme alanı üzerinden tanımlamaktadır. Görme keskinliği “*gözün özel bir mesafeden görme ve ayrıntıları ayırt etme yeteneği*” olarak ifade edilirken görme alanı “*baş çevrilmeden ve gözler oynatılmadan görülebilen tüm alan*” olarak ifade edilmektedir.¹²⁸ Görme engelliler ise kör ve az gören olarak tanımlanmaktadır. Yasal tanıma göre kör “*olağan görme gücünün 1/10’una yani 20/200’lük görme keskinliğine ya da daha azına sahip olan ya da görme alanı yirmi derecelik açığı aşmayan kişiler*”¹²⁹ olarak tanımlanırken az gören ise “*tüm düzeltmelerle birlikte görme keskinliği 20/70 ile 20/200 arasında olan kişiler*”¹³⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bunun anlamı normal görme gücüne sahip kişinin 200 adımlık mesafeden gördüğü bir nesneyi kör olarak tanımlananlar 20 adımlık mesafeden, az gören olarak tanımlananlar ise 20-70 adımlık mesafeden görebilmektedirler. Ancak görme engelinin yalnızca görme keskinliği ve görme alanı üzerinden tanımlanması yetersiz bulunmuştur. Zira kör sınıflandırmasına girenlerin çok küçük bir miktarı görme keskinliğinden mahrumdur. Tanımdaki bu eksiklik nedeniyle eğitimciler eğitsel tanıma tercih etmektedir. Eğitsel tanıma göre kör “*Görme keskinliği kaybında ağır derecede*

¹²⁷ Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 32.

¹²⁸ Körleri Eğitim ve Kalkındırma Derneği, “Görme Yetersizliğinin Tanımı Ve Görme Yetersizliğinin Gelişim Üzerinde Etkisi”, (Çevrimiçi), <<http://www.korleriegitimvekalkindirma.org/?news=gorme-yetersizliginin-tanimi-ve-gorme-yetersizliginin-gelisim-uzerinde-etkisi>>, 23.08.2018.

¹²⁹ Mustafa Öztürk, **Hayata Renk Katanlar “Engelli Grupları”**, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013, s. 72.

¹³⁰ Mehmet Özyürek, “Görme Engelliler”, **Özel Eğitim**, (Der. Süleyman Eripek), Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 130.

etkilenmiş olup, öğretimini dokunarak okuduğu kabartma yazıyla (Braille'le) ve konuşan kitaplardan dinleyerek sürdürmeye gereksinimi olanlar” olarak, az gören ise, “büyüteçlerle normal puntolu ve büyük puntolu yazılı materyali okuyabilen görme engelliler” olarak tanımlanmaktadır. Görme engelliliğin sınıflandırması ise hiç göremeyenler, az görenler ve görme yetersizliği olanlar olarak yapılmaktadır (Tablo 1.5).

Tablo 1.5. Görme Engelliliğin Sınıflandırılması

Hiç Görmeyenler
Tüm iyileştirmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10'dan ve görüş açısı 20 dereceden düşük olan ve eğitim öğretim faaliyetlerinde görme gücünden faydalanması olası olmayan kişilerdir.
Az Görenler
Tüm iyileştirmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10 ile 3/10 arasında olan ve hususi birtakım araç ve usuller kullanılmadan eğitim öğretim faaliyetlerinde görme gücünden faydalanması olası olmayan kişilerdir.
Görme Yetersizliği Olanlar
Tüm iyileştirmelere rağmen görme gücündeki yitimin kişinin eğitim başarımını olumsuz anlamda etkilemesidir. Hem az gören hem de kör olan bütün çocuklar bu tanım kapsamındadır.
Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Görme Engelliler , (Çevrimiçi), < http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/G%C3%B6rmeengelliler.pdf >, s. 7, 24.08.2018 bilgilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Diğer bir tür *işitme engelliler*dir. Her iki kulakta, konuşmaları anlamayacak derecedeki işitme kaybı işitme engelini ifade etmektedir. WHO insan kulağı tarafından duyulabilecek en küçük ses şiddetini 20 desibel olarak tespit etmiş ve yetişkin bir insanın daha iyi bir şekilde işiten kulakta 41 veya daha fazla desibel, 0-15 yaş aralığındaki çocuklarda ise 31 desibel veya daha yüksek işitme kaybı olan kişileri işitme engelli olarak sınıflamaktadır. İşitme kaybı dereceleri Tablo 1.6'da görülmektedir.¹³¹

¹³¹ Emre Yanikkerem ve Nicole Esmeray, “İşitme ve Konuşma Engelli Kadınların Yaşadığı Güçlükler”, **İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, 2017, s. 39.

Tablo 1.6. İşitme Engelinin Derecesi ve Şiddetinin İletişim Üzerindeki Etkisi

İşitme Şiddeti (dB)	İşitme Derecesi	Kayıbı	İletişim Üzerindeki Etkisi
0-15	Normal İşitme		İşitmede sorun bulunmamaktadır.
16-25	Çok Hafif Derecede İşitme Kaybı		Bazı seslerin işitilmesi ve ayırdında güçlük yaşanmaktadır.
26-40	Hafif Derecede İşitme Kaybı		Fısıltı seviyesindeki konuşmaların işitilmesinde güçlük yaşanmaktadır.
41-55	Orta Derecede İşitme Kaybı		Karşılıklı iletişimde işitmede güçlük yaşanmaktadır.
56-70	Orta İleri Derecede İşitme Kaybı		İşitme cihazı olmaksızın konuşmaların işitilmesinde güçlük yaşanmaktadır.
71-90	İleri Derecede İşitme Kaybı		Konuşma seslerini işitilmemektedir. Yalnızca çevredeki şiddetli sesler işitilebilir.
91 ve üzeri	Çok İleri Derecede İşitme Kaybı		Yalnızca çok yüksek şiddetteki sesler işitilebilir.

Kaynak: Emre Yanıkerem ve Nicole Esmeray, “İşitme ve Konuşma Engelli Kadınların Yaşadığı Güçlükler”, **İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, 2017, s. 39.

İnsan hayatında en çok kullanılan duyulardan biri işitme duyusudur. Bu duyu vasıtasıyla etraftaki sesler fark edilmekte ve olaylar arasında bağlantı kurulmaktadır. Bu duyudaki kayıp kişinin etraftan gelen kelimeleri idrak edememesine bunun sonucu olarak kelime dağarcığının gereğince ilerleyememesine ve kişinin anlayış ve kavrayış ve ifade edişinde zorluk yaşamasına sebep olabilmektedir. Bunun neticesinde kişi gerek eğitim öğretim hayatında gerek emek piyasasında olmak üzere sosyal alanlarda zorluk yaşayabilmektedir.¹³² Bu zorluklar nedeniyle işitme engelli kişiler çeşitli iletişim yöntemleri kullanmaktadırlar. Anlamaya yönelik olarak *işaretle anlama*, *dinleyerek anlama*, *hem işaretle hem de dinleyerek anlama*, *dudak okuyarak anlama*, *yazarak anlama* ve *tercüman kullanma* gibi iletişim yöntemleri kullanılabilirken ifade etmeye yönelik olarak *işaret*, *konuşmak*, *hem işaret hem de konuşmak*, *yazmak* ve *tercüman kullanmak* gibi iletişim yöntemleri kullanılabilir. Bu yöntemlerden yalnızca biri tercih edilebileceği gibi birden fazlası da aynı anda tercih edilebilmektedir. Kişinin iletişim beceresini etkileyen faktörler; işitme kaybının

¹³² Hatice Keser ve Oğuzhan Özdemir, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitimlerinde Bilgisayar Destekli Kelime Öğretim Materyali Kullanımının İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi**, C. 19, S. 1, 2018, s. 30.

derecesi, işitme kaybının meydana geldiği yaş, işitme cihazı kullanımı, eğitime başlanılan yaş ve aile olarak sayılabilmektedir.¹³³ İşitme kaybının iki yaşından önce ortaya çıkması ve iletişim beceresini etkileyen faktörler kişinin dil gelişimini de etkilemektedir.¹³⁴

Dil ve konuşma engelliler diğer bir engellilik türüdür. Konuşma engeli, dil ve konuşma sorunları, kişiler arasında gerçekleşen sözlü ilişkilerde farklı nedenlerden dolayı meydana gelen aksaklık ve ahenksizliği ifade etmektedir.¹³⁵ Bir başka ifade ile konuşamayan, konuşmasının hızında, akıcılığında ya da ifadesinde düzensizlik olan yahut ses bozukluğu olan kişiler dil ve konuşma engelli sayılmaktadırlar.¹³⁶ *Konuşma bozuklukları* kendi içinde söyleyiş bozuklukları, ses bozuklukları ve konuşma akışındaki bozukluklar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. *Söyleyiş bozuklukları* sesin düşürülmesi, değiştirilmesi, eklenmesi ve bozulması; *ses bozuklukları* ses perdesi, yüksekliği ve kalitesi bozuklukları; *konuşma akışındaki bozukluklar* acele-karmaşık konuşma ve kekemelik olarak sayılmaktadır. Dil bozuklukları ise gecikmiş dil, söz yitimi ve belirli dil yetersizlikleri olarak sayılmaktadır. Bunlara ek olarak diğer birtakım dil ve konuşma bozuklukları da mevcuttur. Bunlar; “*beyin felci ile ilgili dil ve konuşma bozuklukları, işitme bozukluğuna bağlı konuşma bozuklukları, yarık damak ve yarık dudakla ilgili konuşma bozuklukları, zekâ geriliği, öğrenme bozukluğu ve duygusal problemlere bağlı dil, bozuklukları ve bilingualizm ve yöresel konuşmalara bağlı dil bozuklukları*” olarak sayılmaktadır.¹³⁷

Zihinsel engelliler de engelli türlerindedir. Zihinsel engellilik, doğum öncesinde, doğum anında ya da doğumdan sonra oluşan ve merkezi sinir sistemini etkileyen birtakım nedenler dolayısıyla kişinin zihin gelişiminin ve işlevinin yavaşlamasına ve gerilemesine neden olan ve bunun neticesinde etkili uyumsal

¹³³ Çoşgun Gürboğa ve Tevhide Kargın, “İşitme Engelli Yetişkinlerin Farklı Ortamlarda Kullandıkları İletişim Yöntemlerinin/Becerilerinin İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1–2, 2003, s. 52.

¹³⁴ Nedim Turğut vd., “İşitme Engelli 10-14 Yaş Arası Çocuklarda İşitme Düzeyi İle Yazılı Dil Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *The Turkish Journal of Ear Nose and Throat*, C. 25, S. 1, 2015, s. 33.

¹³⁵ Seyyar, *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, s. 33.

¹³⁶ Öztürk, *Hayata Renk Katanlar “Engelli Grupları”*, s. 32.

¹³⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Dil ve Konuşma Güçlüğü*, (Çevrimiçi), <https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_03/14093220_dilvekonumagldestekeitimprogram.pdf>, s. 9-10, 24.08.2018.

davranışların yapılanmasını engelleyen, toplumsal ve akademik davranışlarda yetersizlik meydana getiren daimî ve kronik bir durum olarak tanımlanmaktadır.¹³⁸ Diğer bir deyişle zihinsel engellilik, çeşitli nedenlerden kaynaklı olarak kişinin zeka gelişiminde duraklama ve gerileme yaşaması bunun neticesinde de akılcı düşünememesi ve buna bağlı olarak yerine getirmesi gereken davranışları kısmen ya da tamamen yerine getirememesi durumudur.¹³⁹

Zihinsel engellilik kişinin bir yetersizliği, eksikliği olmasından ziyade toplum içinde çeşitli alanlarda desteğe ihtiyaç duyması halidir. Dolayısıyla zihinsel engelli kişilerin yetersizliği yerine hangi yönlerde yeterli oldukları ve ne gibi destek hizmetleri alabileceklerinin tartışılması gerekmektedir. Amerikan Zihin ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği zihinsel engelliliği zihin işlevleri, uyum davranışları ve destek sistemleri olmak üzere üç öge üzerinden tanımlamaktadır. *Zihinsel işlevler* geçerli ve güvenilir zekâ testleri aracılığıyla bir zekâ bölümü puanı olarak tespit edilmektedir. *Uyum davranışları* ise kişinin günlük yaşamında faaliyet göstermek için öğrendiği kavramsal, toplumsal ve pratik kabiliyetlerin bütünüdür ifade etmektedir. *Destek hizmetleri* ise kişinin engel düzeyine göre şekillenen destek ihtiyacını ifade etmektedir (Tablo 1.7). Bu ihtiyaç belli alanlarda olabileceği gibi her alanda olabilir. Bununla birlikte ihtiyaç hali geçici olabileceği gibi sürekli de olabilmektedir.¹⁴⁰ Yaygın olarak bilinen zihinsel engellilik durumları; hidrosefali, mikrosefali, fenilketonüri, kretinizm, down sendromu ve kan uyuşmazlığı olarak sayılmaktadır.¹⁴¹

¹³⁸ Bülent Kara, “Dünyada ve Türkiye’de Zihinsel Engellilerde Eğitim”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 61, Autumn III, 2017, s. 279.

¹³⁹ Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 35.

¹⁴⁰ Yahya Çıkılı, “Zihin Yetersizliği Olan Çocuklar”, **Özel Eğitim**, (Der. Sezgin Vuran, 2. Baskı, Ankara: Maya Akademi, 2013, s. 178–181.

¹⁴¹ Yıldız Güven, “Özel Eğitime Giriş”, **Farklı Gelişen Çocuklar**, (Der. Adnan Kulaksızoğlu), İstanbul: Epsilon, 2003, s. 69.

Tablo 1.7. Zihinsel Engellilerin Sınıflandırılması ve Tanımlar

Sınıflama	Zekâ Bölümü	Puanı	Tanım
Hafif Zihin Olan Kişi	Düzyde Yetersizliği	50-69	Zihinsel işlevler ve kavramsal, toplumsal ve pratik uyum kabiliyetinde mevcut hafif düzeyde yetersizlik sebebiyle özel eğitim ve destek eğitim hizmetlerine sınırlı düzeyde ihtiyaç duyan kişi.
Orta Zihin Olan Kişi	Düzyde Yetersizliği	35-49	Zihinsel işlevler ve kavramsal, toplumsal ve pratik uyum kabiliyetindeki mevcut sınırlılık nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ve destek eğitim hizmetlerine yoğun düzeyde ihtiyaç duyan kişi.
Ağır Zihin Olan Kişi	Düzyde Yetersizliği	20-34	Zihinsel işlevler ve kavramsal, toplumsal ve pratik uyum kabiliyetindeki mevcut eksiklik nedeniyle öz bakım becerilerinin öğretimi de dahil olmak üzere hayatın her alanında ve hayat boyu süren tutarlı ve yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan kişi.
Çok Ağır Zihin Olan Kişi	Düzyde Yetersizliği	0-19	Zihin engelinin yanında başka birtakım yetersizliklerinin bulunması nedeniyle öz bakım, günlük hayat ve temel akademik becerileri kazanamayan bu nedenle yaşam boyu bakım ve gözetime ihtiyaç duyan kişi.

Kaynak: Yahya Çıkılı, “Zihin Yetersizliği Olan Çocuklar”, **Özel Eğitim**, (Der. Sezgin Vuran, 2. Baskı, Ankara: Maya Akademi, 2013, s. 185.

Engelli türleri arasında son olarak *ruhsal ve duygusal engelliler* bulunmaktadır. Akıl, insan yaşamında zihni faaliyet eğilimi ve objeler ile düşünceler arasında yararlı bir irtibat kurma kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu kabiliyet çeşitli nedenler sonucunda kısmen veya tamamen yitirildiğinde değişik derecelerde ruhsal engellilik ortaya çıkmaktadır. Ruhsal engellilikte düşünce, davranış veya psikolojik durum değişikliği ile üzüntü ve fonksiyon kaybı beraber görülmektedir. Kişinin ruh sağlığındaki bozulma tek bir nedenden kaynaklanmamakta aksine birçok olumsuz nedenin bir araya gelmesi sonucunda görülmektedir. Gittikçe bozulan ruh sağlığı son aşamada tamamen yitilmektedir. Ruhsal ve duygusal engelliler, engelliliklerinin derecelerine göre korunmaya ve bakıma muhtaç olabilmektedirler. Zira ruhsal ve

duygusal engelliler birbirlerine karşı fikirler oluşturabilmekte ve anormal fikir ve davranışlarda bulunabilmektedirler.¹⁴²

1.3.3. Engelliliği Açıklayan Modeller

Engellilik her dönem farklı bakış açısıyla ele alınmış ve engelliliği açıklamaya ve buna yönelik politikalara dair farklı modeller ortaya çıkmıştır. Bu noktada ahlak modeli, tıbbi model ve sosyal model olmak üzere temel olarak üç modelden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi ahlak modelidir.

Modern bilimin doğuşundan önce benimsenen yaklaşım olan *ahlak modelinde* engellilik dini bir konu olarak değerlendirilmiş ve engellilik bir günahın cezası olarak, dolayısıyla engelliler de yaratıcının gazabına uğramış kimseler olarak görülmüştür.¹⁴³ Bu günah yalnızca engelli kişiye atfedilmemiş, engelliliğin sebebi olarak görülen günahın kişinin ebeveynleri ve/veya ataları tarafından da işlenmiş olabileceğine inanılmıştır. Dolayısıyla engellilik kişi ve ailesi için toplumda olumsuz bir etki oluşturmuş ve toplumdaki dışlanma tehlikesini beraberinde getirmiştir.¹⁴⁴ Çağlar boyunca, engelli bireyler, diğer birçok şeyin yanı sıra, “perili” ya da “şeytanın çocukları” olarak görülmeleri nedeniyle şeytan çıkarma, kan dökme, yakılma, bebekken/çocukken katledilme, sirk gösterilerinde ucube olarak sergilenerek aşağılanma gibi birçok fiziksel ve psikolojik işkenceye maruz kalmıştır.¹⁴⁵

Ahlak modelindeki diğer görüş ise engelliğin kurtuluşa giden yolda bir çeşit inanç testi olduğu yönündedir. Bir inanç testi olarak, engelliliğe sahip olan kişi ve ailesinin yaratıcı tarafından özel olarak seçildiğine ve engellilik vasıtasıyla bu kişilere dayanıklılık ve dindarlık yoluyla kendilerini kurtarma fırsatı verildiğine inanılmıştır. Ancak kişi engeline dair fiziksel bir iyileşme yaşamadığı takdirde sebebin iman eksikliği olduğu kabul edilmiştir. Bu modeldeki bir diğer görüş ise engelliliğin bir çeşit metafizik nimet olduğu yönündedir. Kişinin duyularından birinin zayıflaması

¹⁴² Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 39-41.

¹⁴³ Dan Goodley, **Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction**, London: SAGE Publications, 2011, s. 6.

¹⁴⁴ Marno Retief ve Rantsoa Letšosa, “Models of Disability: A Brief Overview”, **HTS Teologiese Studies/Theological Studies**, C. 74, S. 1, 2018, s. 2.

¹⁴⁵ Christine Durham ve Paul Ramcharan, “Understanding the Assumptions of Major Models of Disability Theory”, **Insight into Acquired Brain Injury**, (Der. Christine Durham ve Paul Ramcharan), Singapore: Springer, 2018, s. 35.

kaçınılmaz olarak o kişinin diğer duyularının işleyişini güçlendirecektir. Bu bakış açısı ile engellilerin özel bir amaç yahut çağrı için yüce bir güç/yaratıcı tarafından seçildiğine inanılmıştır.¹⁴⁶ Bu modeldeki düşünce ve tutumlar modern bilim öncesinde olduğu kadar yaygın olmasa da halen varlığını sürdürmektedir.

Engelliliği açıklayan bir diğer model *tıbbi model*dir. Sanayi devrimiyle beraber sanayi sektörünün hâkim sektör haline gelmesi, mevcut kapitalist üretim biçiminin yoğun rekabete dayanması ve fabrikalarda hız ile karakterize edilen bir standart oluşması engellilerin üretim süreci dışında kalmasına neden olmuştur. Zira engelliler bu standarda kısa vadede uyum sağlayabilecek şekilde idealize edilen işçi algısına uymamaktaydı. Yalnızca tüketici durumunda olmak engellilerin bağımlı hale gelmelerine sebep olmuş bu bağımlılık hali de engellileri toplumsal hayatın pek çok alanının dışına itmiştir.¹⁴⁷ Süreç II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan büyük kayıplar sonrası emekli maaşı ve tıbbi yardım ihtiyacının doğması şeklinde devam etmiştir. Mevcut şartlar engellilerin yardım alma sürecini kolaylaştırmak amacıyla engelli bireyler için uygunluk kriterlerini tanımlama ihtiyacını doğurmuştur.¹⁴⁸ Bu uygulamalar sonucunda kavramsallaşan tıbbi yaklaşımda engellilik topluma değil kişiye ve ailesine atfedilmiştir. “Kişisel Trajedi Modeli” olarak da bilinen tıbbi modelde sorun engelli bireyin bedeninde görüldüğü için engellilik yalnızca bir hastalık olarak değerlendirilmiş, engelli kişiye atfedilen rol “hasta” olmuş ve buna yönelik politika “kurumsal bakım ve tıbbi destek” olarak belirlenmiştir. Engelliliğe yönelik bu dar bakış açısı engellileri, toplumsal hayatta karşılaştıkları sorunların nedenlerini kendi bedenlerinde aramaya yöneltmiş ve engellilerden durumu kabullenmeleri yönünde bir beklenti doğurmuştur. Bu bakış açısı engellilerin toplumsal hayattaki etkinliklerini azaltmış ve onları pasifize etmiştir.¹⁴⁹ Diğer bir deyişle tıbbi modelde odak, kişinin engelliliğine katkıda bulunan çevre koşullarından ziyade kişinin sınırlılıkları olmuş ve engellilikle ilgili tıbbi perspektif, engelli kişilerin seçim

¹⁴⁶ Retief ve Letšosa, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁴⁷ Nejla Okur ve Fatma Erbil Erdugan, “Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II, Bildiriler**, (Der. Mesut Gülmez vd.), İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2010, s. 249.

¹⁴⁸ Kamal Lamichhane, **Disability, Education and Employment in Developing Countries from Charity to Investment**, Delhi: Cambridge University Press, 2015, s. 3.

¹⁴⁹ Okur ve Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 250.

özgürlüğünü reddetmiştir. Kişiler fonksiyonel kısıtlarıyla karakterize edilmiş ve kendi kısıtlarına uymayan bir dünyaya uyum sağlayabilmeleri amacıyla engelli kişiyi iyileştirmek ve bir çözüm bulmak için bir teşhis koyma çabası var olmuştur. Sonuç olarak engellilere yönelik bakış açısı engellilerin topluma yeniden uyum sağlamalarına izin verecek tıbbi müdahaleler ve/ veya teknolojiler ile sınırlı kalmıştır.¹⁵⁰ Tıbbi müdahale ve teknolojilerin gelişmesi engelli kişilerin hayatlarında kolaylık sağlasa da onların aciz olarak konumlandırılmasına ve toplum tarafından önyargı ve aşağılanmayla karşılaşabilmelerine neden olmuştur.¹⁵¹

Bir diğer model tıbbi modele eleştiri olma özelliği de taşıyan *sosyal model*dir. Refah devleti sürecinde, sürecin bir getirisi olarak kamusal hizmetler toplumun bütün gruplarını kapsayacak şekilde genişlemiş, çalışanların şartlarının iyileştirilmesinin yanı sıra yaşlı ve engelliler gibi çalışamayacak durumda olarak kodlanmış grupların da desteklenmesi sağlanmıştır. Refah devleti döneminin hem ekonomik hem de politik ortamı sayesinde engellilerin hak arayışına dair yeni bir yapı oluşmuş ve engelliliğe ilişkin bakış açısında bir model değişimi meydana gelmiştir.¹⁵² Sosyal model, 1960'lar ve 1970'lerde İngiliz engellilik hareketinin aktivizminden esinlenerek, tıbbi modelin sınırlamalarına tepki olarak geliştirilmiştir. Sosyal modele göre, engelli kişileri engelleyen toplumdur ve bu nedenle çözüm arayışı kişisel uyum ve rehabilitasyondan ziyade toplumsal değişime yöneltilmelidir.¹⁵³ Daha öncesinde sosyologların tıp sosyologları olması ve tıp, psikoloji, özel eğitim ihtiyaçları geniş biçimde tasarlanmasına karşın özellikle 1990 sonrasında sosyoloji, sosyal politika ve eğitim alanlarından da faydalanılmıştır. Akademisyenler kadar engelli aktivistler tarafından da tartışılan sosyal model, yetiyitimi ve engellilik arasında ayırım yapmakta ve engelleyici bariyerlerin analizini ortaya koymaktadır.

Bu modelde engellilik sosyal olarak inşa edilmiş olarak görülmektedir. Toplum, herhangi bir fiziksel engeli bulunmayan sağlam bedenler üzerine inşa edilmiştir ve bu nedenle, engelli bireyler ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. Engellilere, konutlar, işletmeler, ulaşım araçları, işyerleri ve eğitim kurumları gibi erişilemeyen alanlar,

¹⁵⁰ Lamichhane, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁵¹ Okur ve Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 250.

¹⁵² **A.e.**, s. 251-252.

¹⁵³ Retief ve Letšosa, **a.g.e.**, s. 3.

ayrımcılığı sorgulamayan ve erişilebilirlik sağlamayan kurumlar gibi yapı ve düşünceleri pekiştiren tutumlar ve başta medyada olmak üzere olumsuz bir imaj oluşturan kültür vasıtasıyla dezavantaj oluşturulmaktadır. Bu engeller toplum tarafından üretildiği için, yine toplum tarafından üretilmesi gereken çözümlere tabidirler.¹⁵⁴ Diğer bir deyişle bu modele göre, bir kişinin biyomedikal durumuna atıfta bulunan yetiyimi sonucu oluşan engeller ile sosyal, kültürel ve mimari faktörler dolayısıyla oluşan engeller arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Bahsedilen dış faktörler, engellilerin eşit haklara ulaşmalarını ve toplumsal hayata katılmalarını kısmen ya da tamamen önledikleri için engellilik konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bir kişinin “kısıtlamaları” ve “tıbbi koşulları” artık esas odak noktası değildir. Sonuç olarak bu model, tıbbi modelde belirtilen fiziksel, duyuşsal, psikososyal ya da bilişsel bir yetiyiminin varlığını inkâr etmemekle beraber esas nokta olarak toplumsal bariyerlere odaklanmaktadır.¹⁵⁵ Engelliliğin odağını engelli kişi ve ailesinden topluma çevirmesi yönünden sosyal model engelliler ve engelli araştırmaları yapan araştırmacılar için önem arz etmektedir. Zira yalnızca engelli bedene odaklanmak diğer tüm harici güçleri konunun dışında bırakmaktadır. Dolayısıyla kişinin biyolojik ve fizyolojik özelliklerine odaklanmak yerine hukuki olarak hak kavramına odaklanmak engellilerin sorunlarını doğal olarak politik ve hukuki bir boyuta taşıyacaktır.¹⁵⁶ Ancak sosyal model, yetiyitiminin gerçeklerini ve acılarını göz ardı ettiği ya da yeterince ele almadığı, toplumsal bir teori olarak yetersiz kaldığı¹⁵⁷, günlük yaşamda, yetiyitiminin etkisi ile toplumsal engellerin etkisi arasındaki farkların açıkça ayırt edilmesinin oldukça zor olması, toplumsal engeller olmayan bir dünya fikrinin ütöpik olması¹⁵⁸, modelin tıbbi modeli eleştirmesine

¹⁵⁴ Durham ve Ramcharan, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵⁵ Isabella Bertmann, **Taking Well-Being and Quality of Life for Granted?**, Munich: Springer VS, 2017, s. 29.

¹⁵⁶ İlknur Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S. 33, 2014, s. 88.

¹⁵⁷ Durham ve Ramcharan, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁵⁸ Tom Sheakspeare, “The Social Model of Disability”, **The Disability Studies Reader**, (Der. Lennard J. Davis), Pre-Print Copy, New York: Rouledge, 2010, s. 274.

rağmen yetiyitimini tıbbi söylem üzerinden kavraması¹⁵⁹ gibi gerekçelerle eleştirilmektedir.

Öte yandan bu üç model hâkim modeller olarak anılsa da engelliliği anlamlandırmaya yönelik farklı modeller de mevcuttur. Örneğin Engel, yeni bir model geliştirerek literatüre bu yönde bir katkı sağlamıştır. Biyopsikososyal model olarak adlandırılan model engelli bireyin anlaşılabilmesi için bakış açısının geliştirilmesini sağlamaya yönelik önemli bir adımdır. Biyopsikososyal model, engelli bireyin anlaşılma şeklini ve her bir engelli bireyin farklılaşan gereksinimlerini karşılamak için tıbbi bilgi alanının genişletilmesi gerekliliğine yönelik bir çağrı niteliğindedir. Engel, hastalık döneminde bireyin çektiği acının yeterince anlaşılması ve bu acılara yanıt verilerek bireyin anlaşılma duygusunu hissetmesi ve klinik tedavi uzmanlarının hastalığın biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarına aynı anda katılmaları gerektiğine inanmaktaydı. Engel, biyomedikal yaklaşımın tıpta önemli ilerlemeler sağladığını inkâr etmemekle beraber klinik tedavi uzmanlarının hastaları bir nesne gibi görmelerine ve hastanın öznel deneyimlerini göz ardı etmeleri yönüyle biyomedikal yaklaşıma karşı çıkmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Bill Hughes ve Kevin Paterson, “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Model: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru”, **Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 64.

¹⁶⁰ Francesc Borrell-Carrió, Anthony L. Suchman ve Ronald M. Epstein, “The Biopsychosocial Model 25 Years Later: Principles, Practice, and Scientific Inquiry”, **Annals of Family Medicine**, C. 2, S. 6, 2004, s. 576.

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELLİLİK VE YOKSULLUK ARASINDAKİ NEDENSELLİK DÖNGÜSÜ

Engellilik ve yoksulluk coğrafi konumu, politik sistemi ya da diğer özellikleri ne olursa olsun her ülkede ve her toplumda muhakkak rol oynayan küresel konulardır.¹ Bununla birlikte her iki olgu arasında bir nedensellik döngüsü olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira hangisinin neden hangisinin sonuç olduğu kolayca ayırt edilememektedir. Bunun da ötesinde her ikisi de birbirinin hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilmektedir. Bu nedenle kişiler engelli oldukları için mi yoksuldur yoksa yoksul oldukları için mi engelli hale gelmiştir sorularına net bir yanıt verilememektedir.² Ekseriyetle engelli bireylerin genel nüfustan daha yoksul olduğu ve yoksulluk içinde yaşayanların engelli olma ihtimallerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Ancak yoksulluk ve engellilik arasındaki nedensellik döngüsü, gelişmiş ülkelerde dahi sistematik olarak incelenmemiştir.³

Yoksulluğun yalnızca gelir eksikliğinin değil aynı zamanda sosyal dışlanmanın da bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Yaşanan dışlanma neticesinde kişi kaynaklara sınırlı olarak erişebilmekte dolayısıyla eğitim ve sağlık imkanlarından yeterince faydalanamamaktadır. Öte yandan, altyapı yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar ve/veya damgalanma dolayısıyla engelli bireyler çocukluktan itibaren kötü muamele ile karşılaşabilmektedirler.⁴ Dolayısıyla yoksulluk riski engelli bireyler için oldukça yükselmekte ve yoksulluk ile engellilik arasında güçlü bir neden-sonuç ilişkisi kurulabilmektedir. Zira engellilik yoksulluğun etkilerini şiddetlendirirken yoksulluk

¹ Isabella Bertmann, **Taking Well-Being and Quality of Life for Granted?**, Munich: Springer VS, 2017, s. 34.

² Faruk Sapançalı, **Toplumsal Açından Yaşam Kalitesi**, İzmir: Altın Nokta Yayınları, 2009, s. 106.

³ Ann Elwan, **Poverty and Disability: A Survey of the Literature, Social Protection Discussion Paper**, Washington DC: World Bank, 1999, s. 1.

⁴ Rebecca Yeo, "Chronic Poverty and Disability", **Chronic Poverty Research Centre Working Paper No. 4**, 2001, s. 9.

da engellilik olasılığını arttırmaktadır.⁵ Yoksulluk ve engellilik arasındaki bu çift yönlü ilişki “*engelliliğin ve yoksulluğun kısır döngüsü*” olarak bilinmektedir.⁶

Engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişkinin şiddeti toplumsal ve demografik özelliklere bağlıdır. Bir diğer deyişle bu iki olgu arasındaki ilişkinin toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişiklik göstereceğini söylenebilir. Bununla beraber yaş, cinsiyet, engellilik derecesi ve şiddeti, yaşanan ülke, bölge ve toplumun özellikleri engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişkinin kuvvetini doğrudan etkilemektedir.⁷ İlaveten her yoksulun engelli olduğu / olacağı iddia edilemeyeceği gibi her engelli bireyin de yoksul olduğu / olacağı iddia edilememektedir.

Bu çerçevede engelliliğin yoksulluğa yol açma nedenlerini eğitim imkanlarına sınırlı erişim, istihdama katılmama, engelliğin ek maliyetleri, toplumun olumsuz tutumları ve engelli bireylerin veya ailelerinin tutumları; yoksulluğun engelliliğe yol açma nedenlerini ise, eğitim imkanlarına sınırlı erişim, sağlık hizmetlerine sınırlı erişim ve yetersiz beslenme, kötü çalışma şartları ve yoksulluk psikolojisi başlıkları altında sınıflandırarak açıklamak mümkündür.

2.1. Engelliliğin Yoksulluğa Yol Açma Nedenleri

Engelli bireylerin, doğumlarından ya da engelli oldukları zamandan itibaren kurumlar, çevreleri ve kişiler tarafından maruz bırakıldıkları dışlanma nedeniyle yoksullaşma olasılıkları yüksektir.⁸ Bu konuda yapılan çalışmalarda engelli bireylerin ya da engelli bir üyeye sahip ailelerin ekonomik durumlarının *gelir kaybı*, *engelliliğin ek maliyetleri* ve *hizmetlerden ve / veya toplumsal etkinliklerden dışlanma* olmak üzere üç tür etken nedeniyle kötüleşebileceği tespit edilmiştir.⁹ Engelli bireyler eğitim imkanlarına kısıtlı erişim, istihdama katılamama, engelli bireyin özgüvensizliği, sosyal dışlanmaya maruz kalma ve engelliliğin neden olduğu ek maliyetler gibi nedenlerle

⁵ Trickle Up, “Disability, Poverty & Livelihoods”, (Çevrimiçi), <https://trickleup.org/wp-content/uploads/2016/05/2014_Trickle_Up_Disability_Poverty_Livelihoods.pdf>, s. 17, 16.09.2018.

⁶ Bertmann, **a.g.e.**, s. 34.

⁷ Monica Pinilla-Roncancio, “Disability and Poverty: Two Related Conditions. A Review of the Literature”, **Revista de la Facultad de Medicina**, C. 63, Özel Sayı, 2015, s. 116.

⁸ Rebecca Yeo ve Karen Moore, “Including Disabled People in Poverty Reduction Work: “Nothing About Us, Without Us””, **World Development**, C. 31, S. 3, 2003, s. 572.

⁹ Elwan, **a.g.e.**, s. 24.

toplumun genelinden daha düşük bir yaşam standardında yaşayabilmektedirler. Bu duruma yalnızca engelli birey değil engelli bireyin ailesi de maruz kalabilmektedir. Zira engellilik, engelli bireyin ailesinin de toplumdan izole olmasına ve ekonomik yükünün artmasına sebep olarak yoksulluğa neden olur ve yoksulluğu şiddetlendirir.¹⁰

Engelli bireyler de engelli olmayan yoksulların genel profilini paylaşmaktadır. Ancak, engelli bireyler için yaşam, engelleri nedeniyle genellikle çok daha zordur ve engelli bireyler yoksulluktan kaçmak için daha az fırsata sahiptirler.¹¹ Aynı zamanda engelliler homojen bir grup değildir. Kişinin ihtiyaçları, kırılganlık seviyesini etkileyebilecek kişisel özelliklerinin yanı sıra engelinin türü ve şiddetine göre değişkenlik göstermektedir. Bu durum, engelli bireylerin yoksulluğunun önlenmesini ya da azaltılmasını hedefleyen politikaların ve stratejilerin kendine has olmasını gerektirmektedir.¹²

2.1.1. Eğitim İmkanlarına Sınırlı Erişim

Eğitim her toplumda tüm vatandaşlar için geçerli bir sosyal hak olsa da dünya genelinde bu hakka erişim farklı derecelerde gerçekleşmektedir. Halen birçok ülkede eğitime erişim, cinsiyet, ırk, toplumsal ve ekonomik durum veya engellilik nedeniyle kısıtlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kız çocukları ve yoksul çocuklar için olduğu gibi, engelli çocukların da çoğu eğitime erişimde reddedilme deneyimini yaşamaktadır. Eğitim diğerlerinde olduğu gibi bu çocuklar için de ailenin sorumluluğundadır. Ancak ailelerin kendilerinin de eğitimsiz olduğu toplumlarda, okuma yazma bilmeme ve bireysel potansiyeli gerçekleştirememeye bir döngü olarak devam etmektedir.¹³

Eğitimsizlik nedeniyle kişi emek piyasasının dışında kalabileceği gibi istihdam edildiği halde verimliliğinin düşük olması nedeniyle toplumun ortalama gelirinden daha düşük bir gelir elde ederek göreceli yoksul olabilmektedir. Kişinin verimliliğini

¹⁰ Michael Oliver, **Understanding Disability From Theory to Practice**, New York: Macmillan Education, 1996, s. 115.

¹¹ Philippa Thomas, **Disability, Poverty and the Millennium Development Goals: Relevance, Challenges and Opportunities for DFID**, (London: Disability Knowledge and Research, 2005, s. 6.

¹² Pinilla-Roncancio, **a.g.e.**, s. 114.

¹³ Gary L. Albrecht, **Encyclopedia of Disability**, London: SAGE Publications, C. 5, 2006, s. 565-566.

yükseltmesi için eğitim seviyesini yükseltmesi gerekmektedir. Zira eğitim seviyesi arttıkça bilgi birikiminin ve buna bağlı olarak verimliliğin yükseleceği varsayılmaktadır.¹⁴ Bu durumu açıklayan bir teori olan *beşerî sermaye teorisi*, beşerî sermaye yatırımı yapan kişilerin emek piyasasındaki ücret farklarını analiz etmeye yönelik bir teoridir. Bu teoriye göre zorunlu eğitim ve işyerinde eğitim olmak üzere iki tür beşerî sermaye yatırımı mevcuttur.¹⁵ Beşerî sermaye teorisi mikro düzeyde, eğitilmiş kişilerin, okul eğitiminin işgücü verimliliğini artırdığı varsayıldığından, daha az eğitilmiş veya eğitimsiz kişilere kıyasla daha yüksek kazanç elde ettiğini ifade etmektedir.¹⁶ Zira kişinin yaptığı harcamalar yapıldıkları dönemde kişi için bir maliyet unsuru iken zamanla kişinin verimliliğini arttırarak gelirinin artmasını sağlayan bir kazanç unsuruna dönüşmektedir. İşyerinde eğitimle ise kişinin bilgi ve becerisinin artacağı bu sayede kişinin gelirinin de artacağı varsayılmaktadır.¹⁷

Eğitim hakkı temel insan haklarından biridir ve sosyal adaleti sağlamak için bir ön şart niteliğindedir. Buna karşın engelli çocuklar ve gençler eğitim konusunda dünyada en ötekileştirilen kişiler arasında yer almaktadırlar. Engelli bireylerin eğitim hayatının dışında kalmaları, istihdama, sağlık hizmetlerine ve hayatlarını etkileyen politik süreçlere katılım da dahil olmak üzere pek çok alanda aktif olarak katılım şanslarını azaltmaktadır. İlaveten, sınırlı eğitim, yoksulluğun nesiller boyunca aktarılması için en etkili mekanizmalardan biridir.¹⁸ Okullaşmanın sağlık, beslenme, doğurganlık, siyasi katılım ve daha iyi karar alma gibi çeşitli alanları etkileyen bir dışsallığa sahip olduğu varsayılmaktadır. Eğitim, sosyal sermayenin, göçün ve diğer sosyo-ekonomik durumların iyileştirilmesine yol açabilmekte ve bu da yoksulluğun azaltılması için olumlu bir etkiye sahip olmaktadır.

¹⁴ Şadan Çalışkan, “Eğitim-İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 13, 2007, s. 293.

¹⁵ Nurcan Özkaplan, “Eğitim Ekonomisi”, **Çalışma Ekonomisi-I**, (Der. Naci Gündoğan ve Mustafa Kemal Biçerli), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 125-126.

¹⁶ Yuko Tsujita, “Education, Poverty and Schooling: A Study of Delhi Slum Dwellers”, (University of Sussex, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2014, s. 28.

¹⁷ Özkaplan, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁸ UNESCO, **Education for All Global Monitoring Report**, Paris: Oxford University Press, 2010, s. 182.

Diğer bir deyişle, eğitim ve yoksulluk arasında çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Kişi eğitim alma imkânından mahrum kaldığı için yoksullaşırken, yoksul olduğu için eğitim alma imkanından mahrum kalabilmektedir. Dolayısıyla eğitim ve yoksulluk arasında bir kısır döngünün varlığından söz edebilmek mümkündür.¹⁹ Engellilik, engelli çocukların ve gençlerin okula devam etmesinin önüne geçerek beşerî sermaye birikimini sınırlandırabilmekte, bu da engelli bireyler için yetişkinlikte iş fırsatlarının ve üretkenliğin azalması anlamına gelmektedir.²⁰ Engelli bireylerin bir insan hakkı olan eğitim hakkından mahrum bırakılması düşünülemez. Bu durum, Türkiye’de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un ‘Eğitim ve Öğretim’ başlıklı 15.maddesinde şu ifadeyle belirtilmektedir;

“Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır. Genel eğitim sistemi içinde engellilerin her seviyede eğitim almasını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilir...”

Öte yandan gerek dünyada gerek Türkiye’de engelli bireylerin eğitim hakkından tam anlamıyla faydalanabildiğini söylemek mümkün değildir.

Tablo 2.1. Engelli ve Engelli Olmayan Bireylerin Eğitim Çıktıları

		İlkokulu Bitirme Oranı (%)		Ortalama Eğitim Yılı	
		Kadınlar	Erkekler	Kadınlar	Erkekler
Düşük Gelirli Ülkeler	Engelliler	32,9	45,6	4,17	5,63
	Engelli Olmayanlar	42	55,6	5,14	6,43
Yüksek Gelirli Ülkeler	Engelliler	59,3	61,7	6,39	6,6
	Engelli Olmayanlar	72	72,3	7,82	8,04
Tüm Ülkeler	Engelliler	41,7	50,6	4,98	5,96
	Engelli Olmayanlar	52,9	61,3	6,26	7,03

Kaynak: World Health Organization, **The World Report on Disability**, Malta: World Health Organization, 2011, s. 207.

¹⁹ Tsujita, a.g.e., s. 48.

²⁰ Sophie Mitra, Aleksandra Posarac, ve Brandon Vick, **Disability and Poverty in Developing Countries: A Snapshot from the World Health Survey**, Washington DC: World Bank SP Discussion Paper No: 1109, 2011, s. 6.

Tablo 2.1’de engelli ve engelli olmayan kişilerin eğitim çıktıları görülmektedir. Görüldüğü üzere tüm ülkeler bazında ilkokulu bitirme oranı engelli kadınlarda % 41,7 iken engelli olmayan kadınlarda % 52,9; engelli erkeklerde % 50,6 iken engelli olmayan erkeklerde % 61,3’tür. Ortalama eğitim yılı incelendiğinde ise engelli kadınlarda 4,98 iken engelli olmayan kadınlarda 6,26; engelli erkeklerde 5,96 iken engelli olmayan erkeklerde 7,03 yıl olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere engelli bireylerin hem ilkokulu bitirme oranları hem de ortalama eğitim yılı engelli olmayanların gerisinde kalmaktadır. Bununla beraber engelli bireyler içinde de kadınların erkeklerden daha dezavantajlı oldukları fark edilmektedir. Türkiye’de de dünyadaki duruma paralel olarak engelli bireylerin eğitim düzeyleri düşüktür. Yoğun olarak görülen eğitim düzeyi ilkokul iken okuma yazma bilmeyen kişiler de bulunmaktadır. TÜİK tarafından yapılan “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010” raporunda 6 ve yukarı yaştakiler arasındaki engelli bireylerin eğitim durumu şu şekilde dağılmaktadır; % 41,6’sı okuma-yazması yoktur, % 18,2’si okur yazar olup bir okul bitirmemiştir, % 22,3’ü ilkokul mezunu, % 10,3 ilköğretim / ortaokul ve dengi, % 7,7 lise ve daha üstü bir eğitim seviyesine sahiptir.²¹ Bununla beraber engelli bireylerin ebeveynleri ve eşlerinin eğitim düzeyleri de düşüktür.²² Buradan hareketle engelli olmanın çocukların eğitim fırsatlarını etkileyen tek durum olmadığı söylenebilmektedir. Ebeveynleri engelli olan çocuklar da genellikle eğitim ve bakım talepleri arasındaki gerginliklerle karşı karşıya kalmaktadır. “Şelale Etkisi” olarak bilinen bu durumun sonuçları genellikle çok şiddetlidir.²³

Engelli çocukların eğitimine dair engeller *sistem temelli* ve *okul temelli* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sistem temelli sorunların başında özel eğitime yönelik okulların farklı bakanlıklara bağlı olması sayılmaktadır. Örneğin dünya genelinde herhangi bir ilköğretim okulu eğitim bakanlığına bağlı iken özel eğitim okulları sağlık bakanlığına bağlı olabilmektedir. Böyle bir ayırım, engelli çocukların fırsat eşitliğine sahip olmasından ziyade bağımlı olduğu kültürel algıyı yansıtmaktadır. Bu duruma El

²¹ TÜİK, “Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010”, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017>, 17.09.2018.

²² Esra Burcu, “Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak”, **Toplum ve Demokrasi**, C. 11, S. 24, 2017, s. 115.

²³ UNESCO, **a.g.e.**, s. 184.

Salvador, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerde rastlamak mümkündür.²⁴ Ancak Türkiye’de böyle bir ikilik söz konusu değildir. Özel eğitim okulları da faaliyetlerini diğer okullar gibi Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak sürdürmektedir.

Sistemden kaynaklı bir diğer engel mevzuattaki ve politikalarındaki eksikliklerdir. Yaygın olan politika boşlukları arasında engelli çocukların okula gitmeleri için mali ve hedeflenen diğer teşviklerin olmaması ve engelli çocuklar ile aileleri için sosyal koruma ve destek hizmetleri eksikliği bulunmaktadır.²⁵ Eğitim sistemi neredeyse bütün ülkelerde engelli olmayanlar için planlanmakta dolayısıyla yapı itibarıyla engelli bireyleri kapsamamaktadır. Engelli bireylerin eğitimi ise kendilerini içermeyen yapıya entegre edilebilecekleri programlar vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmaktadır. Planlamasında engelli bireyleri göz ardı eden sürecin uygulamasında engelli bireylerin içerilmesi birbiriyle çelişmekte ve dolayısıyla başarı sağlanamamaktadır.²⁶

Sistemden kaynaklanan son engel ise kaynakların yetersizliğidir. Kaynakların sınırlı olması engelli çocuklar için kapsayıcı eğitimin sağlanmasında büyük bir engel olarak görülmektedir.²⁷ Özel eğitim kurumları, sayılarının az olması ve mevcut kurumlardaki araç-gereçlerin yetersiz olması gibi nedenlerle öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında zayıf kalmaktadır. İlaveten özellikle işitme, görme ve zihinsel engelli çocuklara eğitim verilen kurumlarda farklı branşlardan birçok öğretmen bulunmakta ve bu öğretmenler gerekli bilgi ve tecrübeden yoksun oldukları için bu öğrencilerin eğitim ve öğretimi olumsuz anlamda etkilenmektedir.²⁸

Okul temelli engellerin başında ise müfredattaki katılık gelmektedir. Müfredat, tüm öğrencilerin farklı yetenek ve ihtiyaçlarına cevap verecek esnekliğe sahip değildir. Müfredatın katı olması, öğrencilere işaret dili desteği ve Braille alfabesi gibi uygun eğitim öğretim materyallerinin sağlanmaması ve ölçme-değerlendirme sistemlerinin

²⁴ World Health Organization, **The World Report on Disability**, Malta: World Health Organization, 2011, s. 216.

²⁵ UNESCO, **a.g.e.**, s. 184.

²⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, “Aile ve Tüketici Hizmetleri: Bireylerde Toplumsal Uyum”, (Çevrimiçi), <http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli_Bireylerde_Toplumsal_Uyum.pdf>, s. 15, 11.09.2018.

²⁷ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 212-214.

²⁸ Mevlüt Gündüz ve Abdullah Akın, “Türkiye’de Devlet Okullarındaki Özel Eğitimle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 2, 2015, s. 87.

kişisel ilerlemeden ziyade yalnızca akademik performansa odaklanması gibi nedenlerle engelli öğrenciler kısıtlanmakta ve bu öğrencilerin dışlanma riskleri artmaktadır. İşitme engelliler üzerine yapılan bir çalışmada işitme engelli ortaokulunda çalışan bir öğretmen “İşitme engellilere özel müfredat olmaması başarılarını etkilemektedir. Kitaplar da onlara uygun değil.”²⁹ şeklinde görüş belirterek bu soruna işaret etmektedir. Aynı çalışmaya katılan bir başka öğretmen ise “Müfredat açısından; müfredata uygun şekilde, uygun hızda gitmek çok zor bu gibi okullarda. Bizler müfredattaki kazanımları çocuğun hazır bulunuşluk düzeyine göre ayarlayıp BEP oluşturuyoruz. Uygun bir BEP’te bile öğrenci geri kalabiliyor.”³⁰ şeklinde yine bu sorunu ortaya koymuştur. Bununla beraber sınıfların kalabalık olması durumunda öğretmenler engelli öğrencilere yeterli vakit ve kaynak ayıramamaktadır.³¹

Okul temelli diğer sorun fiziksel engellerdir. Okullar, üniversiteler ve diğer eğitim kurumları, farklı eğitim ihtiyaçları olan kişileri de kapsayacak şekilde tasarlanmamıştır. Bu eksiklik, engelli çocukların diğerlerine nazaran okula gitme ya da ebeveynleri tarafından gönderilme oranlarının daha düşük olmasının temel nedenlerinden biridir.³² Okula giden yoldaki sokakların tekerlekli sandalye kullananlara uygun olmaması, okula ulaşım sağlansa da okulun merdivenlerinin uygun olmaması, asansör olmaması, kapılarının dar olması, masaların uygun olmaması ya da okul tuvaleti gibi donanımların erişilmez olması gibi nedenlerle fiziksel engelliler okula gitmekte zorluk yaşamaktadırlar.³³ Ortopedik engelli ikiz çocukları olan bir anne yaşadıkları zorlukları “...Okulun merdivenleri olurdu engellilere özel ne tuvalet olurdu ne kaldırım ne de rampa o çocuklarla nasıl çıkılır sınıflara?... ”³⁴ şeklinde ifade etmektedir. Ortopedik engelli bir kişi ise “...Sınıfım en üst kattaydı ve annem beni evden okula en üst kata kadar sırtında taşıyordu...”³⁵ şeklinde ifade etmektedir. Bu

²⁹ Bünyamin Sarıkaya ve Muhsine Börekçi, “İşitme Engelli Öğrencilerin Eğitiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Erzurum İli Örneği”, **EKEV Akademi Dergisi**, C. 20, S. 66, 2016, s. 184.

³⁰ **A.e.**, s. 184.

³¹ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 215.

³² Monica Pinilla-Roncancio, “Disability and Poverty: Two Related Conditions. A Review of the Literature”, **Revista de la Facultad de Medicina**, C. 63, Özel Sayı, 2015, s. 117.

³³ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 215.

³⁴ Emel İftar Işıklı, **Kendi Anlatımlarıyla Engellilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018, s. 114.

³⁵ **A.e.**, s. 127.

konuya dair diğer bir sorun ise imkanların var olmasına karşın kullanımına izin verilmemesidir.

Engelli çocukların okul temelli olarak karşılaştıkları en ciddi sorunlardan biri damgalanmadır. Bu zorlukların birleşimi kişinin eğitim dışında kalmasına neden olmaktadır.³⁶ Farklılıklara yönelik olarak yapılan damgalanma ve ayrımcılık kişilerin öğrenimi açısından ciddi bir sorun niteliğindedir. Zira özel gereksinimi olan çocuklardan oldukça azı okul sisteminden faydalanabilmekte ve gereksinimlerine uygun bir eğitime tabi tutulmaktadır.³⁷ Damgalanma sonucunda engelli öğrenci okuldaki diğer öğrenciler, öğretmenler ve hatta okul personelleri tarafından dışlanabilmektedir. Bu dışlanma hali bir engelli bireyin *“Beni hiçbir lise kabul etmedi özürlü olduğum için. İlk ve orta okulu birinci olarak bitirdim. Ortalamam 4.98 idi almadılar...”*³⁸ ifadesinde görülmektedir. Yine bir başka birey de sınıf içinde dışlanma halini *“...İlk okula gittiğim zamanlarda kimse benimle arkadaşlık etmek istemiyordu. Üstelik benden korkuyorlardı. İlkokulda hiç arkadaşım yok denecek kadar az arkadaşım vardı. Genelde yalnızdım. Bu yüzden her gün ağladığımı okula gitmek istemediğimi biliyorum.”*³⁹ sözleriyle ifade etmektedir.

Engelli öğrencilerin karşılaştıkları bir diğer sorun bazı öğretmenlerin kendilerini bu öğrencilere eğitim vermek zorunda hissetmemeleridir. Kimi öğretmenler engelli öğrencinin ileride herhangi bir kariyer şansının olmadığını düşündüğünden bu kişinin yüksek bir öğrenim seviyesine ihtiyacı olmadığına düşünebilmekte ve bu öğrenciler için oldukça az bir akademik başarı beklentisi taşımaktadırlar. Eğitim konusunda engelli bireylerin yaşadıkları diğer bir sorun ise bu inanışların bir sonucu olarak şiddet ve zorbalık olmaktadır. Gerek öğretmen ve okul personeli gerekse öğrenciler tarafından sıklıkla sözlü ya da fiziksel şiddete maruz kalan öğrenciler korku duymakta ve eğitim hayatından uzaklaşabilmektedirler.⁴⁰ Örneğin otizmli bir çocuğu olan anne bu durumu *“...Bir öğretmeni ödevini yapmadığı için oğlumu dövmüştü ben sınıfa*

³⁶ UNESCO, **a.g.e.**, s. 182.

³⁷ Huriye İrem Kalaycı Kırlioğlu ve Özlem Karakuş, “Türkiye’de Zihinsel Engelliler Özelinde Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorun Alanları”, **Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 6, 2015, s. 80.

³⁸ Burcu, **a.g.e.**, s. 118.

³⁹ İftar Işık, **a.g.e.**, s. 169.

⁴⁰ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 215.

gittiğimde oğlum sıranın altında yatıyordu...Bu olaylardan dolayı oğlum sabahları kalkmak istemiyor karnım ağrıyor, midem bulanıyor deyip okula gitmek istemiyordu."⁴¹ şeklinde ifade etmektedir.

2.1.2. İstihdama Katılamama

Engelli bireylerin yoksul olabilmelerinin ikinci bir nedeni istihdama katılamamadır. İstihdam ve engellilik kavramları birçok insan için birbirine zıt iki kavram olarak görülmektedir. Zira istihdam, ücretli ve üretken faaliyetleri ifade ederken, engellilik, iş görememe ve yetiyitimi ya da kısıtlama nedeniyle istihdam edilememeyi ifade etmektedir. Oysa engelli olsun ya da olmasın istihdam, yetişkin insanların hayatında önemli bir role sahiptir.⁴² Emek piyasasından dışlanma, sanayileşmiş toplumda temel gelir kaynağı olan ücretten diğer bir deyişle yoksulluğun önlenmesindeki en önemli araçtan mahrumiyet anlamına gelmektedir. Engelli bireylerin yoksullaşmaları ve bir gelir kaynağı olarak sosyal yardımlara bağımlı hale gelmeleri, istihdam edilmemelerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Engelli bireylerin emek piyasasından dışlanmaları yalnızca ücretten mahrumiyetle sınırlı kalmamakta aynı zamanda emeklilik ve sigorta gibi diğer araçlardan da mahrumiyetle sonuçlanmaktadır. Bu durum da engelli yoksulluğu riskini arttırmaktadır.⁴³

Engellilik gerek Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gerek Türk mevzuatında çalışma gücü üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla engelli istihdamına yönelik yapılacak inceleme, kişinin çalışabilirlik durumuna göre değişmektedir. Özellikle sonradan meydana gelen engellilik durumunda mesleğinin şartlarının kişinin engeline rağmen yürütülebilir olması gerekmektedir. Kişi çalışabilecek durumdaysa ancak mevcut durumu önceki mesleğini yürütmesine uygun değilse, tıbbi veya mesleki rehabilitasyon ile değişen şartlarına uygun farklı işlere yönelebilmektedir.⁴⁴ Bu noktada engelli istihdamını kişinin çalışabilecek durumda olması ve olmaması durumlarına göre ayrı ayrı incelemek gerekmektedir.

⁴¹ İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 371.

⁴² Albrecht, **a.g.e.**, s. 583.

⁴³ Pete Alcock, **Understanding Poverty**, 2. Baskı, New York: PALGRAVE, 1997, s. 184-186.

⁴⁴ Ali Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 55-56.

Çalışabilecek durumda olan engellilerin emek piyasasındaki durumları incelendiğinde, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23. maddesinde herkesin çalışma hakkının olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla çalışma bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir.⁴⁵ Bir diğer deyişle engelli olmayan bir kişi için olduğu gibi engelli bir kişi için de çalışmak bir haktır. İnsanların kadın, erkek, genç, yaşlı olmaları bu hakkı kullanmalarına engel teşkil etmediği gibi engelli olmaları da haklarını kullanma noktasında bir engel teşkil etmemektedir. Bununla beraber bir ülkenin gelişmişliğini gösteren önemli göstergelerden biri engellilerin istihdamıdır.⁴⁶ Engellileri topluma kazandırmanın ve insan onuruna yakışır bir hayat yaşamalarını sağlamanın en önemli yolu onları istihdam etmekten geçmektedir.⁴⁷ Zira engellilerin üretime katılmamaları onları tüketim yapmaktan alıkoymamaktadır. Engelli bir kişi için çalışma hayatı içinde olmak ve hayatını idame ettirebileceği bir gelir elde etmek kimseye muhtaç olmadan yaşama imkânı sağlayacaktır. Engelli bir bireyin muhtemel tedavi masrafları düşünülünce istihdam edilmesinin ne kadar önemli olduğu fark edilecektir. Ayrıca, engelli bir bireyin de bakmakla yükümlü olduğu aile ve yakınları bulunmaktadır. Bu durumda bu kişinin istihdamı ile sadece engelli bireyin değil bakmakla yükümlü olduğu bireylerin de muhtaç duruma düşmesi engellenecektir. Bununla beraber istihdam mevzusunda sorun yaşayan yalnızca engelli bireyin kendisi olmamakta işverenler engelli yakınlarını da istihdam etmekten kaçınabilmektedir. Bu da engelli yoksulluğunun önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Son olarak bakıma muhtaç olan engellilerde aile üyelerinden en az biri kişinin bakımı için ya emek piyasasına katılamamakta ya emek piyasasını terk etmek zorunda kalmakta ya da yarı zamanlı ve düşük ücretli işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır.⁴⁸

⁴⁵ Şelale Uşen, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Aktif Emek Piyasası Politikaları", **Çalışma ve Toplum**, S. 13, 2007, s. 65.

⁴⁶ Kâmil Ufuk Bilgin, "Özürlülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Kamu-İş**, C. 5, S. 4, 2000, s. 4.

⁴⁷ H. Filiz Alkan Meşhur, "Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılma Gerekliliği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi", **Öz-Veri Dergisi**, C. 1, S. 2, 2004, s. 177.

⁴⁸ Fatma Erbil Erdugan, **Türkiye'de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği**, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010, s. 57-58.

Engellilerin çalışma yaşamına katılmalarına yönelik olarak yapılan “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?”⁴⁹ adlı proje incelendiğinde proje katılımcılarının % 96,2’sinin engellilerin işverenler tarafından istihdam edilmeleri gerektiği; % 85’inin işyerlerinde engellilere kontenjan ayrılması gerektiği; % 73,3’ünün engellilerin bir işyerinde çalışmasının, o işyerinden mal ya da hizmet alanları huzursuz etmeyeceği; % 69,4’ünün engellilerin işverene yük getirmeyeceği; % 74,2’sinin engellilerin de diğer çalışanlar kadar verimli olacakları; % 83,4’ünün engellilere iş verilmesi gerektiği; % 81,6’sının engellilerin çalışmaları gerektiği; % 78,4’ünün engellilerin bir iş yerinin verimliliğini düşürmeyecekleri görüşünde olduğu görülmektedir. Projedeki bu görüşler bazında engellilerin istihdam edilmeleri yönünde olumlu bir tutumun varlığından söz edilmektedir. Ancak bu tutum reel hayatta karşılık bulmamakta, bilakis “*engelli işine düzenli gelmez, verimli çalışamaz, engelli bünyesi çalışmaktan olumsuz etkilenir, iş yeri için ekstra maliyet doğurur, iş yerinde motivasyonu düşürür, iş yerini yasal açıdan sıkıntıya sokar*”⁵⁰ gibi önyargılar nedeniyle engelli istihdamı zorlaşmaktadır. “Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada da iş ve meslek imkanlarından faydalananların oranı 379 kişi ile % 28,9 iken, güçlük yaşadığını beyan edenlerin oranı 931 kişi ile % 71,1’idir.⁵¹ Engelli istihdamının önünde engelli bireyden, işverenden, devlet politikalarından ve fiziki şartlardan kaynaklanan birtakım engeller bulunmaktadır.

Engelli istihdamının önündeki engeller incelendiğinde ilkinin *engelli bireyden ve ailesinden kaynaklanan engeller* olduğu görülmektedir. Kişinin psikolojik durumu istihdam edilme şansını artırabileceği gibi kısıtlayabilmektedir. Engelliliğe karşı inkâr ya da aşırı duyarlılık gibi durumlar engelliliğe uyum sağlamayı önleyeceği gibi istihdam edilebilirliği de azaltmaktadır. Dolayısıyla *öz-damgalama*, bireylerin

⁴⁹ T.C. Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı, Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor, (Çevrimiçi), <http://evh.aile.gov.tr/data/545886b5369dc3281c69af4f/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf>, s. 91-93.

⁵⁰ Süleyman Akbulut, “Gerçekten Eşit Miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, (Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 156.

⁵¹ Esra Burcu, **Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 189.

üstesinden gelmeleri gereken psikolojik engellerden biri olarak görülmektedir.⁵² Zira engelliler herhangi bir işyerinde istihdam edildiklerinde ya da bir iş kurduklarında bunu sürdüremeyeceklerine ve başarılı olamayacaklarına dair yanlış bir inanca sahip olabilmektedirler. Özellikle aile üyelerinin kişiyi güçsüz ve korunmaya muhtaç görmesi durumunda bireyin toplumla arasında bir duvar örülmekte ve kişi toplumdan izole olarak yaşadığı için özgüveni gelişmemektedir.⁵³ Yaşanan izolasyon süreci kişinin iş bulmakta yardımcı olabilecek arkadaş ve aile üyeleri başta olmak üzere sosyal ağlara erişimini de sınırlandırmaktadır.⁵⁴ Gerek devlet yardımları gerek ailenin korumaya yönelik tutumu nedeniyle kişinin üretkenliği törpülenmekte ve belli bir süre sonra buna yönelik çabası da ortadan kalkmaktadır. Bununla beraber kendilerini yetersiz ve hatta gereksiz gören engelliler de mevcuttur ve bu görüş kişiyi diğer tüm alanlardan olduğu gibi emek piyasasından da soyutlamaktadır.⁵⁵ Bu durumu ortopedik engelli bir kişinin “...İş hayatında engellilerin yapabileceği o kadar bir işte olduğunu düşünmüyorum...”⁵⁶ ifadesinde görmek mümkündür. Soyutlanma halinin eğitim alanında başlaması kişinin gerekli bilgi ve kabiliyetten mahrum kalmasına ve bilgi ve teknolojinin öneminin arttığı emek piyasasında engelli olmayanlarla arasındaki boşluğun giderek büyümesine neden olmaktadır.⁵⁷ Zira kısıtlı eğitim ve beceriler ile büyümek, engelli bireyin engelleyici tutumlardan kurtulmasını ve yeterli bir gelir kaynağı elde etmesini sağlamasını ve sürdürmesini zorlu bir mücadele haline getirmektedir.⁵⁸

Engelli istihdamının önündeki diğer bir engel *işverenden kaynaklanan engellerdir*. İşverenin amacı kârını maksimize etmektir ve işverenler bu amaca ulaşmak için üretim faktörlerinden en iyi şekilde faydalanmak istemektedirler. Bu noktada engelli bireylerin istihdamı için gizli ama yaygın engellerden ikisi, önyargı ve ayrımcılıktır. Toplumun farklı inançları veya stereotipleri bulunmaktadır. Engelliler

⁵² Albrecht, **a.g.e.**, s. 585.

⁵³ Murat Eliöz vd., “Engelli Bireylerin Yoksulluk ile Mücadelesinde Girişimcilik ve Girişimciliğin Önündeki Engeller”, **Kesit Akademi Dergisi**, C. 3, S. 10, 2017, s. 575.

⁵⁴ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 240.

⁵⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁶ İştar Işıklı, **a.g.e.**, s. 398.

⁵⁷ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 239.

⁵⁸ Tanya Barron ve Jabulani Manombe Ncube, “Introduction”, **Poverty and Disability**, (Der. Tanya Barron ve Jabulani Manombe Ncube), London: Leonard Cheshire Disability UCL, 2010, s. 13.

için mevcut stereotip, acıma, bağımlılık, yetersizlik ve karakter olarak zayıflığı içermektedir.⁵⁹ Engellilerle ilgili bu olumsuz algılar nedeniyle işverenler, engelli birini istihdam etmeleri halinde verimsiz bir işgücüyle karşılaşacaklarından ve işyerlerinde yapmaları gereken fiziksel düzenleme masrafları nedeniyle engelli çalışanların kendilerine ek bir maliyete neden olacağından korkmaktadırlar. Bununla beraber engelli çalışanlar için sağlık harcamalarının da artacağına dair bir korku bulunmaktadır. Ancak Sosyal Güvenlik Kurumu'na (SGK) yatırılan primlerde engelli / engelli olmayan çalışan gibi bir ayrım bulunmamaktadır.⁶⁰ Yine de bu korkular işverenin engelli istihdam etmesini engellemektedir. Aşağıda Tablo 2.2'de işverenlerin engelli birini istihdam etmeme nedenlerine bakıldığında % 31,6'sının işe uygun engelli bulamadıklarını belirttikleri görülmektedir. Bu oranı % 19,2 ile vasıflı bir engelli bulamamaları, % 11 ile İŞKUR'un uygun engelli göndermemesi takip etmektedir. İstihdam edilmemelerinin önündeki bir diğer neden olarak engelli bireylerin çalışma isteksizliği ve devamsızlığı % 7,4 olarak görülmektedir. İşverenlerin % 4,3'ü engellilerin iş beğenmediği, % 3,6'sı uyum sorunu yaşadıklarını ve % 3,4'ü engelli çalışanların agresif olduğunu ileri sürmektedir.

⁵⁹ Albrecht, **a.g.e.**, s. 584.

⁶⁰ Serdar Orhan, **Türkiye'de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)**, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 35, 2013, s. 57.

Tablo 2.2. İşverenlerin Engelli İstihdam Etmeme Nedenleri

Sorun Alanları/ Yanıtlayıcıların Yargı Cümleleri	Sayı	Yüzde
İşe uygun/sektöre uygun özürlü bulamıyoruz	175	31,6
Vasıflı/ mesleki eğitilmiş/ kalifiye özürlü bulamıyoruz	106	19,2
İŞKUR işe uygun özürlü aday göndermiyor	61	11
Çalışma isteksizliği / istikrarsızlık / devamsızlığı oluyor	41	7,4
Özürlü çalışan bulamıyoruz	30	5,4
İş beğenmiyorlar	24	4,3
Uyum/ iletişim sorunları yaşanıyor	20	3,6
Nazlı/ kaprisli/agresif oluyorlar	19	3,4
Verimli olamıyorlar	11	2
Ücret konusunda yaşanan sıkıntılar oluyor	7	1,3
Taşrada şantiye bölgesinde özürlü bulamıyoruz	5	0,9
Ulaşım sorunu oluyor	5	0,9
Kota iniş çıkışları oluyor	5	0,9
İŞKUR'dan destek alamıyoruz	4	0,7
İşi yavaşlatıyorlar	4	0,7
Fiziksel koşulları uygunsuz kaçıyor	4	0,7
Toplumsal önyargılara maruz kalıyor	4	0,7
Ağır özürlü olanları çalıştıramıyoruz	4	0,7
Mevzuattan kaynaklanan sorunlar oluyor	4	0,7
İş güvenliği sorunları oluyor	3	0,5

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **İşgücü Piyasasının Özürsüzler Açısından Analizi Raporu**, (Çevrimiçi), <<https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/bakim-hizmetleri-stratejisi-ve-eylem-plani-2011-2013/toplum-ozurlulugu-nasil-anliyor-arastirma-projesi-sonuclari.pdf>>, 2011, s. 85, 03.11.2018 bilgilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Buna rağmen engelli istihdam eden işverenler ise bu önyargıları nedeniyle istihdam ettikleri engelli çalışanlarına düşük ücretler vermekte ve verilen ücret genellikle asgari ücret düzeyinde kalmaktadır. Özellikle ücretli olarak istihdam edilen engellilerin, engelliliklerinin şiddetine bağlı olarak ücret düzeylerinin düştüğü bilinmektedir.⁶¹ Örneğin konuya dair yapılan bir çalışmada koah hastası bir inşaat işçisi sağlık durumu uygun olmadığı halde, başka kimse çalıştırmak istemediği için

⁶¹ Alcock, a.g.e., s. 184.

inşaatta çalıştığını, çalışma şartlarının ağır olmasına rağmen düşük bir ücretle çalıştığını ve geçimini sağlayamadığını beyan etmektedir.⁶²

Engellilere dair yanlış algılar kişilerin işe alınmalarının önünde olduğu kadar işe alınmaları halinde kariyer fırsatlarının önünde de engel teşkil etmektedir. Bu tutumlar engelli bireylerin engelli olmayan çalışanlara nazaran daha verimsiz olduğu inancına dayanabilmektedir. Bu inanç yalnızca engelli olmayanlarda değil, engelliler bireylerde ve engelli ailelerinde de yaygındır.⁶³ Bu inancın bir sonucu olarak, engelli işçilere ya potansiyellerini ortaya çıkarmalarının ve kariyer geliştirmelerinin mümkün olmadığı işler ya da sağlık raporları dikkate alınmadan yapamayacakları veya yaparken zorlanacakları işler verilmektedir. Örneğin ortopedik engelli bir forkliftçi bu durumu “...bu işten çıkarılırsam başka bir işe girmem oldukça zor olacak...Bu işe çok ihtiyacım olduğunu bilen ustalarım...bana her gün başka iş yüklüyorlar. Hep daha fazla çalışmamı istiyorlar...”⁶⁴ şeklinde ifade etmektedir. Kariyer mevzusuna ise bir başka ortopedik engelli işçinin “İş hayatında bize adil davranmıyorlar. Engelli kadrosunda olduğumuz için kimse yükselmemizi istemiyor. Buna layık bulmuyorlar. Hiç engelli kadrosunda müdür gördünüz mü?”⁶⁵ sözleri ışık tutmaktadır. Yine bir diğer ortopedik engelli çalışan kendisine engelli olarak girdiği işte engelli olmayan insanların yaptığı işleri yaptırmaları nedeniyle zorluk yaşadığını ifade etmektedir.⁶⁶ Bunlarla beraber engelli işçi zaman zaman işyerinde dışlanma, işveren ya da iş arkadaşları tarafından mobbing uygulamasıyla da karşılaşabilmektedir.⁶⁷ Bu durum ortopedik engelli bir çalışanın “...Çalışma arkadaşlarım tarafından dışlandığım zamanlar çok oluyor...Çalışma arkadaşlarım diğer çalışanlarla kurdukları diyalogu benle kurmuyorlar. Engelli olduğum için hep arada bir mesafe bırakıyorlar.”⁶⁸ ifadesinde de görülmektedir.

Engelli istihdamı önündeki diğer bir engel olan *devlet politikalarından kaynaklanan engeller* ya teorik eksiklik ya da uygulama sorunları olarak kendisini

⁶² İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 51.

⁶³ World Health Organization, **a.g.e.**, s. 240.

⁶⁴ İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 65.

⁶⁵ **A.e.**, s. 103.

⁶⁶ **A.e.**, s. 78-79.

⁶⁷ Şükrü Boyraz, “Çalışma Hayatında Engelliler”, **Toprak İşveren Dergisi**, S. 87, 2010, s. 13.

⁶⁸ İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 79.

göstermektedir. Devletin vatandaşlarına karşı belli yükümlülükleri bulunmaktadır ve hazırladığı politikaları yürürlüğe koyması ile bu yükümlülükleri yasal hale getirmektedir. Devlet politikaları yasalaşarak kamu sektörü için bağlayıcı ve emredici bir nitelik kazanırken özel sektör için de özendirici ve tavsiye edici bir nitelik kazanmaktadır. Bazı yasal metinler ise kamu yararına olmak üzere tüm kuruluşlar için bağlayıcı bir nitelikte olabilmektedir. Dolayısıyla devletin öncelikle engelliler lehine politikalar belirlemesi, yürürlüğe koyması ve yasalaşmış bu politikaları öncelikle kamu sektöründe uygulaması gerekmektedir.⁶⁹ Engelli istihdamına yönelik olarak Türkiye’de kota yöntemi uygulanmaktadır. Yalnızca bu kotanın kullanılması engellilerin istihdama yeterince katılmaması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu yöntem engellilik oranları daha düşük olan engellilere daha çok hitap etmekte ve engel oranı yüksek olan engellilerin istihdama katılması önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bunlarla beraber 4857 sayılı İş Kanunu’nun *Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu* başlıklı 30’uncu maddesinde işverenlerin 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde % 3 engelli, kamu işyerlerinde ise % 4 engelli işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlü oldukları belirtilmiştir. Ancak 50’den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin büyük şehirlerde ve sektör bazında ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi ve az gelişmiş bölgelerde işyerlerinin çoğunlukla 50 işçi çalıştıracak kadar büyük olmaması o bölgede yaşayan engelli bireylerin istihdamının önünde bir engel teşkil etmektedir. Aynı zamanda mevcut düzenlemelerin ceza sistemine dayanması işverenler açısından engelli istihdamına yönelik negatif bir tutum olarak kendini göstermektedir.⁷⁰ Bununla beraber engelli kotası uygulaması işverenlerin yalnızca engelli belgesi olan kişileri istihdam etmelerine, belgesi olmayanları ise yeterli niteliğe sahip olsalar dahi istihdam etmekten kaçınmalarına neden olabilmektedir.

Son olarak, *çevresel engeller* engellilerin sosyal ve ekonomik hayata katılmalarının önünde engel teşkil eden önemli nedenlerden biridir. Engelliler gerek kendi evlerinde gerek kamu binalarında başta ulaşım ve erişim olmak üzere çeşitli

⁶⁹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁰ Y.y., “Engellilerin İstihdamının Önündeki Engeller”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 168-169.

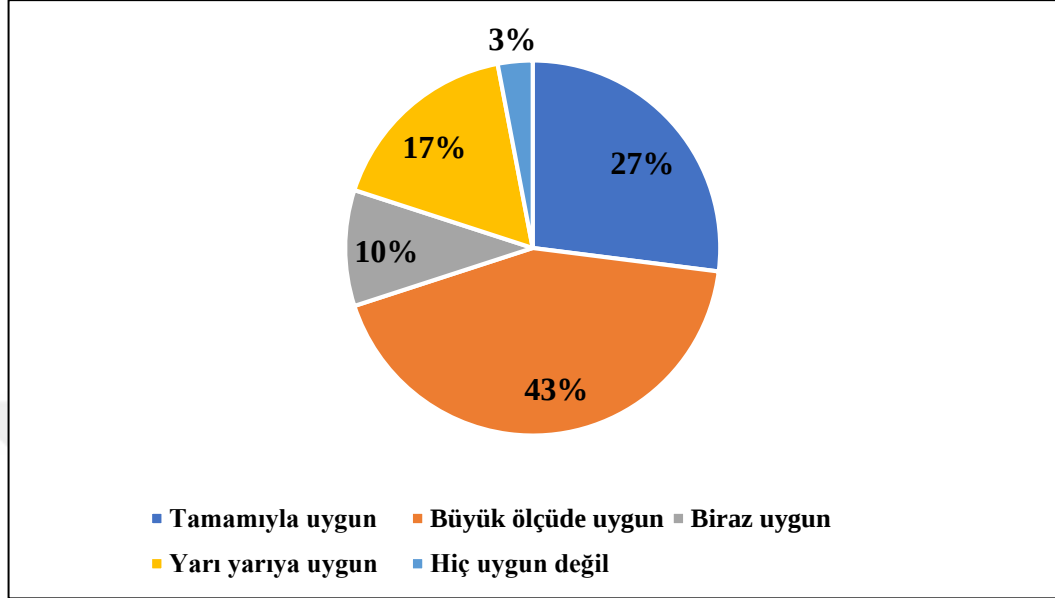
yapısal engellerle karşılaşmaktadırlar.⁷¹ Başta ortopedik ve görme engelliler olmak üzere engellilerin istihdamı ve işyerlerine gitmeleri daha evlerinden başlayarak yollar, taşıtlar ve binalar olmak üzere çok sayıda faktörle engellenmektedir.⁷² Çok dar olan giriş ve çıkışlar, merdivenli binalar, fiziksel engelli bireylerin mimari engellerinin bariz örneklerindendir. Bu engeller, engelli bir kişinin iş için nitelikli olsa da erişilemezlik nedeniyle işi alamamasına diğer bir deyişle bir fırsat eşitsizliğine neden olmaktadır. Diğer çevresel engeller arasında toplu taşıma ve iletişime sınırlı erişim bulunmaktadır.⁷³ Bununla beraber engellilerin kullandıkları mesleki araç ve gereçlerin ergonomik bakımdan onların duruş, oturuş ve genel sağlığına uygun olması gerekmektedir. Ancak kurumların fiziki yapıları da engelli bir kişinin istihdam edilmesi ya da verimli çalışması için uygun değildir. İşyerinin fiziki şartlarının engelli bir çalışan için ne kadar uygun olduğunu gösteren, aşağıda yer alan Grafik 2.1 incelendiği zaman işyerlerinden yalnızca % 27'sinin tamamıyla uygun olduğu görülmektedir. % 43'ü büyük ölçüde; % 17'si yarı yarıya; % 10'u biraz uygunken %3'ü hiç uygun değildir.

⁷¹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 10.

⁷² Boyraz, **a.g.e.**, s. 14.

⁷³ Albrecht, **a.g.e.**, s. 584.

Şekil 2.2. Engelli Çalışanlar İçin İşyerinde Fiziki Şartların Uygunluğu

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Raporu**, (Çevrimiçi), <<https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/bakim-hizmetleri-stratejisi-ve-eylem-plani-2011-2013/toplum-ozurlulugu-nasil-anliyor-arastirma-projesi-sonuclari.pdf>>, 2011, s. 91, 03.11.2018 bilgilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Fiziki şartlara dair sıkıntılar engellilerin şu ifadelerinde de görülmektedir;

“...çevrede bulunan yapısal sorunlar benim için bu işi zorlaştırdı. Mesela içeriye girmem için bir rampaları yoktu her gün birisinin yardımıyla içeri girebiliyordum daha sonra gene aynı şekilde lavabolarda bana sorun olmaya başladı...”⁷⁴

“Benim için en büyük sorun binanın merdivenlerinin olması, çünkü merdiven çıkamıyorum. Çalıştığım bir firmada yemekhane ikinci katta idi, ilk başta çıkmayı denedim ama o kadar yavaş çıkabiliyordum ki mola bitmek üzere oluyordu...İkinci sıkıntım; tuvalet eğer alaturka tuvalet varsa tuvaleti kullanamıyorum. Her işyerinde de klozet yok maalesef. Üçüncü sıkıntım; personel servislerinin engelli basamağı olmaması...”⁷⁵

Engelli bireyin fiziksel veya zihinsel şartlarının kişinin istihdamını mümkün kılması diğer bir deyişle kişinin çalışabilir durumda olmaması hali de mümkündür. Engelli bireyler, çalışamayacak durumda olmaları ya da çalışabilecek durumda olmalarına rağmen emek piyasasında istihdam edilmemeleri bir diğer ifadeyle işsiz

⁷⁴ İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 345.

⁷⁵ **A.e.**, s. 96.

olmaları durumunda hayatını idame ettirmesini sağlayacak menkul, gayrimenkul gibi herhangi bir gelire sahip değillerse sivil ve kamusal sosyal yardımlara muhtaç olmaktadırlar.⁷⁶ Öncelikle belirtilmesi gereken, sosyal yardımlar transfer gelirlerinin içinde yer almaktadır. Transfer gelirlerinin gelir eşitsizliğine yönelik iyileştirici bir etki yapması beklenirken tersine bu gelirler, gelir eşitsizliğini derinleştirecek bir etkiye sahiptirler.⁷⁷ Transfer gelirleri incelendiğinde en büyük payı alan grubun sosyal transferlere en çok ihtiyaç duyan gruplar değil tepe grup olduğu görülmektedir. Yaşanan bu sapma dolayısıyla bahsi geçen transferler yoksullukla mücadele bağlamında işlevselliğini kaybetmekte dahası başlı başına bir sorun teşkil etmektedir.⁷⁸ Sosyal yardımların yoksulluk sorununun çözümünde ve aşırı yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının azaltılmasında nasıl bir rol oynayabileceği sorusu ise hala tartışılmakta ve cevabı belirsiz kalmaktadır.⁷⁹ Ancak çalışamayacak durumda olan engellilerin güçlendirilmesi adına sosyal yardımlar zaruri kabul edilmektedir. Buna rağmen engellilere yönelik sosyal yardım düzenlemeleri kısıtlı kalmaktadır.⁸⁰ Sivil sosyal yardımlar yüksek düzeyde geçicilik ve öngörülemezlik ile karakterize olmaktadır. Bu yardımların temel sorunu, yardım sistemi olarak adlandırılan şeyin gerçekte bir sistem olmamasıdır.⁸¹ Kamusal sosyal yardımların uygulanması ve dağıtımında ise “...karışık, yetersiz ve zayıf koordinasyona sahip yönetim sistemlerinin varlığı, bütün ülkelerde uzun bekleme listelerinin, kaybolan evrakların, gecikmelerin ve hataların oluşmasına neden olduğuna dair sıklıkla şikayetlere yol açmaktadır.”⁸²

⁷⁶ Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 59-60.

⁷⁷ Başak Işıl Çetin, **İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye**, Ankara: ÇASGEM, 2013, s. 312; Raziye Selim, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Bayar, **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler**, İstanbul: TÜSİAD, 2014, s. 102.

⁷⁸ Seyfettin Gürsel vd., **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul: TÜSİAD, 2000, s. 60.

⁷⁹ Roger C. Riddell, “Poverty, Disability and Aid: International Development Cooperation”, **Poverty and Disability**, (Der. Tanya Barron ve Jabulani Manombe Ncube), London: Leonard Cheshire Disability UCL, 2010, s. 31.

⁸⁰ Faruk Taşçı, **Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018, s. 161.

⁸¹ Riddell, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁸² Taşçı, **a.g.e.**, s. 162.

2.1.3. Engelliliğin Ek Maliyetleri

Engelliliğin ek maliyetleri de yoksulluk kapısını açabilmektedir. Makul bir yaşam standardına ulaşabilmek için, engelli bireylerin, engelli olmayanlara kıyasla birtakım ek harcamalar yapmaları gerekebilmektedir. Dolayısıyla hane içinde engelli bir kişinin varlığı hanenin yoksulluğuyla doğrudan ilişkilidir. Hem gelirlerinin düşük olması hem de daha yüksek yaşam maliyetleri nedeniyle yoksulluk içinde yaşayan engelli sayısı önemli ölçüde artmaktadır.⁸³ Her engel türü farklı sosyal sorunlara yol açmakta ve farklı sosyal ihtiyaçlar doğurmaktadır. Ancak engelli bireyler düşük gelir, sıklıkla engellilikle ilişkili ek maliyetler ve bu ek maliyetleri karşılamak için yaşam standartlarının daha da düşmesi ortak paydasında birleşmektedir.⁸⁴

Ek maliyetlerin belirlenmelerine yönelik öznel yaklaşım, karşılaştırmalı yaklaşım, yaşam standardı yaklaşımı ve bütçe standartları yaklaşımı olmak üzere dört farklı yaklaşım bulunmaktadır. *Öznel yaklaşım*, engelli bireylerden karşı karşıya kaldıkları maliyetlerden hangilerinin engellerinin bir sonucu olduğunu ve bu maliyetlerin hangi kalemlerle ilişkili olduğunun belirlenmesini istemeye dayalı bir yaklaşımdır. *Karşılaştırmalı yaklaşım*, engelli olan ve olmayanlardan oluşan iki örneklemin belirlenip mevcut harcama kalıplarının birbirleriyle karşılaştırılmasına yöneliktir. *Yaşam standardı yaklaşımı*, ölçüm yapmak için gelir haricindeki bilgileri de dahil etmekte daha sonra gelir, engellilik durumu ve diğer değişkenler için bir standartla ilişkilendirmekte ve engelli olanların engelli olmayanlarla aynı yaşam standardına sahip olmak için ne kadar gelir elde etmeleri gerektiğini tahmin etmektedir. Son yaklaşım olan *bütçe standartları yaklaşımı* ise içinde engelli olan ve olmayan hane halkları için ayrıntılı bir bütçe oluşturmaya ve engelliliğe dair ek maliyetlerin tespiti için aralarındaki farkı kullanmaya yönelik bir yaklaşımdır.⁸⁵

Engellilikte mal ve hizmetlerin maliyetleri ise genel ihtiyaçların ekstra maliyeti, tek seferlik maliyetler, özel maliyetler ve bazı azalan maliyetler olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır. *Genel ihtiyaçların ekstra maliyeti* incelenecek olursa, engelli

⁸³ Claudia Wood ve Eugene Grant, **Counting the Cost**, London: DEMOS, 2010, s. 16.

⁸⁴ Alcock, **a.g.e.**, s. 181-182.

⁸⁵ Peter Saunders, "The Costs of Disability and The Incidence of Poverty", **SPRC Discussion Paper**, 2006, s. 5.

bir kişinin günlük ihtiyaçları tıpkı engelli olmayan bir kişininki gibidir. Engelli bireyler de ısınmak, alışveriş yapmak gibi günlük ihtiyaçlara sahiptir. Ancak engelli birey engel türüne göre bu ihtiyaçlarını gidermek için bir yardımcıya/bakıcıya ya da asansöre, araca ve ekstra yakıta ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla genel ihtiyaçlar da engelli birey için ek bir maliyete neden olmaktadır. Aynı zamanda herkesin ihtiyaç duyabileceği mallara kişinin engeli dolayısıyla daha sık ihtiyaç duyması da yine daha fazla harcamaya neden olmaktadır. Örneğin ayaklarında yetiyitimi olan ortopedik engelli bir kişinin ayakkabıları daha çabuk yıpranmakta ve kısa sürede yenisine ihtiyaç duymaktadır. *Tek seferlik maliyetler* ise engelli bireyin evine yapılan düzenlemeler ya da kişinin uygun bir yere taşınması gibi tekrarlanması zorunlu olmayan maliyet kalemleridir. Yakıt, yiyecek ve giyecek harcamaları tekrarlanırken kişiye uygun ev, tekerlekli sandalye, ekran okuyucu, kişiye özel uyarlanmış mobilyalar gibi maliyet kalemleri ise genellikle tek seferliktir. Ancak bu destekleyici teknolojiler tek seferlik olmalarına rağmen pahalı ekipmanlardır.⁸⁶ Bir diğer ekstra maliyet olan *özel maliyetler*, yalnızca engellilik nedeniyle ihtiyaç duyulan dolayısıyla engelli olmayanların ihtiyaç duymadığı maliyet kalemleridir. Evde bakım hizmetleri, engelliliğe dair kullanılması gereken devamlı ilaçlar bu sınıfta sayılmaktadır. Yakıt, yiyecek ve giyecek harcamaları engelli olmayan kişilerce de yapılırken bu sınıftaki maliyetler yalnızca engellilere yöneliktir. Son olarak *azalan maliyetler* ise kişinin engeli nedeniyle bazı mal ve hizmetlere olan talebinin ortadan kalkmasıyla maliyetinin azalması durumudur. Bu maliyetler nadirdirler ve yalnızca teorik bir olasılık olarak düşünülmektedirler.⁸⁷

Ek maliyet türleri ise *direkt* ve *dolaylı* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Direkt maliyetler engelli bireyler ile ailelerinin karşılaştığı ek maliyetler ve devlet tarafından ödenen ayni ve nakdi engelli yardımları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁸⁸ Ancak çalışmanın konusu itibarıyla bu çalışmada yalnızca kişi ve ailesinin karşılaştığı maliyetlerden bahsedilecektir. Engellilikle ilgili yapılması gereken direkt ek maliyet

⁸⁶ Robin Hindle Fisher, **Driving Down The Extra Costs Disabled People Face**, Extra Costs Commission Report 2015, s. 18.

⁸⁷ Richard Berthoud, "Meeting The Costs of Disability", **Disability and Social Policy**, (Der. Gillian Dalley), London: Policy Studies Institute, 1991, s. 65-66.

⁸⁸ World Health Organization, **a.g.e.**, 43.

kalemleri sağlık hizmetleri, yardımcı cihazlar, ilaç kullanımı, gündelik faaliyetlerin yerine getirilebilmesi için bakım desteği, kişisel yardım, daha yüksek maliyetli ulaşım seçenekleri ve engelliliğe ilişkin diğer ihtiyaçlar olarak sayılabilmektedir. Örneğin görme engelli bir çocuğun annesi ameliyat masraflarına ilişkin durumlarını “...sadece bir ameliyatı 15 milyardı. 600 tl de muayene parasıydı. Mesela bu konuda bir şeyler yapılabilir. Çünkü gerçekten çok büyük bir meblağ ve biz toplamda 3 ameliyat yaptırmıştık. Bir ev parası verdik ve vermeye de devam ediyoruz...”⁸⁹ şeklinde ifade etmektedir. Ortopedik engelli biri ise ek maliyetlere ilişkin olarak “...Bir protezin 20 binden 200 bine kadar fiyatı olduğunu öğrendim. Devletin çok şükür yardım etmiş belirli bir miktarı fakat ya geri kalanı?”⁹⁰ şeklinde ifade ederek protezin maliyetine dikkat çekmektedir. Zihinsel engelli bir çocuğun annesi ise özel eğitim masraflarını şu sözlerle ifade etmektedir; “...Özel eğitim tamamen paraya dayalı bir sistem. Sürekli farklı şeyler çıkarılıyor ve hepsi birbirinden pahalı...”⁹¹

Öte yandan engelliliğin ek maliyetleri yalnızca yardımcı cihaz ve rehabilitasyon gibi direkt olanlarla sınırlı kalmamakta aynı zamanda tıbbi ekipmanların çalıştırılması, özellikle ortopedik engellilerde yazın bile ısınma ihtiyacı ve çamaşırları daha sık yıkamak gibi nedenlerle bağlantılı olarak artan faturalar ve pişirmesi daha kolay olan pahalı yiyecekler satın alma zorunluluğu gibi dolaylı ek maliyetlere neden olmaktadır.⁹² Ek maliyetler, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin fiyatları ve erişilebilirliği de dahil olmak üzere engelliliğin derecesine, kişinin yaşam döngüsüne ve hanehalkının durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda ağır engelliliğin ve tek başına veya küçük hanelerde yaşamanın, engelli bireyler için daha yüksek ek maliyetlere neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu, sonuç hanehalkının engelli bireye gayri resmi bakım desteği sağlaması ve tek başına veya küçük bir hanede yaşamanın özel bakım ve ulaştırma hizmetlerine daha fazla bağımlılığa neden olmasıyla açıklanabilmektedir.⁹³ Özetle engelliliğin bazı ek

⁸⁹ İftar Işıklı, **a.g.e.**, s. 112.

⁹⁰ **A.e.**, s. 126.

⁹¹ **A.e.**, s. 153.

⁹² Wood ve Grant, **a.g.e.**, s. 16.

⁹³ Sophie Mitra vd., “Extra Costs of Living with a Disability: A Review and Agenda for Research”, **Disability and Health Journal**, C. 10, S. 4, 2017, s. 475-480.

maliyetleri olabilmekte ve bunlar engelli bireyin yoksullaşmasına ya da yoksulluğunun derinleştirmek anlamına gelebilmektedir.

2.1.4. Toplumun Olumsuz Tutumları

Engelli bireylerin yoksullaşmasında toplumun olumsuz tutumları da önemlidir. Hükümetler ve engelli örgütleri, engellilere ayrımcılık yapılmaması, fırsat eşitliği sağlanması, erişebilirlik, engellilerin kendi kaderini tayin etmesi, hayatın her alanında tam katılım sağlanması, engellileri de kapsayıcı kalkınma, engellilerin güçlendirilmesi ve insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması ve insanlığın bir parçası olan engelliğin farkındalığı ve kabulü gibi genel ilkeleri amaçlamaktadır.⁹⁴ Zira engelli bireylerin hayatın her alanında yer alma hakları bulunmaktadır. Buna karşın engelliler toplumsal hayatta pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlardan üstesinden gelmesi en zor olanlardan biri toplumun olumsuz tutumlarıdır. Bu tutumlar utanç, korku ve reddetme ile ilişkilidir ve bunların sonucunda engelli bireye düşük bir sosyal statü atfedilmekte ve hatta kişi bazı durumlarda değersiz kabul edilmektedir.⁹⁵ Engellilerin başta gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere maruz kaldıkları olumsuz tutumlar engelleyici koşulların ortaya çıkmasına, kişinin damgalanmasına ve ihmal edilmesine neden olmaktadır. Engelli bireylerin dayak ve tecavüz gibi fiziksel olarak ya da yetersiz hissettirilerek ve dışlanarak psikolojik olarak istismar edilmeleri kişinin topluma entegre olmasının önüne geçmekte ve kişiyi gerek ailesinden gerekse toplumdan uzaklaştırarak yoksulluk riskini arttırmaktadır.⁹⁶ Bir diğer ifade ile toplumdan kaynaklanan engeller zincirleme bir etki göstererek engelli bireyin eğitim ve istihdam imkanlarından faydalanmasını engelleyerek yaşamını güçleştirmekte ve dolayısıyla kişiyi yoksullaştırmaktadır.⁹⁷

Engelli olmayan kişiler engelli bireylerin haklarını devamlı onlara bakarak, kişiyi zorlayan sorular sorarak, teklifsizce yardım ederek ve engelli bireyi küçümseyerek ihlal edebilmektedirler. İnsanlar engelli bireye karşı merak duymakta,

⁹⁴ Margaret Wazakili vd., “Social Inclusion of People with Disabilities in Poverty Reduction Policies and Instruments: Initial Impressions from Malawi and Uganda”, **Disability and Poverty: A Global Challenge**, (Der. Arne H. Eide ve Benedicte Ingstad), Bristol: The Policy Press, 2011, s. 15-16.

⁹⁵ DFID, **Disability , Poverty and Development**, London: DFID, 2000, s. 5.

⁹⁶ Elwan, **a.g.e.**, s. 27.

⁹⁷ Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 60.

acıyan bir ifade ile bakmakta ve dahası zaman zaman engelli bireyden korkmaktadırlar.⁹⁸ Örneğin ortopedik engelli bir kadın yaşadıkları zorlukları ifade ederken en kötüsünün insanların hoş olmayan bakışlarına maruz kalmak olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Diğer bir kişi de yine yaşadıkları zorluklardan bahsederken insanların kendisine yardım etmeye yönelik davrandıklarını, bunun güzel bir hareket gibi gözüktüğünü ancak acıyan bakışlar sonucunda insanın ezildiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Yine bir ortopedik engelli çocukken yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir;

“...Çok acı değil mi ilkokula giden bir çocuğun her gün annesinin kucagında taşınması teneffüslerde arkadaşlarıyla koşup oynayamaması. Çekinmesi, üzüntüsünü saklamaya çalışması. Ama bütün bu düşüncelerle çocuk kalbim ve mantığım savaşıırken anlamını bilmediğim çeşitli sıfatlar kullandılar yüzüme ve arkamdan. Herkese samimiyetle bakan sevgi dolu bir çocuğun bakış açısı özgüveni böyle zedelenir işte...”¹⁰¹

Cehalet, engellilik korkusu ve engellilere yönelik olarak geliştirilen olumsuz tutumlar engellilerin ötekileştirilmelerine ve insani gelişme fırsatlarından dışlanmalarına neden olmaktadır.¹⁰² Engelli kavramı kabiliyetsizlik ve kapasitesizlik ile eş anlamlı olarak görülerek engelli bireyler değersizleştirilmekte, toplumsal hayattan ve bağlantılı olarak ekonomik hayattan uzaklaştırılmakta ve yoksullaştırılmaktadırlar.¹⁰³ Engelliliğe yönelik tutumların yalnızca olumsuz olduğu iddia edilememekle beraber yapılan çalışmalarda önyargı ve redde dayanan olumsuz tutumun varlığının devam ettiği belgelenmekte ancak olumlu tutumların evrenselliği belgelenememektedir. 230 çocuk ile yapılan bir araştırmada çocukların engelli olana karşı olumsuz tutumlarının dört yaş sonrasında başladığı görülmektedir. Beş yaşına kadar böyle bir ayrım gözetmeyen çocuklar beş yaşından sonra engelli çocuğu kabul etmemeyi öğrenmektedirler. Ebeveynlerinin tutumları ile başlayan reddedici tutum okulda öğretmen ve arkadaşlarının tutumlarıyla pekiştirilebilmektedir.¹⁰⁴

⁹⁸ Kalaycı Kırlioğlu ve Karakuş, **a.g.e.**, s. 79.

⁹⁹ İstar Işıklı, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁰⁰ **A.e.**, s. 118.

¹⁰¹ **A.e.**, s. 164.

¹⁰² Barron ve Ncube, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁰³ Kalaycı Kırlioğlu ve Karakuş, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰⁴ Mehmet Özyürek, **Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi**, 4. Baskı, Ankara: Kök Yayıncılık, 2013, s. 22-23.

Türkiye’de Burcu tarafından Ankara ilinin 8 merkez ilçesinde yapılan çalışmada insanlara engelli bireyleri nasıl tanımladıkları ve engelli bireyler hakkında ne düşündükleri sorulmuş ve verilen cevaplar kategorize edilmiştir. Katılanların % 39,4’ü engellileri acınacak halde ve sürekli ilgiye muhtaç olarak görürken, % 43,4’ü dışlanmış olarak ve % 2,3’ü yetersiz olarak görmektedir. Katılımcılardan yalnızca % 14’ü engellilerin mücadeleci ve kabiliyetli olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Engelliliğe ve engellilere bakış açısının sorunlu olmasının temelleri engelliliğin nasıl sunulduğuyla başlamaktadır. Toplum üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemli olan medya üzerinde engellilik ya bir kişisel trajedi ya da bir kahramanlık öyküsü olarak işlenmektedir. Engelli bireyler yalnızca engelleri üzerinden resmedilmekte dolayısıyla kişinin yalnızca engeliyle var olduğu gibi bir algı oluşturulmaktadır. Örneğin ortopedik engelli bir genç televizyonda engellilere ilişkin içeriklerde kullanılan fon müziklerin acıklı olduğunu ve duygu sömürüsü içerikli olduğunu ifade etmektedir. Bu da engelli bireyle olan irtibatı etkilemekte ve kişiye yönelik tutumun sempati ile acıma eksenlerinde olmasına neden olmaktadır. Bununla beraber masallarda ve romanlarda da sıklıkla engellilere yönelik olumsuz mesajlar yer almaktadır. Kötü olanlar çirkinlik ve deformasyon üzerinden nitelenmekte, farklı olan ötekileştirilmektedir. Nitekim, Türkçede engelli olmayanlara yönelik olarak “normal” ve “sağlam” kelimeleri kullanılmakta dolayısıyla engelli olmak “kusurlu” ya da “anormal” olarak görülebilmektedir. Engelliliğe ve engellilere yönelik olarak verilen olumsuz mesajlar insanların tutumlarını biçimlendirmekte ve engelli bireylerin topluma entegre olmasını engelleyen diğer nedenlerle birleşerek engelli bireylerin toplumun dışına itilmesine neden olmaktadır.¹⁰⁶

Sonuç olarak toplumun engelli bireylere yönelik tutumunun genellikle acıma eksenli olduğu görülmektedir. Engelli bireylere yönelik dilde başlayan önyargı ve ayrımcılık davranışlarda da varlığını sürdürmekte ve engelli bireylerin eğitiminden istihdamına kadar pek çok fırsatın önüne geçmektedir. Diğer bireylere göre daha

¹⁰⁵ Esra Burcu, “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28 S. 1, 2011, s. 46.

¹⁰⁶ A. Deniz Ergüden, “Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi” (Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış YL Tezi), Ankara, 2008, s. 27-33.

eğitimsiz ve tecrübesiz olan engelli bireylerin istihdam edilme şansı da oldukça düşmekte ve nihayetinde yoksullaşma riski oldukça artmaktadır.

2.1.5. Engelli Bireylerin veya Ailelerinin Tutumları

Bazı insanlar engelli olarak doğarlar ve diğer insanların çoğunlukla olumsuz değerlendirmeleri yoluyla farklı olduklarının farkına varırlar. Engel türüne göre değişmekle beraber herkesin yapabileceği bazı şeyleri yapamazlar. Kişi için bu algı değişimi yavaşça gerçekleşir; ani şoku deneyimleyen ise ebeveynlerdir. Diğer engelliler ise hayatlarının herhangi bir sürecinde herhangi bir şekilde engelli hale gelmektedir. Bu bir felaket anı olabileceği gibi uzun süren ve yıllarca tedavi görülen bir hastalığın sonucu da olabilmektedir. Engelli olma durumuna yönelik tepkiler, kısmen engelliliğin ne zaman ve nasıl gerçekleştiğine kısmen de kişinin cinsiyeti, faaliyetlerinin ne kadar engellendiği, ilgi alanları, değerleri ve manevi ve felsefi temeli gibi faktörlere bağlıdır.¹⁰⁷

Engelli bireyin topluma entegre olmasında ebeveynlerinin ve diğer aile üyelerinin önemi oldukça büyüktür. Engelli bireyin yaşadığı sorunların önemli bir kısmı kişinin ailesinin duygusal, psikolojik ya da eğitsel konularda yeterince bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmakta ve ailede başlayan bu süreç kişinin hayatını bir hayli zorlaştırmaktadır. Zira kendisine düşen görevin önemini kavrayamayan aile kişinin toplumsal hayata katılımını geciktirmekte yahut hiç sağlamamaktadır.¹⁰⁸ Bunun en önemli nedeni gerek engelli bireyin kendisi gerekse ailesinin engelin ve engelliliğin kabulünde çeşitli sıkıntılar yaşamasıdır. Bu nedenle aile engelli bireye karşı çeşitli tutumlar sergilemektedir. Bu tutumlar; fazla koruyucu tutum, ayrıcalıklı tutum, her şey engelli için tutumu, engelli çocuğu reddeden tutum, engeli reddeden tutum, engelden yararlanma tutumu ve normal tutum olarak sayılmaktadır.¹⁰⁹ Bir diğer deyişle ailenin tutumu kişiyi kabullenmeme ve engelli bireyi dışlama ile kişiyi

¹⁰⁷ Carolyn L. Vash ve Nancy M. Crewe, **Psychology of Disability**, 2. Baskı, New York: Springer Publishing, 2004, s. 3.

¹⁰⁸ Özkan Yıldız, “Özürlülük”, **Sosyal Sorunlar**, (Der. Yener Şişman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 142.

¹⁰⁹ Vehbi Ünal, **Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s. 112.

kabullenme ve kişiye karşı aşırı korumacı olma şeklindeki iki uç tutum arasında değişkenlik göstermektedir.

İki uçtan biri olan aşırı korumacı tutumda aile engelli bireyi korumak için engelli birey ve toplum arasına bir set çekmektedir. Zira engelli bireyin aile dışında karşılaşacağı tutum alay, tehdit ve ayıplanmadır. Bu nedenle kişi çok dar bir çevrede yaşamaya mahkûm edilmekte, misafirlerin yanına dahi çıkarılmamakta dolayısıyla engelli birey bağımlı hale getirilmektedir. Diğer uç olan kabullenmeme durumunda ise engelli birey bir dert olarak görülmekte, aile için “ayak bağı” olarak nitelenmekte ve ihmal edilmektedir.¹¹⁰ Bu uçtaki aileler engelli bir çocuğa sahip oldukları için suçluluk, utanç, hayal kırıklığı, üzüntü ve öfke duymaktadırlar.¹¹¹ Engelli aile üyelerinin göreceli olarak zayıf konumları eğitim ve istihdam gibi araçların kullanımı konusunda bağımsız olarak karar vermelerini zorlaştırmakta ve bu göreceli zayıflık engelli bireylerin yoksulluğa daha da derinden itilmesine neden olmaktadır.¹¹² Engelin ve engelli bireyin anormalleştirildiği bu iki tutumun ortak özellikleri farklı niyetlerle aynı amellerin işlenmesi ve kişinin eğitim ve istihdam gibi çeşitli araçlardan mahrum bırakılması ve dolayısıyla yoksulluk riskinin artmasıdır.

Bilhassa engellilik durumunun doğuştan değil sonradan meydana gelmesi halinde kişi bazı evrelerden geçmektedir. Bu evreler ana hatlarıyla duygusal veya fiziksel olarak yaşanan *şok*, meydana gelen değişikliğin *reddi*, yaşanan değişime ve sosyal statünün değişebilecek olmasına yönelik *öfke/depresyon* ve son aşama olarak değişikliğin ve beraberinde getirdiği rollerin *kabulü ve uyum* olarak sayılmaktadır. Bu evrelerin ne kadar süreceği ve ne şiddette yaşanacağı kişiden kişiye değişmektedir. Zira bir engele yönelik olarak kişideki algı onu olduğundan daha olumsuz ve zor olarak düşünülmesine neden olabilir. Aynı zamanda engellilik hali, kişinin daha öncesinde hiç ihtiyaç duymamış olabileceği yeni beceriler geliştirmesine neden olabilmektedir.¹¹³ Kişi kendisinin kabullenilmeyeceğine ve eşit seviyede bir muameleye tabi olmayacağına dair bir algıya sahip olabilmektedir. Engelli birey,

¹¹⁰ Ünal, **a.g.e.**, s. 112-113.

¹¹¹ Vash ve Crewe, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹² Barron ve Ncube, **a.g.e.**, s. 13.

¹¹³ Wendy Taormina-Weiss, “Psychological and Social Aspects of Disability”, (Çevrimiçi) <<https://www.disabled-world.com/disability/social-aspects.php>>, 14.10.2018.

toplumda görüp benimsediği standartlara dair kendi yapamadıklarını başarısızlık olarak görme eğiliminde olabilmekte ve kendisini olması gerekene yetmeyen biri olarak görerek utanç duygusu ve küçük düşmüş hissetme ihtimali artmaktadır. Kişinin kendini küçük görmesi ve kendinden nefret etmesi toplum içinde olabileceği gibi kendi kendine kaldığında da açığa çıkabilmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla kişinin bu deneyim sonrasında korkmuş, öfkeli ve depresif hissetmesi şaşırtıcı değildir. Ancak kabul ve uyum evresine geçişin çok uzun sürmesi ya da gerçekleşmemesi halinde kişinin toplumdan uzaklaşması ve rolsüzleşmesi riskleri artacaktır.

Kişinin yaşadığı psikolojik durum topluma entegre olması hususunda önem arz etmektedir. Yaşanılan psikolojik ve sosyal sorunlar kişinin kendisini toplumdan soyutlamasına neden olabilmektedir. Engelli bireyin toplumsal hayattan soyutlanmaya dair tutumlarının biri *aşağılık kompleksidir*. Kişi engeli nedeniyle kendisini değersiz ve yetersiz hissedebilmekte ve kendisinden utanabilmektedir. Diğer bir tutum ise standartlara uymayan davranış veya belli sosyal fonksiyonların yerine getirilememesi halinde duyulan *suçluluk duygusudur*. Yaşanan suçluluk duygusu kişinin iç dünyasını tahrip etmekte ve kişinin zamanla toplumdan uzaklaşmasına neden olabilmektedir.¹¹⁵ Bu durum engelli bir bireyin, “*Ahırdaki ineği kendimden üstün görüyorum. İneğin herşeyinden faydalanırsın. Benim neyimden?...*”¹¹⁶ ifadesinde görülmektedir.

Kişi yaşadığı duruma tepki olarak yaşadıklarının sebebi addettiği deformasyonu düzeltmeye çalışabilmekte, düzeltmenin mümkün olmadığı durumlarda dahi mağdur edilme riskiyle karşılaşabilmekte, diğerlerinin kendisine nasıl bir kimlik atfedeceğinin belirsizliği nedeniyle kendini geri çekerek şüpheli, depresif ve endişeli hissedebilmektedir.¹¹⁷ Kişi başarısız olduğu her durumda bu başarısızlığının engeli üzerinden tanımlanacağı, başarılı olduğu en küçük durumlarda ise yine engeli üzerinden değerlendirildiği için yaptığının başarı kabul edildiği şeklinde

¹¹⁴ Erving Goffman, **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, (Çev. Şerife Geniş, Levent Ünsaldı, ve Suphi Nejat Ağırnaslı), Ankara: Heretik Yayınları, 2014, s. 36.

¹¹⁵ Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 54-55.

¹¹⁶ Burcu, **Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, s. 211.

¹¹⁷ Goffman, **a.g.e.**, s. 38.

hissedebilmektedir. Dolayısıyla kişi atacağı her adımda kendini ürkek hissedebilmektedir.¹¹⁸

2.2. Yoksulluğun Engelliliğe Yol Açma Nedenleri

Engelliliğin yoksulluk riskini artırdığından bahsedildi. Ancak engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki tek taraflı olarak zuhur etmemektedir. Yoksul aileler eğitime, yeterli gıdaya ve temel sağlık hizmetlerine erişimde sorunlar yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra daha düşük kaliteli konutlarda yaşamakta ve daha tehlikeli mesleklerde çalışmaktadırlar.¹¹⁹ Bu demek ki, sorun yalnızca engelliliğin yoksulluk riskini artırması değil, aynı zamanda yoksulluk koşullarının da engellilik riskini artırmasıdır. Zira bu şartlarda yaşayan kişilerin hastalanma, iş kazası geçirme ve tedavi olamama gibi ihtimalleri daha yüksektir ve tüm bu fiziksel ve psikolojik faktörler psikolojik sıkıntı yaşama ya da sağlık sorunlarının kronikleşmesi ve nihayetinde engelli olma ihtimalini de yükseltmektedir.¹²⁰

2.2.1. Eğitim İmkanlarına Sınırlı Erişim

Eğitim her ne kadar temel bir insan hakkı niteliğinde olsa da eğitim için fırsat eşitliğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Zira eğitim düzeyi düştükçe yoksulluk artarken, yoksulluk arttıkça da eğitim düzeyi düşmekte dolayısıyla ortaya bir kısır döngü çıkmaktadır.¹²¹ Eğitim imkanlarına sınırlı erişim başlığında eğitim seviyesi düştükçe nasıl yoksullaşıldığından bahsedildiği için bu başlıkta yalnızca yoksulluğun eğitime etkisinden bahsedilecektir. Her ne kadar eğitim teorik olarak ücretsiz olsa da çocukların okula gönderilmesinin maliyeti özellikle düşük gelirli aileler için nispeten yüksektir. Eğitime, diğer bir deyişle okula dair maliyet kalemleri okul üniforması, okul çantası ve kırtasiye malzemeleri, okul ayakkabısı, beslenme, okula ulaşım, okul gezileri vb. olarak sayılabilmektedir.¹²² Bunların yanında Türkiye bazında kırsal kesimde ilköğretim sonrası okulların yalnızca belli noktalarda olması

¹¹⁸ A.e., s. 45.

¹¹⁹ Elwan, a.g.e., s. v.

¹²⁰ Daniel C. Lustig ve David R. Strauser, "Causal Relationships Between Poverty and Disability", **Rehabilitation Counseling Bulletin**, C. 50, S. 4, 2007, s. 197.

¹²¹ Yusuf Alpaydın, "Türkiye'de Yoksulluk ve Eğitim İlişkileri", **İLEM Yıllık**, C. 3, S. 3, 2008, s. 50.

¹²² Goretti Horgan, **The Impact of Poverty on Young Children's Experience of School**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2007, s. 35.

ve okul sayısının yetersiz olması nedeniyle eğitim için ekstra bir maliyet doğmaktadır. İlâveten ailelerin tarımda yardımcı aile efradı olarak çocuklarından işgücü olarak faydalanması nedeniyle temel eğitim sonrasında eğitime devam etmeleri zorlaşabilmektedir. Yükseköğretim açısından değerlendirildiğinde ise maliyetinin diğer düzeylere oranla daha yüksek olması nedeniyle toplumun her kesiminin erişim sağlamasının oldukça güç olduğu söylenebilmektedir.¹²³ Fransa’da, yapılan bir araştırmada babanın mesleğine göre çocuğunun yükseköğretime erişim şansının yaklaşık bir hesabı yapılmış ve babası tarım işçisi olan erkek çocuklarının % 1, babası sanayici olan erkek çocuklarının % 70 ve babası serbest meslek (bahsedilen serbest meslekler; avukatlık, noterlik vb.) sahibi olan erkek çocuklarının % 80 oranında bu şansa sahip oldukları görülmüştür. En yoksul kesimin şansı ise yalnızca “sembolik” olarak değerlendirilmiştir. Yükseköğretime katılma şansının yanında alt ve orta sınıftan öğrencilerin yalnızca belli bölümleri tercih edebildiklerine, yaş grubuna göre gecikme yaşadıklarına, sınıf tekrarı ve uzatmalarına da dikkat çekilmiştir.¹²⁴

Bununla beraber daha düşük eğitim seviyesine sahip olan ebeveynlerin kendi çocuklarının eğitim almalarını sağlama olasılıklarının daha düşük olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük ebeveynler, eğitime daha az değer verebilmekte ve/veya çocuğun öğrenmesini tamamlayıcı ev ödevlerine yardım etmek gibi girdiler sağlayamamaktadırlar.¹²⁵ Çin’de yapılan bir araştırmada yoksul hane çocuklarının okulu bırakma olasılıklarının diğerlerinden üç kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir.¹²⁶ Türkiye’de ise 7. sınıf ve üzeri öğrencilerin temel olarak fen bilimleri, matematik ve okuma becerileri alanlarında becerilerini değerlendiren PISA araştırmasının 2015 raporunda öğrenciler sosyo-ekonomik durumuna göre dört çeyreğe ayrılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre en alt çeyrek ve

¹²³ Alpaydın, **a.g.e.**, s. 62.

¹²⁴ Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, **Vârisler: Öğrenciler ve Kültür**, (Çev. Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer), Ankara: Heretik Yayınları, 2015, s. 14-15.

¹²⁵ Philip H. Brown ve Albert Park, “Education and Poverty in Rural China”, **Economics of Education Review**, C. 21, S. 6, 2002, s. 523.

¹²⁶ **A.e.**, s. 537.

en üst çeyrek arasında fen bilimlerinde; 59 puan, okumada; 61 puan ve matematikte 58 puan alt çeyrek aleyhine puan farkı bulunmaktadır.¹²⁷

Eğitimsizliğin engelliliğe ne şekilde neden olduğuna bakıldığında ise akla öncelikle erken çocukluk dönemi müdahalesi gelmektedir. *Erken çocukluk dönemi müdahalesi*, bebekler ve küçük çocuklar için engelliliği önlemek ya da azaltmak ve bu bebek ve çocukların gelişimini sağlamak ve refahını arttırmak için verilen hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Bu müdahale ile engellilik için potansiyel risklerin mümkün olan en kısa sürede saptanması, buna yönelik bireysel, toplumsal, çevresel faktörlerin en aza indirilmesi ve çocuğun büyümesini, gelişmesini, sağlığını desteklemeye yönelik adımlar atılması amaçlanmaktadır. Erken çocukluk dönemi müdahalesinde ailenin rolünün merkezi olduğunu söylemek mümkündür.¹²⁸ Zira, ebeveyn farkındalığı ve eğitiminin önleyici etkisi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla engelliliğin meydana gelmesi ya da erken müdahale ile önlenmesi ile kişilerin genel farkındalık ve eğitim seviyeleri arasında bir bağlantı olduğunu söylemek mümkündür.¹²⁹ Yapılan bazı araştırmalar, gıdaların fiyatları ve kişilerin gelirlerinin ötesinde, kadınların eğitiminin ve buna bağlı olarak beslenme bilgisinin ve besin tüketiminin iyileştirilmesinin halk sağlığı açısından olası olumlu etkilerine işaret etmektedir.¹³⁰ Bu noktada annenin eğitiminin çocuğun sağlığının daha iyi olmasını sağlayabileceğine dair üç farklı mekanizmadan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, temel sağlık bilgilerinin okulda doğrudan edinilmesi ve gelecekteki annelere çocuk sağlığı sorunlarının teşhis ve tedavisi için yararlı bilgilerin sağlanması, ikincisi okulda edinilen okuryazarlık ve aritmetik becerilerinin, annelerin çocuklarının hastalıklarıyla ilgilenme becerilerini geliştirmesi ve okuldan ayrıldıktan sonra da sağlık bilgisi birikiminin varlığını koruyabilmesi, sonuncusu ise genel olarak okullaşma yoluyla modern topluma entegre olma ve kadınların geleneksel çocuk yetiştirme yöntemlerine karşı tutumlarını

¹²⁷ Barış Özgürlük vd., “PISA 2015 Ulusal Raporu”, (Çevrimiçi) <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2014/11/PISA2015_UlusalRapor.pdf>, 01.11.2018. s. 48.

¹²⁸ Albrecht, **a.g.e.**, s. 529.

¹²⁹ **A.e.**, s. 545.

¹³⁰ Jere R. Behrman ve Anil B. Deolalikar, “Health and Nutrition”, **Handbook of Development Economics**, (Der. Hollis B. Chenery ve Thirukodikaval Nilakanta Srinivasan), C. 1, North Holland: Elsevier Science Publishers B.V., 1988, s. 701.

değiştirerek sağlık sorunlarını tedavi ettirmesidir.¹³¹ Örneğin Çin’de yapılan bir araştırmada her bir ebeveyne ait eğitimsel başarının, çocuk engelliliği ile arasında bir ilişki olduğu ve çocuk engelliliği konusunda annenin eğitiminin babalarinkinden daha kritik bir rol oynadığı tespit edilmiştir.¹³² İngiltere’de eğitimin çocuk sağlığı üzerine etkilerinin incelendiği bir araştırma, ebeveynlerin sosyo-ekonomik durumu ve çocuk sağlığı arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ve ebeveyn eğitiminin, ebeveynlerin ebeveynlik davranışlarını, sağlıklarını ve emek piyasasındaki durumunu nedensel olarak etkileyeceğini göstermektedir.¹³³ Yapılan bir başka araştırmada ise lise mezunu bir anne ile yaşayan çocukların sağlığının, anneleri liseyi bitirmemiş olan çocuklardan daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Dahası, annesinin eğitim seviyesi liseden daha yüksek olan çocukların daha da sağlıklı olduğu bildirilmektedir. Bununla beraber babaların da eğitim seviyeleriyle benzer bir ilişki olduğu görülmektedir.¹³⁴

Eğitimin bilgi edinme ve işleme yeteneğini arttırdığı için çocuk sağlığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilmesinin yanında eğitilmiş ebeveynlerin kendileri ve çocukları için daha iyi sağlık yatırımları yapmaları şeklide sonuçlanacağı da iddia edilmektedir. Artan eğitim seviyesi, daha yüksek ücretli ve daha nitelikli işlere erişimde bir araç niteliği taşımakta ve bu şekilde edinilen kaynaklarla sağlığa yatırım yapılması ve olumsuz sağlık durumlarının etkisinin azaltılması mümkün olabilmektedir.¹³⁵ Bir diğer deyişle, eğitim hanehalkı üyelerinin sağlığı için daha fazla yatırım yapabileceği daha yüksek ücretli istihdama aracı olarak hizmet etmektedir. Böylece eğitilmiş ebeveynlerin ailelerdeki karar verme sürecini çocukların ihtiyaçlarına yönelik olarak etkileyebilmesi mümkün görünmektedir. Daha yüksek eğitime sahip kadınlar, sağlık hizmetleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olma eğilimindedir. Ayrıca, okullaşma, kadınların en yakın sağlık merkezinin farkında olmalarına, çocuklara hastalıklara karşı bağışıklık kazandırmalarına, çocukları uygun zamanda ve doğru

¹³¹ Paul Glewwe, “Why Does Mother’s Schooling Raise Child Health in Developing Countries? Evidence from Morocco”, **The Journal of Human Recourses**, C. 34, S. 1, 2014, s. 124–125.

¹³² Ping He vd., “The Role of Parental Education in Child Disability in China from 1987 to 2006”, **PLoS ONE**, C. 12, S. 10, 2017, s. 8.

¹³³ Maarten Lindeboom, Ana Llena-Nozal, ve Bas van der Klaauw, “Parental Education and Child Health: Evidence from a Schooling Reform”, **Journal of Health Economics**, C. 28, S. 1, 2009, 110.

¹³⁴ Anne Case, Darren Lubotsky, ve Christina Paxson, “Economic Status and Health in Childhood The Origins of the Gradient”, **NBER Working Paper No. 8344**, 2001, s. 7.

¹³⁵ Lindeboom, Llena-Nozal, ve Klaauw, **a.g.e.**, s. 109.

miktarlarda beslemelerine yönelik bir etkiye de sahiptir.¹³⁶ Aynı zamanda annenin okul eğitiminin düşük olması ile düşük doğum ağırlıklı bir doğum olasılığı arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir.¹³⁷

Eğitim ve engellilik arasındaki diğer bir ilişki ise alkol ve sigara kullanımına ilişkindir. Alkol ve sigara kullanımının gerek yetişkinlerin sağlığına gerekse hamilelikte kullanımı sonucu bebeğin sağlığına olumsuz etki edeceği bilinen bir gerçektir. Sigara sadece annenin sağlığına zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda anne karnındaki bebeğin sağlığını da tehlikeye atan yasal bir zehirdir. Hamilelik sırasında sigara kullanımı nedeniyle meydana gelen hastalıkların ortak yönü ise büyük çoğunluğunun kalıcı olması ve çok sınırlı bir tedavi imkânı olmasıdır. Yapılan araştırmalar sonucu hamilelikte annenin sigara kullanımı ile bebeğin doğuştan kalp bozuklukları, böbrek gelişimi, yaşamının ilerleyen dönemlerinde akciğer fonksiyonunun azalması, kalın bağırsak sancısı, obezite, bebeğin beyninin farklı bölümleri arasındaki koordinasyonunda bir azalma, dış uyaranlara yeterince cevap vermeme ve motor yeterliliğin azalması riskleri arasında bağlantılar tespit edilmiştir. Dahası, yalnızca annenin değil babanın sigara kullanımının da bebeğin sağlığı açısından olumsuz bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁸ Bu noktada, genel olarak okullaşma sigara kullanımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir ve eğitim sigarayı bırakma olasılığını olumlu yönde etkilemektedir.¹³⁹

2.2.2. Sağlık Hizmetlerine Sınırlı Erişim

Yoksul bireylerin engelli hale gelmelerine ikinci bir neden sağlıkla alakalıdır. Teoride her insan sağlık hakkıyla doğar. Çünkü, insanların doğdukları yer, aile ve koşullar nedeniyle acı çekmeleri ve ölmeleri kabul edilemez bir durumdur. Ancak sağlığın geçmişten günümüze ideal bir kavram ve çok az insanın tamamen elde

¹³⁶ Suresh C. Babu, Shailendra N. Gajanan, ve Prabuddha Sanyal, **Food Security, Poverty, and Nutrition Policy Analysis: Statistical Methods and Applications**, 2. Baskı, London: Academic Press, 2014, s. 186-187.

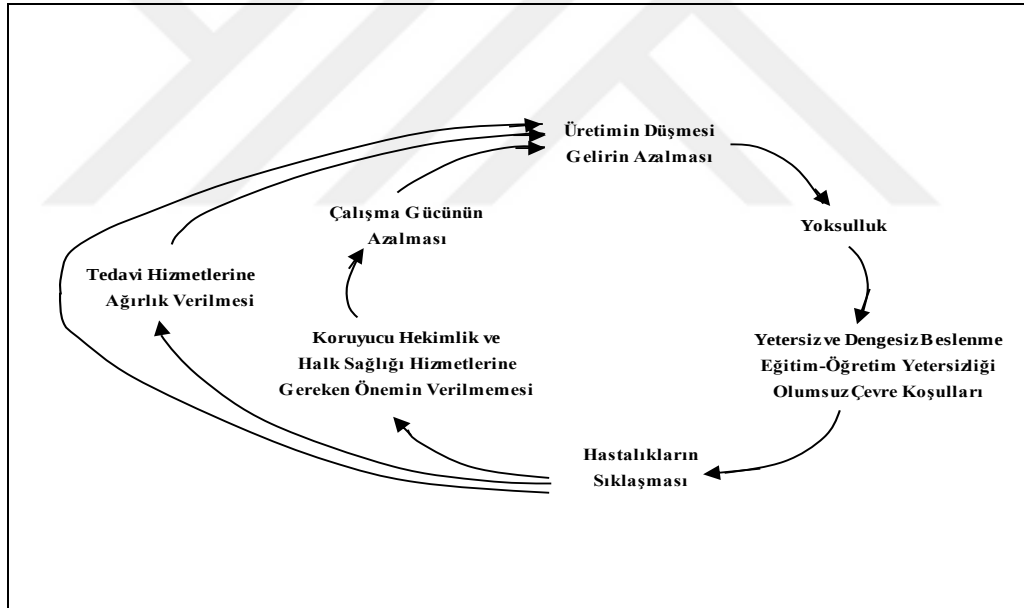
¹³⁷ Michael Grossman, "Education and Nonmarket Outcomes", **NBER Working Paper No. 11582**, 2005, s. 65.

¹³⁸ Mathias Mund vd., "Smoking and Pregnancy - A Review on the First Major Environmental Risk Factor of the Unborn", **International Journal of Environmental Research and Public Health**, C. 10, S. 12, 2013, s. 6489-6492.

¹³⁹ Grossman, **a.g.e.**, s. 53.

edebileceği bir mükemmellik anlayışı olduğu ve gelir ve sağlık durumu arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür.¹⁴⁰ Tamamen biyolojik nedenlerle meydana gelen hastalıkların sayısı, yetersiz altyapı, sağlık çalışanlarının eğitimindeki yetersizlikler, hastane ve ilaçlara erişimde yetersizliklere bağlı olarak meydana gelen hastalıkların yanında oldukça sönük kalmaktadır.¹⁴¹ Yoksulluk ve sağlık arasındaki ilişki Şekil 2.2’de görülmektedir. Buna göre yoksulluğun çeşitli olumsuz etkileri hastalıkları sıklaştırmakta ve hastalıklar sonucunda gerek tedavi gerekse de tedavi olunmaması nedeniyle kişinin üretimi ve verimliliği düşmekte, bu sonuç da yoksulluğu beslemektedir. Diğer bir deyişle yoksulluk ve sağlık arasında bir döngünün varlığından söz etmek mümkündür.

Şekil 2.1. Yoksulluk ve Sağlık İlişkisi

Kaynak: Şafak Ergül, “Yoksulluk Sağlık İlişkisi ve Hemşirelik Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, C. 8, S. 2, 2005, s. 99’dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yoksulların kronik olarak hastalanma veya engelli olma riski genellikle daha yüksektir. Zira, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan kısıtlar, beslenme düzeyinin yetersiz ve dengesiz olması ve genellikle güvenli olmayan ortamlarda yaşamaları ve

¹⁴⁰ Anne Case, “Does Money Protect Health Status? Evidence From South African Pensions”, **NBER Working Paper No. 8495**, 2001, s. 7.

¹⁴¹ Agnes Binagwaho, “Prologue”, **Diseases of Poverty**, (Der. Lisa V. Adams ve John R. Butterly), Hanover, New Hampshire: Dartmouth College Press, 2015, s. xi.

çalışmaları hastalık ve yaralanma riskini arttırmaktadır. Gelir ve sağlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan ölçümler sonucunda da gelir düzeyi ve sağlık sorunları arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilmiştir. Hem uzun vadeli hem de cari gelirin sağlık üzerine etkisi olduğu, ancak cari gelirin etkisinin nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda sürekli yoksulluğun sağlığa zarar verdiği, sürekli olarak yoksul olan kişilerin zaman zaman yoksulluk yaşayan veya yoksulluğu hiç tecrübe etmeyenlere göre daha kötü sağlık sonuçlarına sahip olduğu görülmektedir.¹⁴² Bu duruma ek olarak, bir kişi bir hastalık yaşadığında ve sağlık hizmetlerinden dışlandığında, bu hastalığın engelliliğe dönüşme riski daha yüksektir.¹⁴³

Dikkat çeken bir diğer nokta ise çocukluk çağında maruz kalınan yoksulluğun, yetişkinlikte daha yüksek sağlık sorunları riskine yol açmasıdır. Bu bağlantıyı açıklamak içinse biyolojik ve sosyal olmak üzere iki işleyiş öne sürülmüştür. *Biyolojik işleyiş* hamilelik, bebeklik ve çocukluk dönemindeki dezavantajlı sosyo-ekonomik koşulların çocuklukta ve daha sonra yetişkinlikte hastalığa neden olan “biyolojik” değişikliklere neden olduğunu ifade ederken *sosyal işleyiş* çocukluk çağındaki dezavantajlı sosyo-ekonomik koşulların yetişkinlikte zayıf sosyo-ekonomik koşullara ve bunun sonucu olarak hastalığa yol açan zayıf eğitim ve diğer öğrenim pratiklerine yol açtığını ifade etmektedir. Bu iki işleyiş vasıtasıyla bireyler, yetişkinlik yaşamlarına çocukluk çağından gelecekteki sosyo-ekonomik durumlarını ve sağlıklarını etkileyecek bir risk profili ile girmektedirler.¹⁴⁴

Yoksulluk, kişinin sağlığını olumsuz olarak etkilemesiyle beraber kişinin sağlık hizmetlerine erişimini de etkilemektedir. Esasen, yaşadıkları şartlar nedeniyle sağlık hizmetlerine görece daha fazla ihtiyaç duyan yoksullar sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmaktadır. Zira sağlık hizmetleri bu kimseler için pahalı, görece kalitesiz ve ulaşılmaz bir konumdadır. Bu durum “tersine hizmet yasası” olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber yoksul hanelerde gerek genellikle düşük eğitim seviyesi gerekse yoksulluk psikolojisinin kişide yarattığı tükenmişlik ve ilgisizlik çocuklarda baş gösteren hastalıkların ayırıcına varılmamasına veya önem

¹⁴² Michaela Benzeval, Jayne Taylor, ve Ken Judge, “Evidence on the Relationship between Low Income and Poor Health: Is the Government Doing Enough?”, *Fiscal Studies*, C. 21, S. 3, 2000, s. 377.

¹⁴³ Pinilla-Roncancio, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁴⁴ Benzeval, Taylor, ve Judge, *a.g.e.*, s. 377-378.

verilmemesine neden olabilmektedir. Bunun sonucunda çocuklar sağlık kurumlarına ya geç götürülmekte ya da hiç götürülmemektedir. Dolayısıyla teşhis ve tedavi gecikmekte veya hiç yapılamamaktadır.¹⁴⁵

2.2.3. Yetersiz Beslenme

İnsanların refah ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için yeterli düzeyde gıdaya erişimleri gereklidir. Ancak yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya evrensel bir erişimin varlığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu durum kişilerin gelirleri, gıdaların mevcut fiyatları ve kişilerin gıdalara erişebilecekleri resmi veya gayri resmi güvenlik ağı düzenlemeleri göz önüne alındığında, kişinin erişebileceği gıda aralığı nedir sorusunu akla getirmektedir.¹⁴⁶ Yoksulluk, aile nüfusunun ihtiyaç duyduğu gıdaları sağlayamamasına, fiyatlarının yüksek olması nedeniyle protein kaynağı olan başta hayvansal gıdalar olmak üzere çeşitli gıdaları satın alamamasına neden olmaktadır. Dahası, hangi besinlerin ne kadar ve ne şekilde alınmasının bilinmemesi özellikle çocukların gerekli gıdalardan tümüyle faydalanamamasına ve besin değeri düşük, enerji ihtiyacını karşılasa dahi gerekli protein, vitamin ve mineral ihtiyacını karşılamayan şeker ve nişasta içerikli gıdalarla beslenmesine neden olmaktadır.¹⁴⁷ Kişiler gelirleri arttıkça, aldıkları gıdaların miktarını ve kalitesini arttırmakta bununla beraber daha fazla sağlık hizmeti alabilmektedirler.¹⁴⁸

Yeterli gıdaya erişememe sorununa yönelik akla ilk olarak “açlık” kavramı gelmektedir. Ancak açlık kavramını ölçmenin oldukça zor olması nedeniyle yeterli gıdaya erişim durumunu tanımlamak için bunun yerine daha geçerli olan “gıda güvencesi” ve “gıda güvencesizliği” kavramları kullanılmaktadır. *Gıda güvencesi*, tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve yemek tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişilebilirliği olarak tanımlanırken, *gıda güvencesizliği*, tanımlanan şekildeki gıdaya

¹⁴⁵ Fatih Şantaş, “Yoksulluğun Sağlık Statüsü ve Sağlık Hizmetleri Kullanımı İle İlişkisi”, **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 13, 2017, s. 578-579.

¹⁴⁶ Christopher Barrett, “Measuring Food Insecurity and Hunger”, **Science**, C. 327, 2005, s. 825.

¹⁴⁷ Ayşe Baysal, **Beslenme**, 4. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 399-400.

¹⁴⁸ Harold Alderman, “Can Transfer Programs Be Made More Nutrition Sensitive?”, **The Fight Against Hunger and Malnutrition**, (Der. David E. Sahn), Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 37.

yeterli fiziksel, sosyal veya ekonomik erişim olmaması şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁹ Açlık kavramına kıyasla bu kavramlar nesnel olarak ölçülebilen kavramlardır. Zira, bu kavramlar hastalık ya da meşguliyet gibi bireysel nedenlerle oluşabilecek durumları içermemektedirler.¹⁵⁰ Beslenme durumuna yönelik yaygın olarak kullanılan üç antropometrik gösterge, boya göre ağırlık, yaşa göre boy ve yaşa göre zayıflık şeklindedir.¹⁵¹ Bireysel durumların dışında, 2017 yılında dünyada 820,8 milyon insanın yani dünya nüfusunun % 10,9'unun yetersiz beslenmeye maruz kaldığı tahmin edilmektedir.¹⁵²

İnsan vücudunda fiziksel ve ruhsal olmak üzere birbiriyle iç içe geçmiş durumda olan iki farklı çalışma bulunmaktadır. Kişinin fiziksel durumu ruhsal durumunu etkilerken ruhsal durumu da fiziksel durumunu etkilemektedir.¹⁵³ Gıda güvencesizliğine bağlı beslenme sorunları yetersiz beslenme ve obezite olarak görülmektedir. Bu iki durum da kişilerin hem fiziksel hem de ruhsal durumlarına etki etmektedir. İlk olarak *yetersiz beslenme* hem çocuklar hem de yetişkinler için engelliliğe en çok neden olan faktörlerden biridir¹⁵⁴ ve hem fiziksel hem de zihinsel gelişimdeki gerilemenin temel nedenlerindendir. Daha önce bahsedildiği üzere, yoksul ülkelerde, özellikle de düşük gelirli ve düşük eğitilmiş gruplarda protein yetersizliği yaygın olarak görülmektedir. İlave, yoksul kadınların gelişme süreci daha uzun sürmekte ve ilk hamilelikleri sırasında gelişmeye devam etmeleri halinde eş zamanlı olarak gelişen fetüsle aralarında bir besin rekabeti başlamaktadır.¹⁵⁵ Annenin vücudundaki demir ve kalsiyumun bebeğe transferi dolayısıyla annenin bunlara olan

¹⁴⁹ Food and Agriculture Organization, "Food Security: Concepts and Measurement", (Çevrimiçi) <<http://www.fao.org/docrep/005/y4671e/y4671e06.htm>>, 23.10.2018.

¹⁵⁰ Randy Alison Aussenberg ve Kirsten J. Colello, "Domestic Food Assistance: Summary of Programs", **U.S. Domestic Food And Nutrition Assistance Policies And Programs**, (Der. Carolyn R. Foster), New York: Nova Publishers, 2015, s. 2.

¹⁵¹ Eugenie W H Maïga, "The Impact of Mother's Education on Child Health and Nutrition in Developing Countries: Evidence from a Natural Experiment in Burkina Faso", **African Center for Economic Transformation**, 2011, s. 2.

¹⁵² Food and Agriculture Organization of the United Nations, **The State of Food Security and Nutrition in the World 2018**, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018, s. 3.

¹⁵³ Mehmet Göbelez, **Sinir Sistemi Hastalıkları: Korunma-Beslenme-Tabii Tedavi**, Ankara: Çağ Matbaası, 1981, s. 3.

¹⁵⁴ Albrecht, **a.g.e.**, s. 545.

¹⁵⁵ Manuel Peña ve Jorge Bacallao, "Malnutrition and Poverty", **Annual Review of Nutrition**, C. 22, S. 1, 2002, s. 243-244.

ihtiyacı artmakta ve bu ihtiyacın giderilememesi halinde annede buna yönelik hastalıklar meydana gelmektedir.¹⁵⁶ Doğum öncesi dönemde başlayan yetersiz beslenme, hamilelik sırasında, annenin rahim büyümesinin gecikmesinin ve bebeklerde düşük doğum ağırlığının yaygın nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bebeğin yaşaması halinde ise yetersiz beslenmenin olumsuz sonuçları yaşamın erken dönemlerinde daha da belirginleşmektedir. Özellikle ilk yıldaki yetersiz beslenmenin sonuçları genellikle zihinsel kapasiteyi tehlikeye atmaktadır. Bununla beraber düşük doğum ağırlıklı bebeklerin erken doğum ve ölüm riski daha yüksektir. Özellikle erken doğum sonrası dönemde bulaşıcı hastalıklara daha sık rastlanmaktadır ve bu bebekler hastalıklara karşı daha az dayanıklıdır. Tüm dünyada 5 yaş altı çocuklarda ölüm oranının % 57'si, hafif ila orta derecede yetersiz beslenmenin bir sonucu olarak, çocuğun yaşına göre düşük kiloda olmasına bağlıdır. Biyolojik faktörlerin yanı sıra beslenme de fiziksel, duygusal ve entelektüel gelişme için önem arz etmektedir. Ancak yoksul ailelerin içinde bulunduğu hayatta kalma mücadelesi, gerekli gıdayı sağlayacak farkındalığa ya da fırsata imkân tanımamaktadır. Olumsuz sonuçlar ise hem ergenlik döneminde hem de kişinin işgücü verimliliğinin azalması olarak yetişkinlik döneminde kendini göstermektedir.¹⁵⁷

Gıda güvencesizliği deneyimi ve korkusu, beslenme ve beslenme davranışı kalitesini birçok yönden etkilemektedir. Yoksul bir hane, gelirinin büyük bir bölümünü gıdaya harcadığı için, fiyatlar yiyecek seçimi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Dahası, gıda sisteminin küreselleşmesi, kitlesel olarak üretilen, düşük maliyetli, enerji yoğun ve düşük besleyici nitelikte gıdaların kullanılabilirliğini artırmaktadır. Bu etkiler de hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde obezite düzeylerini arttırmaktadır.¹⁵⁸ Bir diğer deyişle gıda güvencesizliği, yetersiz beslenmenin yanı sıra aşırı kilo ve obeziteye de neden olmaktadır. Hatta yetersiz beslenme ve obezite sıklıkla aynı bölgede eş zamanlı olarak görülmektedir. Besleyici gıdaların yüksek fiyatlarının yanı sıra gıda güvencesizliğiyle yaşamın stresi ve gıda

¹⁵⁶ Baysal, **a.g.e.**, s. 388.

¹⁵⁷ Peña ve Bacallao, **a.g.e.**, s. 246-247.

¹⁵⁸ Sheryl L. Hendriks, "The Food Security Continuum: A Novel Tool for Understanding Food Insecurity as a Range of Experiences", **Food Security and Child Malnutrition: The Impact on Health, Growth, and Well-Being**, (Der. Areej Hassan), Waretown: Apple Academic Press Inc., 2017, s. 13.

kısıtlılığına karşı fizyolojik adaptasyon gıda güvencesizliği yaşayan kişi ve ailelerin neden fazla kilolu olduğunu ve obezite riski taşıdığını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Anne, bebek veya çocuğun gıda yoksunluğu, ceninde ve erken çocuklukta “metabolik baskı” ile sonuçlanabilmekte ve bu da hayatın sonraki dönemlerinde obezite ve beslenmeye ilişkin hastalık risklerini artırmaktadır. İlaveten gıda güvencesizliği deneyimi, aşırı kilo ve obezite riskini arttıran endişe, stres ve depresyon gibi duygu durumlarına neden olmaktadır. Kişi bu duygu durumu halinde kısa vadede stresi azaltıcı fizyolojik etkileri olduğu bulunmuş olan besin değeri düşük fakat kalorisi yüksek *teselli yiyeceklerine* yönelmektedir. Bu da obezite riskini artırmaktadır. Obezite ise tip 2 diyabet, yüksek tansiyon, kalp krizi ve bazı kanser türleri gibi hastalıklara yakalanma dolayısıyla engellilik riskini artırmaktadır.¹⁵⁹ 2017 yılındaki rakamlar incelendiğinde küresel bazda beş yaş altındaki 38,3 milyon çocuğun aşırı kilodan muzdarip olduğu görülmektedir.¹⁶⁰

2.2.3. Kötü Çalışma Şartları

Yoksulluğun engelliliğe nasıl etki ettiği incelenirken kötü çalışma şartları da dikkate alınmalıdır. Emek piyasası ve iş koşulları küreselleşme süreciyle beraber önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler neticesinde çalışanlar daha az istikrarlı ve geçici istihdam ile artan iş yükleri dahil olmak üzere bir dizi yeni örgütsel süreç ve zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.¹⁶¹ Zira bu süreç neticesinde enformel sektörün, bu sektörde istihdamın ve eğreti istihdamın yaygınlaşması ile güvencesizlik, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları da yaygınlaşmıştır. Ancak küreselleşmenin ve buna bağlı olarak çalışma şartlarının değişmesinin etkileri her ülkede aynı ölçüde hissedilmemekte ve gelişmiş ülkelere nispeten gelişmekte olan ülkelere şartlar daha olumsuz seyretmektedir. Bunun nedenleri olarak ise; ağır ve tehlikeli olarak nitelendirilen işlerin gelişmiş ülkelere kaydırılması, gelişmekte olan ülkelere yabancı sermayeyi çekmek için tavizler verilmesi, rekabet gücünü arttırabilmek için enformel istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, gelişmiş

¹⁵⁹ Food and Agriculture Organization of the United Nations, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 17.

¹⁶¹ OECD, **Mental Health, Disability and Work: Issues for Discussion**, Paris: OECD Publishing, 2010, s. 8.

Ülkelerin yasakladığı tehlikeli ve eski teknolojilerin gelişmekte olan ülkelerce kullanılması olarak sayılabilmektedir.¹⁶²

Bununla beraber yoksulluğun beraberinde eğitimsizliği getirmesi kişilerin çalışacakları işin de belirleyicisi olmaktadır. Eğitimsizlik iki araçla iş kazası ve meslek hastalıklarının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, eğitim seviyesinin düşük olmasına bağlı olarak kişinin hayatını idame ettirmek adına ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaya razı olması dolayısıyla iş kazası ve meslek hastalığı riskinin daha yüksek olmasıyken ikincisi, kişinin eğitimsizliğinden kaynaklı olarak iş kazası ve meslek hastalığı risklerine karşı farkındalığın oluşmamasıdır.¹⁶³ İş kazası ve meslek hastalıklarına neden olan ağır çalışma koşullarına sahip tersane, inşaat ve maden işçiliği ile insan sağlığına zararlı kimyasalların kullanıldığı sektörlerdeki işler ekseriyetle yoksullukla özdeşleştirilmektedir. Zira kişinin daha sağlıklı ortamda çalışmayı tercih etme şansı olmamakta ve bir nevi zorunlu olarak bu şartları kabullenmektedir.¹⁶⁴ Bir başka neden olarak düşük ücretler, kişinin hem mevcut işyerinde hem de gelir getirici ikinci bir işte çalışmasına yol açabilmektedir. Devamlı uzun saatler çalışmak mecburiyetinde olan kişi ise dikkat dağınlığı, uykusuzluk ve güçsüzlük gibi dürtüler sonucunda iş kazası riskiyle yzleşebilmektedir.¹⁶⁵ Aynı zamanda yoksulların önemli bir kısmının enformel işlerde çalıştıklarını, enformel çalışılan işyerlerinde ise genellikle çalışma sürelerinin uzun olması, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin yeterince alınmamış olması nedeniyle bir kazaya maruz kalma riskinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak kişinin kötü ve ağır çalışma koşulları iş kazalarına, bazı sağlık sorunlarının kronikleşmesine ve nihayetinde engelliliğe neden olabilmektedir.¹⁶⁶

¹⁶² Oğuz Karadeniz, "Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği", **alışma ve Toplum**, 2012/3, s. 23-24.

¹⁶³ **A.e.**, s. 33.

¹⁶⁴ Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁶⁵ Sedat Murat, Levent şahin ve Mehmet Güler, "Nedenleri ve Sonuçları Bakımından alışan Yoksulluğu", **Prof. Dr. Cihangir Akın'a Armağan "Sakarya niversitesi alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Tarafından"**, (Der. Yılmaz zkan, Fatma Fidan ve Cihan Durmuşkaya), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 479-480.

¹⁶⁶ Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 52-53.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 13. maddesinde tarif edilen iş kazası yalnızca fiziksel olarak sınırlandırılmamaktadır. İş kazası “...sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen engelli hâle getiren olay...” olarak tanımlanırken meslek hastalığı “...sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleri...” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla iş kazaları ve meslek hastalıkları yalnızca fiziksel olarak sınırlandırılmamakta ruhsal anlamda da kişinin engelli hale gelmesine neden olabilmektedir. Ruhsal, duygusal ve zihinsel yönden incelendiğinde ise çalışma ortamında yaşanan değişimler ve iş güvencesizliği, iş stresinin artmasına da katkıda bulunabilmektedir. İş stresinin de fiziksel sağlık üzerinde olduğu gibi ruhsal ve zihinsel sağlık üzerinde de çeşitli olumsuz etkiler gösterebildiği bilinmektedir.¹⁶⁷

2.2.4. Yoksulluk Psikolojisi

Kişilerin duygu durumları ile refahları arasında bir bağlantıdan söz etmek mümkündür.¹⁶⁸ Uyuşturucu bağımlılığı, suça eğilim gibi kanunsuzlukların yanında duygusal ve davranışsal bozukluklar da yoksulluğun neden olduğu psikolojik durum ve acılar ile karakterize edilebilmektedir.¹⁶⁹ Öte yandan yoksul kimselerin yaşadığı ekonomik ve sosyal koşullar, bu kimselerin borçlanma gibi konularda risk alma davranışlarını ve bağlantılı olarak kişinin mutluluk ve yaşam memnuniyetini etkilemektedir. Bunlara ek olarak yoksulluk ruh sağlığı ile de ilişkilidir.¹⁷⁰ Yoksulluk ekonomik yoksunluklarla hem beden hem de ruh sağlığında tahribatı beraberinde getirmektedir.¹⁷¹ Diğer bir deyişle yoksulluk yalnızca ekonomik bir gösterge olmanın ötesinde kişinin duygu durumunu etkileyen manevi bir etkiye de sahiptir. Kişinin

¹⁶⁷ OECD, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁶⁸ Hans De Witte, Sebastiaan Rothmann, ve Leon T. B. Jackson, “The Psychological Consequences of Unemployment in South Africa”, **South African Journal of Economic and Management Sciences**, S. 3, 2012, s. 237.

¹⁶⁹ Virginia Moreira, “Poverty and Psychopathology”, **Poverty and Psychology From Global Perspective to Local Practice**, (Der. Stuart C. Carr ve Tod S. Sloan), New York: Springer Science + Business Media, 2003, s. 71.

¹⁷⁰ Johannes Haushofer ve Ernst Fehr, “On The Psychology of Poverty”, **Science**, C. 344, S. 6186, 2014 s. 864.

¹⁷¹ Tuncay Yılmaz, Fatma Fidan, ve Veli Karataş, “İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları (Bir Alan Araştırması)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 48, 2004, s. 170.

duygu durumunda yaşanan tahribat da psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Zira kişi ev ortamının yanında çalışma şartlarıyla ya da işsizlikle mücadele halinde olacaktır.

Yoksul kişinin yaşadığı yoksunluklar kişinin psikolojik rahatsızlıklara karşı olan savunmasını sarsacak ve bu hastalıklara yakalanma riskini arttıracaktır.¹⁷² Diğer yandan yoksulluğu karakterize eden süreç “travma” olarak da değerlendirilmektedir. Travma kelimesi “yara ya da bere” anlamına gelen Yunanca kelime olan “tauuma”dan gelmektedir ve aniden somatik ve psişik rahatsızlıklara neden olabilecek şiddetli bir şoku ifade etmektedir. Gerçekten yoksulluk derin izler bırakan travmatik bir deneyimdir ve insanın zihinsel patolojilere karşı savunmasını zayıflatmaktadır. Zira yoksulluk deneyimi esasen kişinin fiziksel ve zihinsel bütünlüğüne karşı maruz kaldığı bir sosyal şiddet deneyimidir.¹⁷³

Çeşitli ruhsal hastalıkları ifade eden somatoform bozukluklardan biri olan konversiyon bozukluk, “...*altta yatan organik bir neden bulunmaksızın ortaya çıkan, bayılma, felç olma ve duyu kaybı gibi nörolojik belirtiler*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁴ Konversiyon bozukluğun, destekleyici kesin verilerin eksikliğine rağmen yoksul kişilerde daha sık görüldüğü belirtilmektedir. Zira konversiyon bozukluğun sıklığını artıran risk faktörleri arasında düşük zekâ seviyesinin yanında, kırsal kesimde yaşamak, sosyo-ekonomik koşulların kötü olması ve eğitim seviyesinin düşük olması da sayılmaktadır. Bununla beraber yapılan epidemiyolojik çalışmalar, şizofreni riskinin yoksullarda görülme riskinin üst gruplara göre sekiz kat, orta gruplara göre ise iki kat daha yüksek olduğunu göstermektedir.¹⁷⁵

Düşük ve orta gelirli ülkelerde ruh sağlığı ve yoksulluk arasındaki ilişkiye dair 115 çalışma incelenmiş ve bu çalışmaların % 79’unda yoksulluk ve ruh sağlığı arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle incelenen çalışmalarda yoksulluğun ruh sağlığını etkilediği ve yoksulluk arttıkça ruh sağlığının bozulduğu

¹⁷² Erbil Erdugan, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁷³ Moreira, **a.g.e.**, s. 76-80.

¹⁷⁴ Özcan Uzun, “Konversiyon Bozukluğu”, (Çevrimiçi) <<http://gundempsikiyatri.com/konversiyon.htm>>, 27.11.2018.

¹⁷⁵ Gülay Taşdemir, “Yoksulluğun Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri”, **International Journal of Human Sciences**, C. 11, S. 2, 2014, s. 81-82.

gözlemlenmiştir. Bunun yanında, sosyo-ekonomik durum ile stres hormonu kortizol düzeyleri arasında da ilişki tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar düşük gelire ve eğitim seviyesine sahip kişilerin kortizol seviyelerinin yüksek olduğunu göstermiştir. İlâveten, bu bulgular yoksulluğun mutsuzluk, depresyon ve anksiyete ile ilişkili olduğunu göstermektedir.¹⁷⁶

Yoksulluk psikolojisinin neden olabileceği diğer bir olgu şiddettir. Ancak öncelikle şiddetin pek çok sebebi ve biçimi olduğu ve yoksulluğun şiddetin her biçimine sebep olmadığı belirtilmelidir. Bunun yanında, yoksul kimselerin şiddete eğilimli bireyler olarak görülmesi yanlış bir tutumdur. Dolayısıyla yoksullar potansiyel suçlu olarak değerlendirilmemeli yalnızca yoksulluğun şiddete sebep olma potansiyelinin var olduğu bilinmelidir. Zira özellikle açlık, insanların reaksiyonlarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Yoksulluk yaşayan ve bu süreçte geleceğe dair belirsizlik, karamsarlık, korku ve endişeyle örselenen kişide şiddet eğilimi ortaya çıkabilmektedir. Yatay yönlü olarak görülen bu şiddet genellikle yoksul kimselerin kendi içlerinde çatışma yaşamalarına neden olmaktadır. Yoksulluk üzerine yapılan bir çalışma da yoksulların dayanışma eğiliminin azaldığını buna karşın şiddet ve suçluluk eğiliminin arttığını göstermektedir.¹⁷⁷ Şiddet ise fiziksel veya zihinsel zararlara neden olarak engelliliğin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Beyin zedelenmelerinin % 10-15'inin ve omurilik yaralanmalarının % 15-20'sinin şiddetten kaynaklandığı belirtilmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Haushofer ve Fehr, **a.g.e.**, s. 864.

¹⁷⁷ Mehmet Rauf Kesici, "Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi", **Çalışma ve Toplum**, 2007/2, s. 132-139.

¹⁷⁸ Dick Sobsey, "Violence and Disability", (Çevrimiçi) <<http://eugenicsarchive.ca/discover/encyclopedia>>, 10.01.2019.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ENGELLİ YOKSULLUĞU VE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Engelliliğin ve yoksulluğun muhtelif nedenlerle birbirlerini tetiklemesi engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için etkin mücadele yöntemlerine olan ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Yoksullukla mücadele yöntemleri ise doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada, tez çalışmasının konusu nedeniyle yoksullukla mücadele politikaları yerine özelde engelli yoksulluğuyla mücadele yöntemleri incelenmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak Türkiye’de mevcut engelli profili incelenecektir. Sonrasında doğrudan mücadele yöntemi olarak istihdam türleri ele alınacaktır. Bu kapsamda kota sistemi, korumalı işyerleri, kişisel çalışma yöntemi, kooperatif çalışma yöntemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı, evde çalışma, yalnızca engellilere ayrılmış işlerde çalışma ve destekli istihdam ele alınacaktır. Dolaylı mücadele yöntemi olaraksa 2022 Sayılı Kanun ile Bağlanan Sosyal Yardımlar, 2828 Sayılı Kanun ile Bağlanan Evde Bakım Yardımı, engelli ihtiyaç yardımları ile vergi indirimleri ve muafiyetler ele alınacaktır. Nihayetinde mücadele yöntemleri zihniyet, mevzuat, kurumlar ve uygulama bağlamında değerlendirilecektir.

3.1. Türkiye’de Engelli Profili ve Engelli Yoksulluğu

Türkiye’de engelli sayısının tespiti için engellilere yönelik istatistiki bilgilerin yer aldığı 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması ve 2011 Nüfus ve Konut Araştırması incelenmiştir. 2002 yılında engelli nüfusun toplam nüfus içindeki oranının % 12,29 olduğu görülmektedir.¹ 2002 yılında Türkiye nüfusu 65.022.560 kişidir.² Bu da 2002 yılındaki engelli nüfusun 7.991.272 olduğunu göstermektedir. Engelli bireylerin sayısına yönelik en güncel veri ise TÜİK’in 2011 Nüfus ve Konut Araştırması’dır. Bu araştırma sonuçlarına göre en az bir engeli olan 3 ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı

¹ DİE, **Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2004, s. 5.

² Eurostat, “Population Change - Demographic Balance and Crude Rates at National Level”, (Çevrimiçi) <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>>, 05.04.2019.

% 6,9'dur. 2011 yılında Türkiye nüfusu 74.724.269 kişidir. Dolayısıyla 2011 yılı için Türkiye'de engelli nüfus 5.142.273 kişidir. Erkeklerde oran % 5,9'ken kadınlarda % 7,9'dur.³ 2011 yılında engelli sayısının 2002 yılına nazaran azalmış olduğu görülmektedir. Ancak 2002 yılındaki Türkiye Özürlüler Araştırmasındaki engelli tanımı "*Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir.*"⁴ olarak kabul edilirken 2011 yılında ise görme, duyma, konuşma, yürüme ve merdiven inme-çıkma, taşıma-tutma, öğrenme-hatırlama olmak üzere yalnızca altı engellilik durumu ile ilgili olarak sorgulanmıştır.⁵ 2011 yılında yapılan sınıflandırma engellilik hallerini sınırlandırmış dolayısıyla engelli oranı 2002 yılının oldukça gerisinde kalmıştır.

Engelli yoksullar incelenecek olursa 2011 yılında sosyal yardım alan engelli sayısı 1.838.592⁶ kişidir. Bu da 2011 yılındaki toplam engelli sayısının % 35,75'ine tekabül etmektedir. Hesaplama sosyal yardım alanlar dikkate alınarak yapılmıştır. Dolayısıyla yardımlardan haberi olmayan ya da haberi olduğu halde herhangi bir kriterden elenerek yardım alamayanlar da olduğu hesaba katıldığında bu oranın minimum oran olduğu söylenebilir. Nitekim 2011 yılı temelinde her 100 engelli bireyden *en az* 35'inin yoksul olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla beraber Tablo 3.1'de Eurostat verilerine dayanan Türkiye'de yoksulluk riski altındaki engelli bireylerin oranı görülmektedir. Buna göre engellilerin yoksulluk riski 2010'da % 25,5'ken 2014 yılına kadar az da olsa her yıl azalmış ve 2013 yılında oran % 23,7'ye gerilemiştir. 2014 yılında 0,2 puanlık bir yükselmeyle oran % 23,9 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında % 21,8'e gerilese de 2016 yılında yeniden yükselme göstererek % 22,6 olarak gerçekleşmiştir. Nihayetinde 2016 temelinde yoksulluk riski altındaki engelli bireylerin oranı % 22,6'dır. Yoksulluk riski altındaki

³ TÜİK, **Nüfus ve Konut Araştırması, 2011**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2013, s. 79.

⁴ DİE, **a.g.e.**, s. x.

⁵ TÜİK, **a.g.e.**, s. xxii.

⁶ Sosyal yardım alan engelli sayısına ulaşmak için: 2011 yılında yaşlılık aylığı, engelli aylığı, bakıma muhtaç engelli aylığı, 18 yaş altı engelli yakını yardımı ve silikozis hastalarına yapılan yardımlardan faydalanan kişi sayısı toplanmıştır.

engelli erkeklerin oranının engelli kadınlara nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. 2016 yılında kadınlar için oran % 22’yken erkekler için % 23,6’dır.

**Tablo 1. Türkiye’de Yoksulluk Riski Altındaki Engelli Bireyler
(2010-2016), (%)**

	Kadın	Erkek	Toplam
2010	24,7	26,8	25,5
2011	24,2	26,4	25,1
2012	24,3	25,9	25,0
2013	22,6	25,4	23,7
2014	23,3	24,8	23,9
2015	21,3	22,6	21,8
2016	22,0	23,6	22,6

Kaynak: Eurostat, “Disability Statistics- Poverty and Income Inequalities”, (Çevrimiçi), http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_dpe020&lang=en 04.04.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de engelli profilini incelemek adına, engelli bireylerin engel türlerine göre dağılımı incelendiğinde engellilerin % 29,2’sinin zihinsel engelliler olduğu görülmektedir. Bu oranı % 25,6 ile süregelen hastalığı olanlar takip etmektedir. Birden fazla engele sahip olan çoklu engellilerin oranı % 18’dir. Engellilerin % 8,8’i ortopedik engelli, % 8,4’ü görme engelli, % 5,9’u işitme engellidir. En düşük orana sahip engel türü ise % 0,2 ile dil ve konuşma engellilerdir (Tablo 3.2).

Engelin ortaya çıkış zamanına göre engel türleri incelendiğinde, tablodan da takip edilebileceği üzere engelli bireylerden % 14,7’sinin engellilik halinin doğum öncesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Doğum öncesinde engelli hale gelenlerin oranları ise sırasıyla; % 26,9 ile işitme engelliler, % 21 ile zihinsel engelliler, % 19,5 ile görme engelliler, % 14,4 ile ortopedik engellilerdir. Engellilerin % 10,6’sı ise engeli doğum sırasında oluşmuştur. Doğum sırasında engelli hale gelenlerin oranları ise sırasıyla; % 16,3 ile zihinsel engelliler, % 13,9 ile işitme engelliler, % 12,3 ile ortopedik engelliler ve çoklu engellilerdir. Engellilik türlerinin % 18’i bir yaş altında oluşmuştur. Bir yaştan altında en çok ortaya çıkan engellilik türleri sırasıyla; % 27,1 ile zihinsel engellilik, % 19,4 ile çoklu engellilik, % 19,2 ile dil ve konuşma engeli ve % 14,1 ortopedik engel olmuştur. Engellilik en çok % 54,5 ile 1 yaş ve üzerinde ortaya

çıkılmıştır. Ortaya çıkan engellilik türleri ise sırasıyla; % 78,9 ile ruhsal ve duygusal engellilik, % 78,4 ile süreğen hastalık, % 58,7 ile görme engellilik, % 57,5 ile ortopedik engellilik, % 53,5 ile çoklu engellilik ve % 51,7 ile dil ve konuşma engellilik olmuştur. % 3,1 engellinin engellilik sebebi ise bilinmemektedir.

Tablo 3.2. Türkiye’de Engel Türüne, Engelliliğin Ortaya Çıkış Zamanına, Engel Nedenine ve Engel Oranlarına Göre Engellilik Oranları (2010)

	TOPLAM	Görme engelli	İşitme engelli	Dil ve konuşma engelli	Ortopedik engelli	Zihinsel engelli	Ruhsal ve duygusal engelli	Süreğen hastalık	Çoklu engellilik
Engel Türüne Göre Engellilik Oranları									
TOPLAM	100	8,4	5,9	0,2	8,8	29,2	3,9	25,6	18,0
Engelliğin Ortaya Çıkış Zamanına Göre Engelliler									
Doğum öncesi (gebelikte)	14,7	19,5	26,9	17,6	14,4	21,2	5,0	5,6	13,3
Doğum sırasında	10,6	7,5	13,9	8,9	12,3	16,3	2,7	3,6	12,3
1 yaş altı	18,0	12,7	22,0	19,2	14,1	27,1	10,6	9,9	19,4
1 yaş ve üstü	54,5	58,7	34,9	51,7	57,5	32,8	78,9	78,4	53,5
Bilinmiyor	3,1	2,6	4,4	3,2	2,3	3,7	3,2	2,9	2,6
Engel Nedenine Göre Engellilik Oranları									
Kaza	9,6	21,7	4,6	2,3	30,8	3,4	6,4	6,9	9,9
Hastalık	56,8	41,7	46,2	32,4	40,8	46,4	55,3	77,5	63,1
Genetik / kalıtsal bozukluk	15,9	22,3	27,5	22,2	11,3	20,7	10,9	9,5	13,5
Gebelikte / doğum sırasında yaşanan problemler	3,0	1,0	1,3	2,9	3,3	4,8	0,7	1,5	3,7
Bilinmiyor	13,9	13,1	18,5	33,7	11,4	23,2	19,6	5,2	9,9
Diğer	2,7	2,0	2,9	7,5	4,2	2,7	9,0	1,7	2,0
Engel Oranlarına Göre Engellilik Oranları									
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
% 20- % 39	15,2	28,3	16,6	52,3	33,8	6,7	12,3	17,1	10,8
% 40- % 69	42,4	28,1	78,8	37,1	49,4	43,3	25,8	40,0	39,5
% 70 +	42,4	43,6	4,6	10,5	16,9	50,0	61,9	43,0	49,7

Kaynak: TÜİK, Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017> 29.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Engel nedenine göre engellilik oranları incelendiğinde ise engellilerin % 56,8’inin hastalık neticesinde engelli hale geldiği görülmektedir. Hastalık nedeniyle görülen en yaygın engellilik % 77,5 ile süreğen hastalardır. Bu oranı sırasıyla; % 63,1 ile çoklu engelliler, % 55,3 ile ruhsal ve duygusal engelliler takip etmektedir.

Hastalıkları % 15,9 ile genetik/kalıtsal bozuklukları neticesinde engelli hale gelen bireyler takip etmektedir. Genetik bozukluk nedeniyle en yaygın görülen engellilik türleri sırasıyla; % 27,5 ile işitme engelliler, % 22,3 ile görme engelliler, % 22,2 ile dil ve konuşma engelliler, % 20,7 ile zihinsel engellilerdir. Engellerin % 9,6'sı ise kaza neticesinde engelli hale gelmiştir. Kaza nedeniyle en yaygın görülen engellilik türleri sırasıyla % 30,8 ile ortopedik engelliler ve % 21,7 ile görme engelliler olmuştur. Engellilerden % 13,9'unun ise engellilik nedeni bilinmemektedir. Engellilerin engel oranları incelendiğinde ise en yaygın görülen engel oranlarının % 42,4 ile % 40-69 ve % 70 ve üzeri olduğu görülmektedir. Engellilerden % 15,2'sinin engel oranı ise % 40'ın altındadır.

Türkiye'de yaş grubuna göre engellilik incelendiğinde ise en çok engellinin % 27,7 ile 25-44 yaş arasında olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla; % 18,9 ile 45-64 yaş grubu, % 17,2 ile 15-24 yaş grubu, % 16,2 ile 7-14 yaş grubu, % 15,2 ile 65 yaş ve üzeri ve % 4,9 ile 0-6 yaş grubu takip etmektedir. 0-6 yaş grubunda en yaygın görülen engel % 25,1 ile dil ve konuşma engelidir, bu oranı % 9,6 ile işitme engeli ve % 7,4 ile zihinsel engel takip etmektedir. 7-14 yaş grubunda ise en sık görülen engeller sırasıyla; % 37,1 ile dil ve konuşma engeli, % 36,1 ile zihinsel engel ve % 17,4 ile işitme engelidir. 15-24 yaş aralığında ise en yaygın görülen engel oranları sırasıyla % 27,5 ile zihinsel engel, % 20,9 ile işitme engeli, %16,1 ile görme engeli olmuştur. 45-64 yaş aralığında en yaygın görülen engel türleri sırasıyla; % 33,1 ile süreğen hastalık, %25,5 ile görme engeli ve % 22,1 ile ruhsal ve duygusal engellilik ve ortopedik engellilik olmuştur. 65 yaş ve üzerinde ise en yaygın görülen engel türleri sırasıyla; % 26,4 ile çoklu engellilik, % 25,9 ile süreğen hastalık, % 16,7 ile ortopedik engel ve % 15,8 ile görme engeli olmuştur.

Tablo 3.3. Türkiye’de Yaş Grubuna, Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre Engellilik Oranları (2010)

	TOPLAM	Görme engelli	İşitme engelli	Dil ve konuşma engelli	Ortopedik engelli	Zihinsel engelli	Ruhsal ve duygusal engelli	Süregen hastalık	Çoklu engellilik
Yaş Grubuna Göre Engellilik Oranları									
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
0- 6	4,9	1,4	9,6	25,1	3,7	7,4	2,0	3,6	3,7
7- 14	16,2	5,1	17,4	37,1	5,1	36,1	10,5	4,6	11,5
15- 24	17,2	16,1	20,9	14,9	13,1	27,5	9,3	9,2	14,9
25- 44	27,7	36,2	32,4	11,7	39,2	23,3	49,5	23,6	25,0
45- 64	18,9	25,5	12,0	7,5	22,1	4,9	22,1	33,1	18,4
65 +	15,2	15,8	7,7	3,7	16,7	0,8	6,6	25,9	26,4
Cinsiyete Göre Engellilik Oranları									
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Erkek	58,6	67,0	57,5	67,0	56,2	61,1	67,9	56,2	53,5
Kadın	41,4	33,0	42,5	33,0	43,8	38,9	32,1	43,8	46,5
Yerleşim Yerine Göre Engellilik Oranları									
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kent	62,4	59,2	67,1	70,6	59,8	61,1	61,0	64,6	62,8
Kır	37,6	40,8	32,9	29,4	40,2	38,9	39,0	35,4	37,2

Kaynak: TÜİK, Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017>, 29.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.3 incelendiğinde erkeklerin engellilik oranının kadınlardan yüksek olduğu görülmektedir. Engellilerden % 58,6’sı erkek iken % 41,4’ü kadındır. Erkeklerde en yaygın görülen engel türleri sırasıyla; % 67,9 ile ruhsal ve duygusal engellilik, % 67 ile dil ve konuşma engeli ve görme engeli ve % 61,1 ile zihinsel engeldir. Kadınlarda ise en yaygın görülen engel türleri sırasıyla; % 46,5 ile çoklu engellilik, % 43,8 ile ortopedik engel ve % 42,5 ile işitme engelidir. Engellilerin yerleşim yerleri incelendiğinde engellilerden % 62,4’ünün kentte yaşarken % 37,6’sının kırdaki yaşadığı görülmektedir (Tablo 3.3)

Türkiye’de engellilerin eğitim durumu incelendiğinde ise engelli bireylerin büyük çoğunluğunun (% 41,6) okur yazar olmadığı görülmektedir. % 22,3’ü ilköğretim mezunuyken % 18,2’si okur-yazar olduğu halde bir okul bitirmemiştir. % 10,3’ü ilköğretim, ortaokul ve dengi bir okuldan mezun olurken yalnızca % 7,7’si lise ve daha

üstü bir okuldan mezun olmuştur. Okur-yazar olmayanların oranları incelendiğinde en yüksek orana % 57,5 ile zihinsel engellilerin sahip olduğu görülmektedir. Bu oranı sırasıyla; % 48,5 ile çoklu engelliler, % 33,6 ile dil ve konuşma engelliler, % 32,1 ile görme engelliler ve % 31,6 ile işitme engelliler takip etmektedir. Okur-yazar olup bir okul bitirmeyenlerde en yüksek orana sahip olan engelli türü % 38,6 ile dil ve konuşma engellilerdir. Bu oranı sırasıyla; % 28,9 ile zihinsel engelliler, % 23 ile işitme engelliler ve % 15,3 ile çoklu engelliler takip etmektedir. İlkokul mezunları incelendiğinde en yüksek paya sahip olan engelli türünün % 34,9 ile süreğen hastalığa sahip olanlar olduğu görülmektedir. Bu oranı sırasıyla; % 33 ile ruhsal ve duygusal engelliler, % 32,9 ile ortopedik engelliler, % 29 ile görme engelliler ve % 22,9 ile çoklu engelliler takip etmektedir.

Tablo 3.4. Türkiye’de Engellilerin Eğitim Durumu (6 ve Daha Yukarı Yaştakiler)

	TOPLAM	Görme engelli	İşitme engelli	Dil ve konuşma engelli	Ortopedik engelli	Zihinsel engelli	Ruhsal ve duygusal engelli	Süreğen hastalık	Çoklu engellilik
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Okur-yazar değil	41,6	32,1	31,6	33,6	26,4	57,5	24,0	32,2	48,5
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	18,2	11,8	23,0	38,6	10,9	28,9	12,7	12,8	15,3
İlkokul	22,3	29,0	17,9	10,7	32,9	4,6	33,0	34,9	22,9
İlköğretim/ ortaokul ve dengi	10,3	12,5	16,4	11,0	13,4	8,2	15,2	10,2	8,0
Lise ve daha üstü	7,7	14,6	11,1	6,1	16,4	0,7	15,1	9,9	5,3

Kaynak: TÜİK, Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017>, 29.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

İlköğretim ve ortaokul dengi bir okuldan mezun olanlarda en yüksek paya sahip olan % 16,4 ile işitme engellilerdir. Bu rakamı sırasıyla; % 15,2 ruhsal ve duygusal engelliler, % 13,4 ile ortopedik engelliler ve % 12,5 ile görme engelliler takip etmektedir. Eğitim durumunda en az paya sahip olan lise ve daha üstü bir okuldan mezun olan engelliler incelendiğinde ise en yüksek paya sahip olanlar % 16,4 ile ortopedik engellilerdir. Bu oranı sırasıyla; % 15,1 ile ruhsal ve duygusal engelliler, % 14,6 ile görme engelliler, % 11,1 ile işitme engelliler takip etmektedir.

3.2. Türkiye’de Engelli Yoksulluğu ile Mücadele

Engelli bireylerin çeşitli nedenlerle emek piyasasına girememesi ve geçici ya da sürekli olarak kazançtan mahrum olması nedeniyle yoksulluk riskleri oldukça yüksektir. Bu durum yoksul engellilerin korunmasına yönelik tedbirlere gereksinimi beraberinde getirmektedir. Zira sosyal devletler insanlara belirli toplumsal risklere karşı sosyal ve ekonomik güvence sağlama görevine sahiptir ve Türkiye de sosyal bir devlettir. Bu nedenle engelli bireylerin yoksulluklarıyla mücadele etmek adına çeşitli uygulamalar ve politikalar geliştirilmektedir.⁷ Türkiye’de yoksullara yönelik gerek kamusal düzeyde gerek yerel düzeyde pek çok mücadele yöntemi bulunmakla beraber tez çalışmasının konusu itibarıyla bu çalışmada yalnızca engelli bireylere yönelik mücadele tedbirleri incelenecektir. Bu doğrultuda doğrudan mücadele yöntemi olarak engelli istihdamı türleri ve dolaylı mücadele yöntemi olarak sosyal yardımlar ve vergi indirimi gibi çeşitli avantaj ve muafiyetlerden bahsedilecektir.

3.2.1. Doğrudan Mücadele Olarak İstihdam

Yoksulluk gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun tüm ülkelerin muzdarip olduğu, çözümü zor bir sorun olarak geçmişten günümüze varlığını sürdürmektedir. Küreselleşmeyle beraber şiddetini arttıran yoksulluk, ülkenin üretim kapasitesi veya sistemiyle ilgili olarak değerlendirilmektedir. Buna göre ya ülkenin üretim kapasitesi düşüktür ve halkın geneli yoksuldur ya da gelir dağılımındaki bozukluklardan dolayı halkın bir kısmı yoksuldur.⁸ Yoksulluk nedenine göre değişen mücadele yöntemleri ise henüz bu sorunu tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bir etki gösterememektedir. İstihdamın da tek başına yoksulluğu ortadan kaldırması da mümkün görünmemekle beraber yoksulluk riskini önemli ölçüde azalttığı söylenebilir.⁹ İstihdama ilişkin kilit unsur ise yoksulluk riskini ortadan kaldırması adına yalnızca istihdamdan bahsedilmemesi aynı zamanda “düzgün iş” kavramından bahsedilmesi gerekliliğidir. Zira tek başına istihdam yoksul kişinin karnını doyurmaya yetecek fakat yoksulluktan

⁷ Ali Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 317.

⁸ Cemil Hakan Kılıç, “Düzgün İş”, (İstanbul Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s. 88.

⁹ OECD, “Is Work the Best Antidote to Poverty?”, **OECD Employment Outlook: Tackling the Jobs Crisis**, 2009, s. 165.

kurtulması noktasında yetersiz kalacaktır. Düzgün iş kavramı ise istihdamla beraber sosyal güvenlik, işçi hakları ve sosyal diyalog unsurlarını da içermektedir.¹⁰

Engelli bireyler için istihdamın hem aile ekonomisi hem de ülke ekonomisine katkı sağlamak için gerekliliğin de ötesinde bir zorunluluk olduğu ifade edilebilir.¹¹ Engelli bireylerin diğer insanlara karşı bağımlılığının azalarak özerkleşmesi ve hem kendilerinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını giderebilmesi için istihdamı sağlanmalıdır.¹² Engelli bireyler için farklı istihdam türleri bulunmaktadır. Bunlar; kota sistemi, korumalı işyeri, kişisel çalışma yöntemi, kooperatif çalışma yöntemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı, evde çalışma, yalnızca engellilere ayrılmış işlerde çalışma ve destekli istihdam olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye’de ise hâkim istihdam türünün kota sistemi olduğu görülmektedir.

3.2.1.1. Kota Sistemi

Kota, belirli bir gruptaki kişilerden belirli bir sayı veya oranının çalıştırılması yükümlülüğünü ifade etmektedir. Kotanın amacı, ayrımcılığa maruz kalması ihtimali yüksek olan azınlık gruplardaki insanlar için eğitim, istihdam, sağlık veya sosyal refah düzeyine erişim imkânı sağlayarak toplumda eşitliği sağlamaktır. Sistemin temeli Birinci Dünya Savaşı sonrasında gazilerin işe alımına dayanmaktadır. Zira savaş sonrasında gaziler arasında işsizlik oranlarının oldukça yüksek olması gönüllülük esasının büyük oranda başarısız olduğunu göstermiş ve belirli bir oranda savaş gazisi çalıştırılması işverenlere bazı durumlarda teşvik edilmiş bazı durumlarda ise zorunlu kılınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Batı Avrupa ülkelerinin çoğu yükümlülük bazlı kota sistemini kabul etmiştir. Kabul edilen bu sistem yalnızca gazileri değil, aynı zamanda bir bütün olarak engelli sivil nüfusu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Sistem, işverenlerin zorunlu olmadıkça, çok sayıda engelli bireyi işe almayacakları ve engelli bireylerin işverenler tarafından ekonomik olarak daha az

¹⁰ Dharam Ghai, "Decent Work: Concepts, Models and Indicators", **ILO Discussion Paper**, Cenevre: International Institute for Labour Studies, 2002, s. 1.

¹¹ Mustafa Öztürk, **Türkiye’de Engelli Gerçeği**, İstanbul: MÜSİAD, 2011, s. 31.

¹² Kâmil Ufuk Bilgin, “Özürlülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Kamu-İş**, C. 5, S. 4, 2000, s. 2-3.

değerli ve daha az üretken olarak görülmeleri riski nedeniyle engelli olmayan meslektaşları ile rekabet edemeyecekleri gerekçelerine dayanmakta ve¹³ belirli bir sayının üzerinde işçiye sahip işyerlerinde, belirlenen oranda engele sahip engellilerin istihdam edilmesi temelinde şekillenmektedir. İşletmede çalışan işçi sayısı ve engel yüzdesi, uygulayan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine göre değişiklik göstermektedir.¹⁴

Türkiye’de ise engelliler için kota uygulamasının yürürlüğe girmesi 1967 yılında Deniz İş Kanunu ile olmuştur. 1971 yılında kabul edilen 1475 sayılı İş Kanunu, Deniz İş Kanunu’ndaki düzenlemelerin çoğunu aynen kabul etmiş ve engellilerin işe alınmasına dair usul ve esasların tespitine yönelik bir yönetmeliğin hazırlanması şartını koşmuştur. Nihayet 1972 yılında Sakat ve Eski Hükümlülerin Çalıştırılması Hakkında Yönetmelik’in yürürlüğe girmesi ile kota sistemi uygulanabilir hale gelmiştir.¹⁵ Kota sistemi, son olarak 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu’nda tekrar gözden geçirilmiştir. Bu kanunun “Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu” başlıklı 30. maddesine göre 50 veya daha fazla işçi çalıştıran işverenler, özel sektör işyerlerinde % 3, kamu işyerlerinde ise % 4 engelli çalıştırmak zorundadır. İşverenler engelli çalışanları Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) vasıtasıyla temin edebilecekleri gibi İŞKUR vasıtası olmadan da temin edilebilirler. Bireyin İŞKUR’a engelli statüsünde kaydolabilmesi için 14 yaşını doldurmuş olması ve en az % 40 oranında engelli olduğunu belgelemesi gerekmektedir.¹⁶ % 40 oranının hesaplanmasında çalışma güç kaybı değil tüm vücut fonksiyon kaybı göz önünde tutulmaktadır.¹⁷ Bununla beraber sağlık kurulu raporunda “çalışamaz” ibaresi yer alan diğer bir ifadeyle çalışamayacağı belgelenmiş olan engelli bireyler kota sisteminden

¹³ Malcolm Sargeant, Elena Radevich-Katsaroumpa, ve Alessandra Innessi, “Disability Quotas: Past or Future Policy?”, *Economic and Industrial Democracy*, C. 39, S. 3, 2018, s. 4-5.

¹⁴ Serdar Orhan, *Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 35, 2013, s. 38-39.

¹⁵ Ali Seyyar, *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, s. 270.

¹⁶ Mustafa Şen, “Çalışma Yaşamında Engelliler”, *Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, s. 260.

¹⁷ İŞKUR, “Engelli İstihdamı”, (Çevrimiçi) <<https://www.iskur.gov.tr/isveren/engelli-istihdami/>>, 25.01.2018.

faydalanamamaktadır.¹⁸ Kamu işyerlerinde çalışacak işçilerin yaş sınırı ve engel oranını belgelemesinin yanında E-KPSS puanına da sahip olması gerekmektedir.

İşyerleri belirlenen şartları taşımasına rağmen belirlenen kotalarda engelli işçi istihdam etmeyen işverenler 4857 sayılı Kanun'un "Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğuna aykırılık" başlıklı 101. maddesine dayanarak özel veya kamu işyeri olmasına bakılmaksızın belirlenen idari para cezasını ödemekle yükümlüdür. Bu ceza 2019 yılı itibariyle çalıştırılmayan her engelli ve her ay için 3250 TL olarak belirlenmiştir. Tahsil edilen para cezaları ise engelli bireyler lehine, engelli bireylerin iş kurmaları veya işyerlerine uyum sağlamalarına yönelik projeler için kullanılmaktadır. Özel sektördeki işverenlerin engelli bireyleri istihdam etmesi halinde ise her durumda engelli işçinin sigorta primlerinin tamamı (524,47) Hazine tarafından karşılanmaktadır.¹⁹

Tablo 3.5. İŞKUR'a Engelli Statüsünde Başvuru, İşe Yerleştirme ve Halen Çalışan Engelli Sayıları (2008-2018)

Yıllar	Başvuru	İşe Yerleştirme			Halen Çalışan Engelli Sayısı		
		Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
2008	48.480	427	21.540	21.967	11.286	55.077	66.363
2009	40.519	545	25.860	26.405	12.653	58.876	71.529
2010	36.144	295	31.962	32.257	12.603	66.359	78.962
2011	35.151	455	37.894	38.349	12.347	71.088	83.435
2012	83.955	398	35.133	35.531	12.358	77.547	89.905
2013	76.235	287	34.189	34.476	11.804	80.434	92.238
2014	77.632	232	26.118	26.350	10.422	84.706	95.128
2015	65.255	258	20.197	20.455	10.696	84.370	95.066
2016	79.321	236	14.795	15.031	10.822	92.413	103.235
2017	100.201	192	11.959	12.151	10.323	102.751	113.074
2018	-	722	14.208	14.930	15.486	106.809	122.295

Kaynak: İŞKUR, "Yıllık İstatistik Bültenleri", (Çevrimiçi), <<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/>> 25.01.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹⁸ Ali Seyyar, *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, s. 274.

¹⁹ İŞKUR, a.g.e., 25.01.2019.

Tablo 3.5’te 2008 yılından 2018 yılına kadar engelli statüsünde çalışmak için İŞKUR’a başvuru ve işe yerleştirmeler bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde başvuru sayılarının yıllar içinde dalgalandığı görülmektedir. 2008’den 2011 yılına kadar başvuruların azaldığı ancak 2012’de büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. Bununla beraber en yüksek başvurunun gerçekleştiği yıl ise 100.201 başvuru ile 2017 yılı olmuştur. İşe yerleştirme sayıları incelendiğinde ise özel sektör sayılarının kamu sektöründen oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Her ne kadar özel sektörün hacmi kamu sektöründen büyük olduğu için bu sonuç doğal olsa da kamu sektöründeki sayının oldukça düşük olduğu görülmektedir. 2008 yılından 2011 yılına kadar işe yerleştirmeler artarken 2011 yılında başvuru sayısı 35.151’ken işe yerleştirilen engelli kişi sayısı 38.349’dur. Ancak 2011 yılından itibaren başvuruların artmasına karşın işe yerleştirmelerin gittikçe azaldığı görülmektedir. Bununla beraber yıllar bazında en yüksek başvuru 2017 yılında iken işe yerleştirmenin en düşük olduğu yıl da 2017 yılıdır. Dolayısıyla engelli bireyler arasında en yüksek işsizlik oranının 2017 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 2018 yılında ise hem kamu sektöründe hem de özel sektörde işe yerleştirme sayısı artmıştır. Toplamda ise 2018 yılında 14.930 engelli birey işe yerleştirilmiştir. Halen çalışan engelli sayısına bakıldığında ise sayının 2015 yılı haricinde her yıl arttığı görülmektedir. Sektörel bazda ise kamu sektöründe çalışanların sayısı yıllar itibariyle genellikle azalırken özel sektörde çalışanların sayısı artış göstermiştir. 2017 yılında halen çalışan engelli sayısının kamu sektöründe 10.323, özel sektörde 102.751 ve toplamda 113.074 olduğu görülmektedir. 2018 yılında ise her iki sektörde de çalışan sayısı artış göstermiştir. Buna göre 2018 yılında kamu sektöründe çalışan sayısı 15.486, özel sektörde çalışan sayısı ise 106.809 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak engelli bireylerden halen çalışanların sayısı 2018 yılında toplamda 122.295’e yükselmiştir.

Tablo 3.6. Engelli İstihdam Etmek Zorunda Olan İşyeri ve Açık Kontenjan Sayısı (2008-2018)

Yıllar	Engelli İstihdam Etmek Zorunda Olan İşyeri Sayısı			Açık Kontenjan Sayısı		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
2008	1.126	13.268	14.394	2.380	20.117	22.497
2009	1.096	12.847	13.943	2.548	4.693	7.241
2010	1.084	14.511	15.595	2.748	4.715	7.463
2011	1.004	15.118	16.122	3.015	5.270	8.285
2012	979	16.980	17.959	931	25.250	26.181
2013	890	17.596	18.486	700	23.075	23.775
2014	809	17.773	18.582	712	23.637	24.349
2015	844	17.144	17.988	472	22.037	22.509
2016	806	18.332	19.138	387	20.336	20.723
2017	782	19.957	20.739	466	23.232	23.698
2018	1352	17.826	19.178	-	-	-

Kaynak: İŞKUR, “Yıllık İstatistik Bültenleri”, (Çevrimiçi), <<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/>> 25.01.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Engelli istihdam etmek zorunda olan işyerlerinin sayısı incelendiğinde; kamu sektöründe 2015 yılı haricinde her yıl işyeri sayısında azalma görülmektedir. Ancak özel sektördeki artışlar sayesinde toplam sayıya bakıldığında engelli istihdam etmek zorunda olan işyerlerinin sayısı 2015 yılı haricinde her yıl artış göstermiştir. 2017 yılında kamu sektöründe 782, özel sektörde 19.957 ve toplamda 20.739 işyeri engelli istihdam etmek zorundadır. Açık kontenjan sayısı ise kamu sektöründe işyeri sayısına paralel olarak azalırken özel sektörde değişiklik göstermektedir. 2017 yılında mevcut açık kontenjan sayısı toplam 23.698 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise kamu sektöründe işyeri sayısı artarken özel sektörde azalmış ve toplam sayı 19.178’e gerilemiştir. Engelli istihdam etmek zorunda olup işyerleriyle beraber kontenjan fazlası olarak engelli çalıştıran işyerleri de bulunmaktadır. (Tablo 3.6)

Tablo 2. İstihdam Edilen Engelli Memur Sayısı (2008-2018)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2008	1.826	8.140	9.966
2009	1.900	8.457	10.357
2010	3.736	15.051	18.787
2011	4.232	16.597	20.829
2012	5.739	21.575	27.314
2013	7.053	25.734	32.787
2014	7.473	26.605	34.078
2015	9.170	31.485	40.655
2016	11.242	36.892	48.134
2017	11.951	37.922	49.873
2018	13.194	39.823	53.017*

* 2018 yılında kadroya yerleştirilen adayların atama işlemleri devam etmektedir. Atama işlemleri tamamlandığı zaman toplam sayının 56.000'i geçeceği öngörülmektedir.

Kaynak: T.C. Devlet Personel Başkanlığı, “Engelli Personel İstatistikleri”, (Çevrimiçi), <<http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>>, 30.01.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

İstihdam edilen memur sayısı incelendiğinde ise baz alınan yıllarda toplam sayının her yıl arttığı görülmektedir. Cinsiyet bazında erkeklerin sayılarının kadınlara göre daha önde olduğu görülmektedir. Son sayılar incelendiğinde istihdam edilen engelli kadın memur sayısı 13.194’iken erkek sayısı 39.823’tür. Toplam sayı 53.017 kişi olarak gözükmeyle beraber atama işlemleri devam eden memur adaylarının atamaları gerçekleştiğinde sayının 56.000 kişiyi bulacağı tahmin edilmektedir.

3.2.1.2. Korumalı İşyeri

Korumalı işyeri, emek piyasasının rekabetçi yapısı nedeniyle istihdam edilme şansı daha düşük olan engelli bireylerin istihdam edilmesini sağlamak için devlet tarafından gerek teknik donanım gerekse de parasal yönden desteklenerek özel olarak düzenlenen işyerleridir.²⁰ Amaçları engelli bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmak, kişisel gelişimlerini, iş tatmini ve eğitimlerini sağlamanın yanında²¹ engelli bireylerin

²⁰ Özgür Hakan Çavuş ve Akay Tekin, “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korumalı İşyeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 1, 2015, s. 149.

²¹ Y.y., **Sheltered Employment: A Review of the Literature**, Dublin: Tom Martin & Associates/TMA, Aralık, 2001, s. 25.

sosyal ve mesleki entegrasyonu ve rehabilitasyonu olarak belirtilmektedir.²² Korumalı işyerlerinin yasal çerçevesi ise değişiklik göstermektedir. Bu işyerleri, gönüllü dernekler veya kooperatifler tarafından işletilebildiği gibi nadiren de olsa ticari işletmeler olarak işletilebilmektedir.²³

Korumalı istihdam modelleri ise dört ana modelde sınıflandırılmaktadır. Modellerden ilki, çoğunlukla zihinsel engellilerin bulunduğu ve engelli bireyin çalışarak eğitim gören biri olarak değerlendirildiği *terapötik model*dir. Diğeri ne tam olarak ücretli istihdam sayılan ne de tam olarak tedaviye yönelik olan, engelli bireyin “yarı çalışan” olarak değerlendirildiği *ara model*dir. Bir diğeri model birden çok istihdam yapısının beraber uygulandığı ve kişinin yaptığı işin engellilik seviyesine göre belirlendiği *karma model*dir. Son model ise engelli bireyin, engelli olmayanlarda olduğu gibi belli hak ve sorumluluklara sahip olduğu *ücrete dayalı istihdam model*idir.²⁴

Korumalı işyerleri ilk olarak 1800’lerde Amerika’da ortaya çıkmıştır.²⁵ İlk örnekleri, görme engelliler için müfredatı müzik ve diğeri sanatların yanında örme, dokuma, sandalye kaplama gibi yalnızca basit bir mesleki eğitim gerektiren faaliyetleri de içeren bir tür özel okul olarak görülmüştür. Başlarda görme engelli bireylerin bu okullarda aldıkları eğitimle emek piyasasında istihdamının sağlanması ve bu sayede bireyin yardım ve desteklere bağımlı olmadan yaşamını sürdürmesi hedeflenmiştir. Ancak görme engelli kursiyerlerin eğitim ve kabiliyetlerini topluma sunma ve toplumu ikna etme sürecindeki eksiklik nedeniyle kursiyerler işsiz kalmış, bunun neticesinde de bu okullar engellilerin bir iş sahibi olabilecekleri atölyelere dönüştürülmüştür.²⁶

Türkiye’de ise korumalı işyerleri, 2005 yılında 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

²² Laurent Visier, “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, C. 137, S. 3, 1998, s. 350.

²³ **A.e.**, 348.

²⁴ Şeyda Aytekin, “Özürlü İstihdamında Korumalı İşyerleri Çözüm Olacak Mı?”, **MESS İşveren Dergisi**, 2010, s. 150-151.

²⁵ Ümran Çolak ve Burak Hergüner, “Zihinsel Engellilerin İstihdamı ve Korumalı İşyeri Projesinin İşverenler Açısından Uygulanabilirliği: Trabzon Örneği.”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8, 2016, s. 2442-2443.

²⁶ Thomas C. Weiss, “Sheltered Workshops: History and Definition”, (Çevrimiçi) <<https://www.disabled-world.com/definitions/sheltered.php>>, 02.02.2019.

adıyla yürürlüğe giren kanunun “İstihdam” başlıklı 14. maddesindeki “...Özürlülük durumları sebebiyle işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan özürlülerin istihdamı, öncelikle korumalı işyerleri aracılığıyla sağlanır. Korumalı işyerleriyle ilgili usûl ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Özürlüler İdaresi Başkanlığınca müştereken çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.” ibaresiyle düzenlenmiştir. Sonrasında bu maddeye dayanarak, “...korumalı işyeri statüsünün kazanılması, korumalı işyerlerinin işleyişi ve denetlenmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemek” amacıyla 2013 tarihli ve 28833 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin “Korumalı işyerine kabul edilecek engelli bireyler ve istenecek belgeler” başlıklı 14. maddesinde ise korumalı işyerlerinde çalışmak için, engelli bireyin en az % 40 oranında zihinsel veya ruhsal engelli olması şartı koşulmuştur. Bu da oldukça önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Zira, 5378 sayılı Kanun ile korumalı işyerlerinde çalışma seçeneği tüm engellilere sunulmuşken yapılan düzenleme ile bu işyerlerinde çalışma seçeneği yalnızca belli bir oranın üstünde zihinsel veya ruhsal engelli olan kişilerle sınırlandırılmıştır.²⁷ Bununla beraber korumalı işyeri statüsü elde etmek isteyen işyerinde bu şartları taşıyan en az sekiz engelli bireyin çalışması ve engelli işçi sayısının toplam işçi sayısına oranının en az % 75 olması gerekmektedir.

Korumalı işyeri işverenlerine yapılacak ödemeler ise 2016 tarihli 29699 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Korumalı İşyerlerinde Çalışan Engellilerin Ücretlerine Karşılık İşverene Yapılacak Ödeme Hakkında Yönetmelik ile düzenlenmektedir. Adı geçen yönetmeliğin “Korumalı işyerinde çalışan engelliler için ödenecek ücretlerin tutarı” başlıklı 5. maddesinde ise işverene ödenecek tutarlar belirlenmiştir.

3.2.1.3. Kişisel Çalışma Yöntemi

Kişisel çalışma yöntemi, engelli bireyin kendi imkanları yahut yakınlarının imkanıyla bir iş kurması olarak tanımlanmaktadır.²⁸ Kişisel çalışma, engellilere yönelik olarak devam eden istihdam fırsatı kıtlığına bir çözüm olma niteliği taşıması nedeniyle önem arz etmektedir. Adam ve Lacaille kişisel çalışma yönteminin

²⁷ Çolak ve Hergüner, **a.g.e.**, s. 2443.

²⁸ H. Filiz Alkan Meşhur, “Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılma Gerekliği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi”, **Öz-Veri Dergisi**, C. 1, S. 2, 2004, s. 183.

faydalarını daha fazla esneklik, kendini daha iyi, gururlu ve yararlı hissetmek, kişisel çalışmanın güvenliği, finansal bağımsızlık, tutkuların takibi, kronik hastalıkların geride bırakılması ve kişinin kendini geliştirmesi olmak üzere yedi başlıkta toplamıştır. Esneklik sayesinde kişi yaşam tarzına uygun çalışma saatlerini ayarlayabilir, gerektiğinde uyuyabilir ya da kendine uygun olan hızda çalışabilir. Kişisel çalışmanın güvenliği ise engelli bireyin 9-5 bir işte çalışmıyor olsa işten çıkarılma ihtimalinin olmaması ve maddi olarak kendine bakabilmesini ifade etmektedir. Yine aynı şekilde ister yarı zamanlı, isterse tam zamanlı olarak çalışsın, engelli bireyin kişisel çalışması finansal bağımsızlığını elde etmesini sağlayacaktır. Kronik hastalıkların aşılması ise engelli bireyin anlamlı ve tatmin edici bulunduğu işlerle meşgul olmasının, dikkatini hastalığından başka bir şeye odaklamasını sağlayacağı ve zihinsel olarak daha aktif ve canlı kalacaklarını varsaymaktadır. Kişisel çalışmaya başlamanın zorlukları ise finansal güvencesizlik, bu tip çalışmanın zor olması, sosyal izolasyon ve stres olmak üzere dört başlıkta sınıflandırılmıştır.²⁹ Çekici faktörler olarak bunlara ilaveten çalışma saatlerinde esneklik, işin yeri, işyerinde özel ihtiyaçların giderilmesi ve insanların serbest meslek sahibi olduğunda ortaya çıkan genel çalışma memnuniyeti olarak sayılmaktadır. Diğer bir deyişle işveren ayrımcılığı, damgalanma ya da benzeri bir nedenle kişisel çalışma yöntemine itilmiş ya da çekici faktörler sayesinde bu yöntemi tercih etmiş olan engelli bireyler bu yolla kendi kendine yeterlilik, bağımsızlık, iş-yaşam dengesinin sağlanması ve kariyer mutluluğunu elde edebilirler.³⁰

Ancak kişisel çalışma yöntemi için bazı gereklilikler bulunmaktadır. Bunlar; engelli kişinin temel eğitimi, ülkenin ekonomik durumu ve gerekli kaynağı bulma imkânı, engellilere mesleki eğitim sağlanması ve girişimciliği teşvik olarak sayılmaktadır. Yöntemin başarılı olması için hepsinin gelişmiş ve entegre olması gerekmektedir. Zira ülkenin ekonomik durumu iyi olsa da engelli bireylerin girişimciliğe teşvik edilmemesi ya da gerekli eğitimin verilmemesi halinde bu

²⁹ Paul Adam ve Diane Lacaille, “Self-Employment: For People with Disabilities”, (Çevrimiçi), <https://www.mcgill.ca/epilupus/files/epilupus/Self-Employment_with_Disabilities_Handbook.pdf>, s. 2-3, 04.02.2019.

³⁰ Alex Maritz ve Richard Laferriere, “Entrepreneurship and Self-Employment for People with Disabilities”, **Australian Journal of Career Development**, C. 25, S. 2, 2016, s. 49.

yöntemin uygulanması, uygulansa dahi başarılı olması mümkün olmayacaktır.³¹ Bu yöntem Türkiye’de uygulama alanı bulamamakta ya da balsa dahi engelliler daha düşük nitelikli yahut basit olarak nitelendirebilecek işleri yapmaktadırlar. Türkiye’de görülen şekli seyyar olarak simit satmak, kantar ile kilo tartmak ve piyango bileti satmak ve benzeridir.³²

3.1.2.4. Kooperatif Çalışma Yöntemi

Kooperatif çalışma yöntemi, engelli bireylerin kendi gayretleri veya devlet desteği ile kooperatif kurmaları ve örgütlenmeleridir. Bu yolla çalışmak için kendilerine, iş birliği temelli ve yeteneklerine uygun yeni alternatifler üretmektedirler. Böylece engelli bireyler hem yeteneklerini ve potansiyellerini belli bir amaç uğrunda birleştirebilmekte hem de kendi aralarında iletişim kurabilmektedirler.³³ Bu yöntem her ne kadar korumalı işyerleri ile benzerlik gösterse de iki yöntem arasında bir fark bulunmaktadır. Korumalı işyerlerinde, işyeri bazında bir örgütlenmeyi ifade ederken kooperatif çalışma yönteminde, isminden de anlaşıldığı üzere kooperatif bazında bir örgütlenme görülmektedir.³⁴ Türkiye’de bu yöntem uygulanmamaktadır.³⁵

3.1.2.5. İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı

İşverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdam etmesi adından da anlaşılacağı üzere işverenlerin engelli bireyleri gönüllü olarak istihdam etmesi durumudur. Diğer bir deyişle, işverenlerin kota için belirlenmiş olan işçi sayısına sahip olmadığı halde engelli birey istihdam etmesi yahut işçi şartını sağlamasıyla beraber belirlenen kota oranından daha fazla engelli birey istihdam etmesi durumudur. Türkiye’de işverenin işletme kapasitesi bağlamında herhangi bir zorunluluğu olmamasına rağmen ya da kontenjan fazlası olarak engelli bireyleri istihdam etmesi halinde sigorta primleri

³¹ Orhan, **a.g.e.**, s. 43.

³² Hacettepe Üniversitesi, **Engelli Bireylerin İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması için Teknik Yardım Projesi, İhtiyaç Analizi Raporu**, 2017, s. 40.

³³ Alkan Meşhur, **a.g.e.**, s. 183.

³⁴ Orhan, **a.g.e.**, s. 45.

³⁵ Y.y., “Türkiye’de Engellilerin İstihdamı Konusunda Uygulanan Politikalar, Bunların İşverenlere Getirdiği Yükümlülükler ve Teşvikler”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 44.

Hazine tarafından karşılanmaktadır. Tablo 3.8’te kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısı görülmektedir.

**Tablo 3. Kontenjan Fazlası Olarak Çalışan Engelli Sayısı
(2008-2017)**

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
2008	2.073	4.868	6.941
2009	2.548	4.693	7.241
2010	2.748	4.715	7.463
2011	3.015	5.270	8.285
2012	3.043	5.475	8.518
2013	2.990	5.820	8.810
2014	2.717	6.520	9.237
2015	2.736	7.145	9.881
2016	3.003	7.783	10.786
2017	2.988	8.296	11.284

Kaynak: İŞKUR, “Yıllık İstatistik Bültenleri”, (Çevrimiçi),
<<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/>> 25.01.2019 verilerinden yararlanarak
hazırlanmıştır.

Kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısının kamu sektöründe çok fazla değişkenlik göstermediği ancak özel sektörde yıllar itibariyle artış gösterdiği ve böylece toplam sayısının her yıl arttığı görülmektedir. 2017 yılına bakıldığında kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısının kamu sektöründe 2.988, özel sektörde 8.296 ve toplamda 11.284 kişi olduğu görülmektedir (Tablo 3.8).

3.1.2.6. Evde Çalışma

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler çalışma yapısında değişime ve üretim ağlarında gelişime sebep olmuştur.³⁶ Teknolojide meydana gelen gelişmelerle, esnek çalışma tiplerinden biri olan evde çalışma da oldukça önem kazanmıştır. Evde çalışma, ILO’nun 1996 yılında kabul ettiği 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi’nde tanımlanmıştır. Bu sözleşmeye göre evde çalışma; “*evde çalışan olarak anılacak bir kimse tarafından, kendi evinde veya işverenin işyeri hariç kendi seçtiği bir başka*

³⁶ Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, S. 60, 2011, s. 44.

mekânda, ödeme karşılığında yapılan, söz konusu kişinin ulusal yasalar, yönetmelikler ve mahkeme kararları uyarınca bağımsız işçi sayılmasını gerektirecek ölçüde özerkliğe ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmaması kaydıyla teçhizatı, malzemeyi ve kullanılan diğer girdileri kimin sağladığı önemli olmaksızın, işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmetle sonuçlanan iş anlamına gelir.” Aynı sözleşmede ücretli çalışanlardan yalnızca belli dönemlerde evde çalışan kişilerin “evde çalışan” tanımına girmeyeceği belirtilmiştir.³⁷ Türkiye’de ise evde çalışma 6098 sayılı Borçlar Kanunu’nun Evde Hizmet Sözleşmesi başlıklı 461. maddesinde “...işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir.” olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere ILO sözleşmesinde işi yapma yükümlülüğü yalnızca evde çalışan kişiye aitken Borçlar Kanunu’nda yükümlülük kişinin kendisiyle beraber aile üyelerine de ait olabilmektedir.

Evde çalışma geliştirmekte olan ülkelerle beraber gelişmiş ülkelerde de gün geçtikçe yaygınlık kazanmaktadır. Emek-yoğun tekniklerden faydalandığı ve kadın yoğunluklu sektörlerde uygulama alanı bulduğu için genellikle kadınlar ve gençler arasında yaygın olarak görülmektedir.³⁸ Bununla beraber özellikle evden çıkmakta zorluk yaşayan ağır engelli bireyler için de bir istihdam yöntemi olarak değerlendirilmektedir.

Evde çalışmanın yanında tele-çalışanlar da çalışmalarını çoğunlukla evlerinde yürütmeleri nedeniyle evde çalışan olarak değerlendirilmektedir.³⁹ Ancak her ne kadar tele çalışma ilk tartışılmaya başladığı zamanlarda bilgisayarlar ve telefonlar vasıtasıyla evden çalışma olarak değerlendirilse de zamanla çok sayıda yeni çalışma şekli tele çalışma kavramı içinde tanımlanmaya başlamıştır. Ancak hükümetler evde çalışma gibi tele çalışmayı da dezavantajlı gruplar için bir istihdam fırsatı olarak değerlendirmektedir.⁴⁰ Ev esaslı tele çalışma ile engelli bireyin işyerinde ayrımcılıkla

³⁷ Doğan Keskin, “Bağımlı Ev Eksenli Çalışanların Hukuki Konumu”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 2012, s. 18.

³⁸ Aysen Tokol, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017, s. 208.

³⁹ Parlak ve Özdemir, **a.g.e.**, s. 208.

⁴⁰ Tokol, **a.g.e.**, s. 208-209.

karşılaşmasının önlenmesi, işyeri stresinin azaltılması ve işyerine ulaşımında yaşanan problemlerin önüne geçilmesi mümkün gözükmemektedir.⁴¹

3.1.2.7. Yalnızca Engellilere Ayrılmış İşlerde Çalışma

Engelli bireyleri istihdam etmek için kullanılan yöntemlerden biri de belli işleri yalnızca engelli bireylere ayırmaktır. Bu yöntem belirlenen iş veya mesleğin tamamı yerine yalnızca belli bölümlerinin engellilere tahsil edilmesi şeklinde de uygulanabilmektedir.⁴² Örneğin, Yunanistan’da ve Danimarka’da telefon santral memurluğu, İtalya’da ise telefon santral memurluğunun yanında masörlük ve masör-fizyoterapistlik, görme engelli bireylere ayrılmıştır.⁴³ Yöntemin uygulanabilmesi için engelli bireylere ayrılacak olan işlerin analizinin ve tanımlarının doğru bir şekilde yapılması gerekmektedir. Böylece kişi belirtilen işi yapabilmek için hangi mesleki yeterliliğe sahip olması gerektiği hakkında tasarrufta bulunabilecektir. Öte yandan bu yöntem engelli bireyler için istihdam imkânı ve uzmanlaşma imkânı sağlarken aynı zamanda kişinin diğer işlere yönelmesini ve emek mobilitesini kısıtlayıcı olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

3.1.2.8. Destekli İstihdam

Destekli istihdam, açık emek piyasasında engelli bireylere destek verilen entegre çalışma ortamlarındaki ücretli işler olarak karakterize edilmektedir. Bahsi geçen ücretli işlerde eşit iş için engelli ve engelli olmayan çalışanlara eşit ücret ödenmesi gerekmektedir. Bahsi geçen destek ise bireysel ihtiyaçlara göre şekillenmektedir. “Ne gerekenden fazla ne de gerekenden az destek” ilkesiyle hareket eden destekli istihdam değerlendirme, iş bulma, iş analizi, iş eşleştirme, işin (yeniden) tasarımı, işyerine giriş,

⁴¹ H. Filiz Alkan Meşhur, “Ortopedik Engellilerin İstihdamında Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlar Açısından Bir Uygulama”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 2011, s. 91.

⁴² Sanem Berkün, “Özürlülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler” (Uludağ Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2012, s. 30.

⁴³ M. Fatih Uşan, “Mesleki Eğitim ve İstihdam, Devlet Personel Rejimi ve İş Mevzuatı”, **e- akademi Hukuk, Ekonomi virfane Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, S. 15, 2003, s. 9.

⁴⁴ Orhan, **a.g.e.**, s. 45.

iş eğitimi / iş koçluğu, işyeri dışında destek ve süregiden destek olmak üzere farklı aşamalardan oluşmaktadır.⁴⁵

Destekli istihdam bireysel yerleştirme, grup yerleştirme, mobil çalışma ekibi ve girişimcilik modeli olmak üzere dört model içermektedir. *Bireysel yerleştirme modeli*, bir istihdam uzmanı tarafından engelli bireye, yeteneklerine ve tercihlerine uygun bir iş bulması için yardımcı olunması, iş koçluğu hizmetleri ve bireyin istihdam başarısını sağlamak için gerekli takip ve destek sağlanmasını içermektedir. Bu modelde engelli birey gerekli iş becerilerini ve yeteneklerini geliştirdikçe verilen desteğin kapsamı azaltılmaktadır. *Grup yerleştirme modelinde* ise bireysel modelden farklı olarak bir işletmede beş ila sekiz kişiden oluşan bir engelli grubuna bir veya iki istihdam uzmanı tarafından destek sağlanmaktadır. *Mobil çalışma ekibi* ise genellikle en fazla altı engelli bireyden oluşan küçük bir grubun, sözleşmeli olarak faaliyet gösteren bir çalışma ekibi olarak seyahat etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Mobil çalışma ekibi genellikle bir iş koçunun gözetimi altında ve belirli mevkilerde çalışır. Son olarak *girişimcilik modelinde* ise hem engelli hem de engelli olmayan bireylerin çalıştırıldığı bir işletme geliştirilmektedir ve bu işletme diğer işletmeler gibi faaliyet göstermektedir.⁴⁶

Destekli istihdam modelleri, 1970 ve 1980'lerde, korumalı işyerlerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır ve engelli bireylere, bir yetişkin servis sağlayıcısının gözetimi altında küçük gruplar halinde iş yaptırılmıştır. Modelin hedef grubu ise sürekli olarak işsiz kaldığı gözlemlenen engelli bireyler olmuştur. Sonrasında, 1980'lerde başlayan ve 1990'larda devam eden gelişmeler, daha iyi bir yaklaşımın gelişmesini sağlamıştır. Destekli istihdam yıllarca gelişimsel engelli bireylerin istihdamına yardımcı olmak için öncelikle kullanılmıştır. Ancak sonrasında model, zihinsel ve fiziksel engelli, travmatik beyin hasarı yaşayan ve otizmlili bireyleri de kapsayacak şekilde geliştirilmiştir.⁴⁷ Türkiye’de ise ilk kez “İşe Katıl, Hayata Atıl!” projesi ile 5 ilde, 60

⁴⁵ Michael Kamp ve Christy Lynch, “Handbook: Supported Employment”, (Çevrimiçi), 2007 <<https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/gladnetcollect/335/>>, s. 4-8, 02.02.2019.

⁴⁶ Anthony R. Camuso ve Dan Baker, **Supported Employment: Participant Training Manual**, New Brunswick, NJ: The Elizabeth M. Boggs Center on Developmental Disabilities, 2008, s. 30-31.

⁴⁷ Paul Wehman, “Supported Employment: What Is It?”, **Journal of Vocational Rehabilitation**, C. 37, S. 3, 2012, s. 139.

iş koçunun gözetiminde 300 engelli bireye mesleki beceriler kazandırılması hedeflenmektedir. Projenin paydaş kurumları ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Garanti Bankası'dır.⁴⁸

3.2.2. Dolaylı Mücadele: Sosyal Yardımlar ve İndirimler

Sosyal yardımlar, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak yapılan ayni ve nakdi yardımları ifade etmektedir. Sosyal yardımlar ile farklı nedenlerle istihdam edilemeyen veya yeterli geçim kaynağından yoksun olan kişilere hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayarak asgari bir yaşam standardı sağlanabilir.⁴⁹ Bu noktada sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak görülmekte ve bu yardımlar sayesinde hak mahrumiyetleri giderilerek yoksulluğun etkilerinin azaltılması mümkün olabilmektedir.⁵⁰ Sosyal yardımlar her ne kadar yoksullukla mücadelede tek yöntem olmasa da doğru bir yapının kurulması ve destekleyici diğer sosyal politika önlemleriyle beraber oldukça işlevsel olacaktır.⁵¹

Sosyal yardım mevzusunda yalnızca sosyal yardımı alanlar değil aynı zamanda sosyal yardımı sağlayanlar da önemlidir. Türkiye'de sosyal yardımlar, merkezi yönetim tarafından sağlanan "kamusal sosyal yardımlar", kamusal nitelikte olmakla birlikte belediye tarafından sağlanan "yerel sosyal yardımlar", işletmeler tarafından sağlanan "özel sosyal yardımlar" ve son olarak "sivil sosyal yardımlar" olmak üzere dört grupta ele alınmaktadır.⁵² Bu çalışmada ise yalnızca engellilere yönelik kamusal sosyal yardımlar ele alınacaktır. Bu bağlamda 2022 sayılı Kanun ile bağlanan yaşlılık yardımı, 18 yaş altı engelli yakını yardımı, silikozis hastalarına yapılan yardımlar, 2828 sayılı Kanun ile bağlanan evde bakım yardımı, engelli ihtiyaç yardımları ve vergi indirimleri ve muafiyetler incelenecektir.

⁴⁸ İşe Katıl Hayata Atıl!, "Genel Tanıtım", (Çevrimiçi) <<http://www.isekatilhayataatil.com/>> 03.02.2019.

⁴⁹ İrfan Türkoğlu, "Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik", **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C. 8, S. 3, 2013, s. 280.

⁵⁰ Erdal Tanas Karagöl ve Nergis Dama, Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar, **SETA**, S. 139, Kasım 2015, s. 9.

⁵¹ Ertuğrul Yuvalı, "Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm", **TBB Dergisi**, S. 135, 2018, s. 391.

⁵² Faruk Taşçı, **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 86.

3.2.2.1. 2022 Sayılı Kanun ile Bağlanan Sosyal Yardımlar

Sosyal Güvenlik Kurumu Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü, 1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı Kanun çerçevesinde muhtaçlık hali devam eden yaşlı ve engelli bireylere çeşitli aylıklar bağlamaktadır. Bu aylıklar Türkiye’de uygulaması süren en eski sosyal yardım harcamaları niteliğinde olup 1977 yılından beri devam etmektedir. Bu kanun doğrultusunda yaşlılık yardımı, engelli yardımları, 18 yaş altı engelli yakını yardımı, silikozis hastalarına yapılan yardımlar ve evde bakım yardımı verilmektedir.⁵³

3.2.2.1.1. Yaşlılık Aylığı

Yaşlılığın bir engellilik hali sayılıp sayılmayacağına yönelik tartışmalar bulunmakla birlikte engelliliğe yönelik iki ortak özellikten bahsedilmektedir. Bunlar bağımsızlığın azalması ve sağlığın uzun süreli ya da kalıcı olarak bozulmasıdır.⁵⁴ Yaşlanmayla beraber de insanların biyolojik yapısında değişimler meydana gelir. *“Kalp, damar ve endokrin bezlerinde birtakım değişimler, beyinde nöron sayısında azalma, kas iskelet, dolaşım, sindirim sistemi ve diğer sistemlerde fonksiyonel yetersizlikler, üreme yeteneğinin kaybolması, duyu organlarındaki fonksiyonel kayıplar ve genel vücut direncinde azalma görülür.”*⁵⁵ Bunun sonucunda da kişinin hem bağımsızlığının azalacağından hem de sağlığın kalıcı olarak bozulmasından söz etmek mümkündür. Dolayısıyla yaşlılık da engellilik dahilinde sayılabilir. Kaldı ki yaşlılık doğrudan bir engellilik hali sayılmasa da yaşlanmayla beraber kişinin engelli olma ihtimalinin dolayısıyla bağımlılaşmasının artacağı da ifade edilmektedir.⁵⁶ Yaşlılık aylığı, muhtaç durumda ve 65 yaşını doldurmuş olan Türk vatandaşlarına

⁵³ Nurhan Yentürk, “Yoksullara Yönelik Harcamalarda Ön Plana Çıkanlar”, **Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye’nin Kamu Harcamaları (2006-2017)**, (Der. Nurhan Yentürk), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 56.

⁵⁴ Jessica A. Kelley-Moore vd., “When Do Older Adults Become ‘Disabled’? Social and Health Antecedents of Perceived Disability in a Panel Study of the Oldest Old”, **Journal of Health and Social Behavior**, C. 47, S. 2, 2006, s. 137.

⁵⁵ Murat Aslan ve Çiçek Hocaoglu, “Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlişkili Psikiyatrik Sorunlar”, **Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 1, 2017, s. 55.

⁵⁶ Zeynep Baykan, “Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma”, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, S. 9, 2000, s. 337.

ihtiyaç hali devam ettiği müddetçe bağlanan aylıktır. 2022 sayılı Kanun'un 1. maddesinde belirli kişiler bu şartlardan hariç tutulmuştur. Bu kişiler;

- Sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birisinden her ne nam altında olursa olsun bir gelir veya aylık hakkından yararlananlar,
- Uzun vadeli sigorta kolları açısından zorunlu olarak sigortalı olunması gereken bir işte çalışanlar,
- Nafaka bağlanmış veya nafaka bağlanması mümkün olanlar,
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu hükümlerine göre harçlık ödenenler olarak belirtilmiştir.

Yaşlılık aylığının tutarı ise gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımından bulunacak tutar olarak belirtilmiştir. Bu tutar aylık olarak ödenmektedir. Mevcut tutar 543,27 TL'dir.⁵⁷

⁵⁷ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Yaşlı ve Engellilere Yönelik Yardımlar", (Çevrimiçi), <<https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/engellilere-yonelik-yardimlar>>, 05.03.2019.

Tablo 4. Yaşlılık Yardımı Alan Kişi Sayısı ve Ayrılan Kaynak Miktarı (2002-2018)

Yıllar	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2002	746.468	234
2003	770.204	551
2004	792.046	585
2005	938.677	664
2006	927.077	747
2007	903.283	914
2008	867.035	948
2009	859.516	1.027
2010	848.826	1.059
2011	797.426	1.055
2012	668.351	1.046
2013	632.407	1.009
2014	629.590	1.009
2015	608.513	1.250
2016	620.019	1.580
2017	618.162	1.766
2018	709.590	2.900

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler” (Çevrimiçi), <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf>, s. 16, 05.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.9’da yaşlı yardım alan kişi sayısı ve ayrılan miktarın 2002 yılından 2018 yılına kadar seyri görülmektedir. Yaşlılık yardımı alan kişi sayısında dalgalanma söz konusuysa ayrılan kaynağı genellikle arttığı görülmektedir. Tablodan izlenebileceği üzere yararlanan kişi sayısı 2002 yılında 746.468’ken ayrılan kaynak tutarı 234 milyondur. Yardımdan faydalanan kişi sayısının en yüksek olduğu yıl 938.677 kişiyle 2005 yılıdır. Ayrılan kaynak tutarı da yararlanan kişi sayısındaki artışa paralel olarak artmış ve 664 milyona ulaşmıştır. Ancak 2005 yılından sonra yararlanan kişi sayısı 2015 yılına kadar sürekli azalmıştır. 2015 yılında faydalanan kişi sayısı 608.513’ken ayrılan kaynak tutarı 1 milyar 250 milyondur. Son olarak faydalanan kişi sayısı 2018 yılında 709.590 milyon olarak gerçekleşirken ayrılan kaynak tutarı 2 milyar 900 milyon olmuştur.

3.2.2.1.2. Engelli Aylığı

65 yaşını doldurmamış olanların yanı sıra engelli olduğunu sağlık raporuyla kanıtlayan engelli vatandaşlara da engellilik oranlarına göre yardımlar yapılmaktadır. Yardıma hak kazanması için engelli bireyin hanesinde kişi başına düşen ortalama aylık gelirin, net asgari ücretin 1/3'ünden az olması gerekmektedir. Yardım tutarı belirlenirken engellilik oranları % 40-% 69 ve % 70 ve üzeri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kanunun 2. maddesinde, yaşlılık yardımında olduğu gibi;

- Sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birisinden her ne nam altında olursa olsun bir gelir veya aylık hakkından yararlananlar,
- Uzun vadeli sigorta kolları açısından zorunlu olarak sigortalı olunması gereken bir işte çalışanlar,
- Nafaka bağlanmış veya nafaka bağlanması mümkün olanlar,
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu hükümlerine göre harçlık ödenenlere yardım yapılmayacağı belirtilmektedir.

Engelli bireyin engellilik oranının % 40 - % 69 arasında olması halinde ödenecek tutar 433,68 TL iken engellilik oranı % 70 ve üzerinde ise oran 650,52 TL'dir.⁵⁸

⁵⁸ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Yaşlı ve Engellilere Yönelik Yardımlar", (Çevrimiçi), <<https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/engellilere-yonelik-yardimlar>>, 07.03.2019.

Tablo 5. Engelli Yardımları (2002-2018)

Yıllar	Engelli (% 40-% 69)		Bakıma Muhtaç Engelli (% 70 ve Üzeri)	
	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2002	193.780	56	68.598	19
2003	204.332	136	72.805	48
2004	220.600	149	79.811	53
2005	243.519	251	84.072	88
2006	233.910	377	82.891	159
2007	239.110	516	92.904	299
2008	255.990	581	114.518	396
2009	275.028	632	142.288	565
2010	290.558	728	168.559	616
2011	293.141	753	187.711	689
2012	298.617	848	201.670	847
2013	300.242	984	225.457	1.089
2014	332.432	1.069	268.038	1.259
2015	338.588	1.142	280.288	1.383
2016	338.814	1.278	284.951	1.577
2017	335.769	1.399	284.625	1.748
2018	341.825	1.341	287.726	1.681

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler” (Çevrimiçi), <https://evh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf>, s. 15, 05.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.10’da engelli yardımlarından faydalanan kişi sayısı ve toplam tutar görülmektedir. Engellilik oranı % 40-% 69 olan engelli bireyler incelendiğinde yardımdan faydalanan muhtaç engellilerin sayısının 2006 yılı hariç her yıl arttığı görülmektedir. Kişi sayısındaki artışa paralel olarak ayrılan tutar da 2018 yılına kadar her yıl artış göstermiştir. Tablodan takip edilebileceği üzere 2002 yılında faydalanan engelli sayısı 193.780’ken kaynak olarak ayrılan tutar 56 milyondur. 2018 yılında ise faydalanan kişi sayısı 341.825 kişiye yükselirken kaynak tutarı 1 milyar 341 milyondur. Bakıma muhtaç olarak adlandırılan % 70 ve üzeri engellilerde ise yararlanan kişi sayısı ve ayrılan kaynak tutarı neredeyse her yıl artmıştır. 2002 yılında 68.598 kişi faydalanan kaynak tutarı 19 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise 287.726 kişi faydalanan 1 milyar 681 tutarında kaynak ayrılmıştır.

3.2.2.1.3. 18 Yaş Altı Engelli Yakını Yardımı

Yapılan sosyal yardımlar yalnızca 18 yaşından büyük engellilere yönelik olmayıp muhtaçlık halinin oluşması halinde 18 yaşını tamamlamamış engelli bireylerin bakım ilişkisinin fiilen gerçekleştirilmesi şartıyla engelli bireyin yakınına da yardım yapılmaktadır. Engelli yakınına yapılan yardıma hak kazanmak için hane içinde kişi başına düşen ortalama gelirin asgari ücretin aylık net tutarının 1/3'ünden daha az olması gerekmektedir. Kanunda;

- Nafaka bağlanan veya nafaka bağlanması mümkün olanlar,
- Sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birinden her ne nam altında olursa olsun gelir veya aylık hakkından yararlanan bir yakını bulunan,
- Uzun vadeli sigorta kolları açısından zorunlu olarak sigortalı olunması gereken bir işte çalışan kendisine bakmakla yükümlü bir yakını bulunan engelli çocukların bu yardımlardan yararlanamayacağı belirtilmektedir.

Tablo 6. 18 Yaş Altı Engelli Yakını Yardımları (2007-2018)

Yıllar	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2007	8.877	26
2008	28.631	91
2009	44.541	141
2010	55.727	151
2011	59.558	145
2012	59.517	167
2013	64.445	241
2014	87.084	262
2015	89.631	281
2016	91.478	327
2017	94.268	366
2018	93.003	345

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler” (Çevrimiçi), <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf>, s. 15, 05.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.11'deki 18 yaş altındaki engelli bireylerin yakınlarına yapılan yardımlar incelendiğinde faydalanan kişi sayısının ve tutarın yıllar itibariyle genellikle

arttığı gözlenmektedir. Faydalanan kişi sayısı yalnızca 2011 ve 2018 yıllarında önceki yıla nazaran azalma göstermiştir. 2007 yılında faydalanan kişi sayısı 8.877 kişiyken 2018 yılında 93.003 olarak gerçekleşmiştir. Yardım için ayrılan kaynak tutarı ise 2007 yılında 26 milyonken 2018 yılında 345 milyona ulaşmıştır.

3.2.2.1.4. Silikozis Hastalarına Yapılan Yardımlar

Silikozis hastalarına yapılacak yardımlar 2022 Sayılı Kanun'a 2011 yılında eklenen geçici maddeyle, Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu tarafından meslek hastalıkları tespit hükümleri çerçevesinde silikozis hastalığı nedeniyle meslekte kazanma gücünü en az % 15 kaybettiğine karar verilen kişilere yalnızca bu maddenin yayım tarihinden itibaren 3 ay içinde talepte bulunan kişilere yapılmaktadır. Bahsi geçen geçici maddede bu yardıma hak kazanmak için meslekte kazanma gücündeki kayıpla beraber şu şartların da sağlanması gerekmektedir;

- Sosyal güvenlik mevzuatına tabi olarak çalışmama,
- Sosyal güvenlik kurumlarından ya da yabancı bir ülke sosyal güvenlik kurumundan her ne ad altında olursa olsun herhangi bir gelir veya aylık almama.

Ödeme aylık olarak yapılmakta ve tutar meslekte kazanma gücü kaybına göre değişmektedir. Aşağıda mevcut tutarlar belirtilmektedir.

- % 15-% 34 meslekte kazanma gücü kaybı: 937,07 TL
- % 35-% 54 meslekte kazanma gücü kaybı: 1.079,94 TL
- % 55 ve üzeri meslekte kazanma gücü kaybı: 1.193,34 TL⁵⁹

⁵⁹ A.e., 05.03.2019.

Tablo 7. Silikozis Hastalarına Yapılan Yardımlar (2011-2018)

Yıllar	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2011	153	305
2012	200	1.251
2013	197	1.477
2014	201	1.155
2015	195	1.617
2016	189	1.731
2017	177	1.849
2018	168	1.771

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler” (Çevrimiçi), <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf>, s. 15, 05.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Yardım yalnızca 3 aylık bir süreçte başvuru aldığı için yardımdan faydalanan kişi sayısında da önemli değişiklikler görülmemektedir. Tablo 3.12 incelendiğinde 2011 yılında faydalanan kişi sayısının 153 ve tutarın 305 milyon olduğu görülmektedir. 2018 yılına kadar hem kişi sayısında hem de paralel olarak tutarda dalgalanmalar yaşanmıştır. Faydalanan kişi sayısının en fazla olduğu yıl 201 kişiyle 2014 yılıdır. 2018 yılında ise faydalanan kişi sayısı 168’e tutar ise 1 milyar 771 milyona ulaşmıştır.

3.2.2.2. 2828 Sayılı Kanun ile Bağlanan Evde Bakım Yardımı

2022 sayılı Kanun ile sağlanan yardımlar yanında 2828 sayılı Kanun’un Ek 7. Maddesi ile ağır engelli olduğuna dair sağlık raporu bulunan ve hanenin tüm geliri esas alındığında, hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı, asgari ücretin net tutarının 2/3’ünden daha az olan bakıma muhtaç engellilere, engelli bireyin kendisinin, ailesinin veya yasal temsilcisinin başvurması halinde resmi veya özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti verilir ya da evde bakımının sağlanması amacıyla sosyal yardım yapılır. Mevcut tutar 1.179,40 TL’dir.⁶⁰

⁶⁰ A.e., 05.03.2019.

Tablo 8. Evde Bakım Yardımı (2007-2018)

Yıllar	Kişi Sayısı	Tutar (Milyon TL)
2007	30.638	35
2008	120.000	417
2009	210.320	964
2010	284.595	1.580
2011	347.756	2.214
2012	398.335	2.944
2013	427.434	3.544
2014	450.031	4.056
2015	508.481	4.470
2016	481.141	5.198
2017	499.737	5.720
2018	513.276	6.675

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler”, (Çevrimiçi), <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf>, s. 17, 05.03.2019 verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.13’de evde bakım yardımları görülmektedir. 2007 yılından 2015 yılına kadar faydalanan kişi sayısı sürekli artmıştır. 2007 yılında 30.638 kişi evde bakım yardımından faydalanan 2015 yılında bu sayı 508.481’e ulaşmıştır. 2016 yılında 481.141’e düşmüş ve sonrasında yeniden artarak 2018 yılında 513.276 kişiye ulaşmıştır. Tutar ise 2007 yılında 35 milyondur. Tutar her yıl artmış ve 2018 yılında 6 milyar 675 milyona ulaşmıştır.

3.2.2.3. Engelli İhtiyaç Yardımları

Engelli bireylere yönelik yardımlardan biri de engelli ihtiyaç yardımlarıdır. Engelli ihtiyaç yardımlarında amaç sosyal güvenceden yoksun olan engelli bireylerin topluma entegrasyonunu sağlamayı kolaylaştıracak her türlü araç gereç ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Programdan yalnızca, 18 yaş üstü aile bireylerinin başvurusu sonrasında engelli vatandaşlar yararlanabilir. Ödenecek tutar ve ödeme dönemi kesin sınırlarla belirlenmemiştir. Ödeme tutarı Mütevelli heyeti tarafından ihtiyacın niteliğine göre belirlenir ve ödeme tutarı da ihtiyaca göre şekillenmektedir.⁶¹

⁶¹ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Sağlık Yardımları”, (Çevrimiçi) <<https://sosyalyardimlar.ailevecalisma.gov.tr/saglik-yardimlari>>, 06.04.2019.

3.2.2.4. Vergi İndirimleri ve Muafiyetler

Engelli bireylerin sosyal ve ekonomik hayata katılımlarını kolaylaştırmak ve engelli olanlarla olmayanların arasındaki rekabet eşitsizliğini gidermek amacıyla vergi mevzuatında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır.⁶² 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun “engellilik indirimi” başlıklı 31. maddesinde engelli bireylerin çalışma gücündeki kaybın oranına bağlı olarak ücretinden indirileceği belirtilmektedir. Buna göre çalışma gücünün en az % 80’ini kaybetmiş olan hizmet erbabı birinci derece engelli, en az % 60’ını kaybetmiş olanlar ikinci derece engelli ve en az % 40’ını kaybetmiş olanlar üçüncü derece engelli sayılmaktadır. Yapılan engelli indirimleri ise; birinci derece engelliler için 1200 TL, ikinci derece engelliler için 650 TL ve üçüncü derece engelliler için 290 TL olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.9. Engellilik Derecesi Bazında Rapor Sayıları (2000-2017)

YILLAR	0- 39	40- 59	60 -79	80- 100	TOPLAM
2000	3.491	4.340	996	1.237	10.064
2001	4.062	9.008	2.539	3.331	18.940
2002	2.760	6.561	1.873	2.133	13.327
2003	3.056	7.250	1.980	2.205	14.491
2004	3.674	8.541	2.218	2.484	16.917
2005	4.036	8.551	2.349	2.508	17.444
2006	6.358	10.305	3.105	3.356	23.124
2007	7.791	6.848	3.112	3.217	20.968
2008	6.292	6.453	3.103	2.673	18.521
2009	6.158	6.547	3.553	2.305	18.563
2010	7.053	8.258	4.282	2.713	22.306
2011	7.625	11.756	5.819	3.673	28.873
2012	7.668	14.189	6.678	4.151	32.686
2013	7.168	20.626	9.249	5.415	42.458
2014	7.595	23.272	9.691	5.564	46.122
2015	8.145	25.601	10.911	6.702	51.359
2016	9.514	26.666	10.911	7.543	54.634
2017	13.893	31.889	12.798	8.705	67.285

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, “Engellilik İndirimine İlişkin Vergi İstatistikleri”, (Çevrimiçi), https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/SIIVI.htm, 07.04.2019, verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

⁶² Gelir İdaresi Başkanlığı, **Engelliler için Vergi Rehberi**, Ankara: Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2018, s. 1.

Tablo 3.14’te 2000 ve 2017 yılları arasında derecelere göre alınan engelli raporları görülmektedir. Her yıl için alınan rapor sayılarında doğal olarak bir dalgalanma olduğu görülmektedir. 2017 yılı incelendiği zaman toplam 67.285 kişinin rapor aldığı görülmektedir. Gelir vergisi indiriminin yanında engelli bireylere yönelik olarak gümrük vergisinde, yurt içinden alınan taşıtlarda sağlanan özel tüketim vergisinde, motorlu taşıtlar vergisinde, katma değer vergisinde ve emlak vergisinde de avantajlar sağlanmaktadır.⁶³

3.3. Mücadele Yöntemlerinin Değerlendirilmesi

Mücadele yöntemlerinin etkin olup olmadığının değerlendirilmesi adına yalnızca uygulamaları incelemek yetersiz kalmakta, uygulanma sürecine kadar mevcut sürecin de incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede mevcut mücadele yöntemleri uygulama bağlamının yanında zihniyet, mevzuat ve kurumlar boyutuyla da ele alınacaktır.

3.3.1. Zihniyet Bağlamı

Türkiye’de uygulanan engelli istihdam modelleri incelendiğinde hâkim modelin kota sistemi olduğu görülmektedir. Ülkenin engelli bireylere olan bakış açısı hâkim istihdam modelinde ortaya çıkacağı için hangi istihdam türünün öne çıktığının zihniyeti anlama noktasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kota sistemine yönelik hem olumlu hem de olumsuz görüşler mevcuttur. Kota sistemi esasen engellilere yönelik pozitif bir ayrımcılık niteliğindedir. Yener, engelli bireyler için eşitliğin yalnızca kanun önündeki eşitliğe indirgenmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira kanun önünde eşitlik, insanların doğuştan birbirlerine eşit olduklarını diğer bir ifadeyle kişilerin sınıf ve soy gibi nedenlerle farklı bir muameleye tabi tutulamayacağını ifade etmektedir. Ancak hukuken uygulanması gereken bu eşitlik anlayışı diğer tüm konulara mâl edilir ve hâkim eşitlik anlayışı haline gelirse kişilerin bireysel farklılıkları, kabiliyetleri, ihtiyaçları, ekonomik ve sosyal durumlarının birbirinden farklı olduğu göz ardı edilecektir. Dolayısıyla bu anlayış eşitliği sağlamaktan ziyade eşitsizlik doğuracak yönde etki edecektir. Fırsat eşitliği ise bireysel farklılıkları da

⁶³ A.e., s. 18.

dikkate almakta ve başlangıçta eşitliği savunmaktadır. Eşitliğin sağlanması içinse eşitliği sağlayan mekanizmaların da varlığı gereklidir. Yalnızca oyunun kurallarının eşitliği yetersiz kalmakta, oyuncuların da başlangıç donanımlarının eşitlenmesi gerekmektedir. Bu da engelli bireyler için bazı özel tedbirlerin ve ayrımcılıkla karşılaşabilecekleri durumlarda pozitif ayrımcılığın varlığını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla Yener pozitif ayrımcılığı, eşitliği sağlayıcı nitelikte bir araç olarak değerlendirmektedir.⁶⁴

Öte yandan kota sistemi veya diğer pozitif ayrımcılık araçları, engelli bireyler için fırsatların eşitlenmesinin önündeki en büyük engellerden biri olan yapısal veya kurumsal ayrımcılığı doğurduğu şeklinde eleştirilmektedir. Bazı işverenlerin, engelli istihdam etmek yerine para cezası ödemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Diğerleri ise kota yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmakta ancak uygulamada bu durum engelli çalışanların evlerinde kalmaları için asgari oranda ücretler ödenmesi veya yine asgari sorumluluğa sahip olacakları düşük seviyeli işler için istihdam edilmesi olarak vuku bulmaktadır.⁶⁵ Zira kota sistemleri ve ayrımcılıkla mücadele mevzuatı, engelli kişilerin emek piyasasına entegrasyonuna aykırı yaklaşımlardır. Hâkim eğilime göre, kota sistemleri engelli bireylerin yeteneklerinin sınırlılığına vurgu yapmakta ve engellilerin kapasitesine daha az güvenmektedir. Diğer bir deyişle bu uygulama dolaylı olarak, engellilerin emek piyasasındaki açık işler için rekabet edemeyecekleri varsayımı üzerinden hareket etmektedir. Bu nedenle belirli şartları sağlayan işyerlerinde engellilere belirli bir kotanın ayrılması gerekmektedir. Bunun için, kotalar, herkes için eşit erişim ve eşit şans ilkesiyle veya engellilik modellerinden olan sosyal modellerle tam anlamıyla örtüşmemektedir. Zira bu yöntem için gerekli olan kayıt ve sınıflandırma süreçlerinin kendisi ayrımcı bir muamele olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶ Kuzgun da zorunluluk esasının günümüz emek piyasası rekabet koşullarına uygun olmadığını ve gönüllülük esasının kabulü ile engelli

⁶⁴ Yener Şişman, “Engelliler Acısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S. 32, Ocak-Haziran, 2014 , s. 59-60.

⁶⁵ Sargeant, Radevich-Katsaroumpa ve Innessi, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁶ Michael Fuchs, “Quota Systems for Disabled Persons: Parameters, Aspects, Effectivity”, **European Centre Policy Brief**, 2014, s. 3.

bireylerin istihdamının daha kolay olarak sağlanacağını ifade etmektedir.⁶⁷ Sistemin başarısını ölçmek adına engelli kotasından istihdam edilerek yönetici olan çalışan sayısı sorgulanmalıdır.

İlaveten, eşitliği sağlamak için ayrımcılığın yasaklanması diğer bir deyişle eşitliği ayrımcılık üzerinden tanımlamak ve temellendirmek başlı başına eşit olmayan bir durumun göstergesidir. Var olan sorunlar bütün olarak ele alınmayıp parçalara ayrıldığı zaman ve uygulamalar yalnızca engelliliğe indirgendiği zaman hem meseleye bütüncül yaklaşamama hem de parçalara ayrılmış olanların dışındaki sorunları gözden kaçırma tehlikesi doğmaktadır. Bütün olarak çözülmeyen bir sorunun özelde de anlamlı bir çözüme kavuşması mümkün olmayacaktır. Sorunların öze indirgenmesi engellilerin engelli olmayanlara nazaran sahip oldukları birtakım dezavantajları ve farklılıkları göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Bilakis genelde sorunlar çözüldüğü zaman özelde de sorunların çözüme kavuşması zorunluluklara ve cezalara gerek kalmaksızın mümkün olacaktır. Örneğin genelde bir işsizlik sorunu varken öze indirgeyerek yalnızca engelli bireylerin işsizlik sorununa ilişkin söylemler karşılık bulmayacaktır. Ancak emek piyasalarının daha iyi bir konuma gelmesi dezavantajlı tüm grupların emek piyasalarındaki konumları için daha iyi bir ortam oluşturacaktır.⁶⁸

Korumalı işyerleriyle ilgili ise engellilerin istihdam edilmesinde etkili bir araç olup olmadığı ve bu atölye çalışmalarının engellilerin istihdamı için gerçekten eşit bir fırsatı temsil edip etmediği de dahil olmak üzere, bir dizi farklı soru gündeme gelmiştir. Temel hedefinin işyerinde işçiyi mesleki anlamda eğiterek emek piyasasında iş bulmasına yardımcı olmak olduğu düşünülürse ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Ancak korumalı işyerlerinin de birtakım avantajlarından bahsedilmektedir. Hofmann'a göre bunlardan ilki başta zihinsel engelliler olmak üzere korumalı işyerlerinde çalışan engellilerin güvenliğinin sağlanmasıdır. Diğer, emek piyasasında çalışması mümkün olmayan başta zihinsel olmak üzere ciddi engellilik durumu yaşayan kişilerin kabiliyetleriyle orantılı çalışma imkânı sunmasıdır. Bu kişilerin

⁶⁷ İnci Kuzgun, "Türkiye'de Özürlülerin Ücret Karşılığı İstihdamını Belirleyen Değişkenler ve Öneriler", *Journal of Yaşar University*, C. 4, S. 15, 2009, s. 2460.

⁶⁸ Nejla Okur ve Fatma Erbil Erdugan, "Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme", *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II, Bildiriler*, (Der. Mesut Gülmez vd.), İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2010, s. 260-261.

yoğunlaşmakta zorluk çekebilecekleri, çalışmak için gereken iletişim becerileri ve motivasyona sahip olmayacakları ve talimatları anlamada zorluk çekebilecekleri gerekçesiyle bu işyerlerinde engelli bireylerin istihdamı haklı bulunmaktadır. Bunların yanında bir diğer avantaj olarak ise engelli bireylerin ve ailelerinin, engellilik üzerine benzer deneyimleri olan başkalarıyla arkadaşlık kurma ve paylaşımda bulunabilme fırsatı buldukları ifade edilmektedir.⁶⁹

Korumalı işyerleriyle ilgili eleştirilerden ilki ise engelli olmayan kişilerle sınırlı entegrasyon imkânı, diğer bir ifadeyle engelli bireylerin tecrit edilmesidir. Korumalı işyerlerinin ilk amacı, engelli bireyleri geleneksel istihdam fırsatlarına geçiş için hazırlamak olsa da bu amaca henüz ulaşılmamıştır. Kaldı ki korumalı işyerlerinde çalışan engelli bireylere, emek piyasasına geçmelerini sağlamak için gerekli beceriler de verilmemektedir. Bu da korumalı işyerlerinde çalışanların yalnızca çok küçük bir yüzdesinin emek piyasasına geçiş yapabilmesine olanak sağlamaktadır. Eleştirilen diğer bir nokta ise ücretlerin düşük olması ve korumalı işyerlerinde engelli bireylerin çoğu atölye çalışmaları dışında çalışmayı tercih etse de bir kişinin nerede çalışmak istediği veya hangi becerileri güçlendirebileceği veya geliştirebileceği ile ilgili sorularla yeteri kadar ilgilenilmemesidir.⁷⁰ Wehman da korumalı işyerlerinin engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri kaldırmak yerine, yapılan ayırım neticesinde engelli bireylerden beklentilerin azalmasına ve kamuoyunun olumsuz tutumuna katkı sağladığını ve engelli bireylerin üretkenliği ve toplumla bütünleşmesi üzerindeki uzun vadeli etkisinin çok az olduğunu ifade etmektedir.⁷¹ Zira engelli bireylerin toplumdan uzaklaştırılması yalnızca fiziksel bir uzaklaşma değil aynı zamanda ilişkiler anlamında da bir uzaklaştırmaya neden olmaktadır. Uzaklaştı(ıl)manın her çeşidinin olumsuz sonuçları olsa da fiziksel bir uzaklaştırma, engelli bireyler için mekan bağlamında

⁶⁹ Laura C. Hoffman, “An Employment Opportunity or A Discrimination Dilemma?: Sheltered Workshops and The Employment of The Disabled”, **University of Pennsylvania of Law and Social Change**, 2013, s. 164-165.

⁷⁰ Hoffman, **a.g.e.**, s. 166-169.

⁷¹ Paul Wehman, **Competitive Employment: New Horizons for Severely Disabled Individuals**, Baltimore: Paul H. Brookes, 1981'den aktaran John Kregel ve David H. Dean, “Sheltered vs. Supported Employment: A Direct Comparison of Long-Term Earnings Outcomes for Individuals with Cognitive Disabilities”, **Achievements and Challenges in Employment Services for People with Disabilities: The Longitudinal Impacts of Workplace Supports**, (Der. John Kregel, David Dean, ve Paul Wehman), Richmond: Virginia Commonwealth University Rehabilitation Research and Training Center on Workplace Supports, 2002, s. 64.

sınırları çizilmiş bir çeşit “hapishane” fonksiyonu görmektedir. Uzaklaştırmanın nedeninin ise, engelli çalışanların varlığının engelli olmayanlarda vicdan ve yardım etme zorunluluğu gibi duygular oluşturmaları ve bunun da kurum işleyişini etkilemesi olduğu ileri sürülmektedir.⁷²

Ancak tüm bu eleştirilere rağmen korumalı işyerleri, engelli işçilerin özellikle savunmasız bir grup olduğu ve emek piyasasında bir iş bulmakta büyük zorluk çektiği düşünülürse bu kişileri korumak ve onlara daha fazla pozisyon sunmak için faydalı olabilir.⁷³ Yine de artık dünya ölçeğinde çalışanları “engelli” bir birey olarak değil de gelişmesi, öğrenmesi ve emek piyasasında istihdamı mümkün olmayan bir çeşit “hasta” olarak gördüğü gerekçesiyle korumalı işyeri yönteminin yerini *destekli istihdam* tipinin aldığı görülmektedir. Destekli istihdamın, engelli bireyleri rekabetçi emek piyasasına entegre edilebileceği belirtilmektedir. Çünkü bu yöntem engelli bireylerin yaptıkları işi daha iyi öğrenmelerine ve performans göstermelerine olanak sağlamak için istihdam koçluğu, özel iş eğitimi, bireysel olarak uyarlanmış denetim, ulaşım ve yardımcı teknolojiler sunmaktadır. Sistemin başarısı ruhsal ya da zihinsel engelli olanlar, öğrenme güçlüğü olanlar ve travmatik beyin hasarı olanlar dahil olmak üzere ciddi engelli kişiler için belgelenmiştir.⁷⁴ Aynı zamanda destekli istihdam, engelliler için korumalı işyerlerine ve aktivite merkezlerine göre daha düşük maliyetlidir.⁷⁵ Türkiye’de de Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın da paydaş kurumlarından olduğu “İşe Katıl, Hayata Atıl!” adlı bir destekli istihdam projesi yürütülmektedir. Henüz proje aşamasında olsa da bu tip istihdamın bakanlıkça desteklenmesinin zihniyetin olumlu yönde değişimine işaret ettiği düşünülmektedir.

Engellilere yönelik politikalar yalnızca devlet eliyle değil aynı zamanda engellilerin refah mücadeleleri doğrultusunda da şekillenmektedir. Küresel bazda 1960’ların sonunda başlayan ve 1970’lerde devam eden, engellilere yönelik zihniyetin

⁷² Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013: “Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri - analizler”**, Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2014, s. 277.

⁷³ Laurent Visier, “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, C. 137, S. 3, 1998, s. 348-349.

⁷⁴ World Health Organization, **The World Report on Disability**, Malta: World Health Organization, 2011, s. 243.

⁷⁵ Kregel ve Dean, **a.g.e.**, s. 81.

ve politikaların değişimi de engellilerin insan haklarının geliştirilmesi amacını taşıyan mücadelelerine dayanmaktadır. Bu mücadeleler sonucunda politikalar; “Biz olmadan bizim için hiçbir şey” ilkesi, engelli bireylerin topluma eşit bir şekilde katılımını sağlamak için fiziksel engeller ve olumsuz tutumlar gibi sosyal engellerin kaldırılması, “sadaka” değil “hak” temelli yaklaşımlar ve engelli bireylerin kendi hayatlarının gidişatı üzerine tasarruf yetkisine sahip olması olmak üzere dört temel ilke üzerine şekillenmektedir.⁷⁶ Dolayısıyla hakim engellilik modelinin sosyal model olduğu ve hatta ötesine geçtiği, engelli olma halinin kişiye özgü bir sorun değil toplumun ortak bir durumu olarak benimsendiği bir anlayış gelişmektedir. Ne var ki Türkiye’de engelliler açısından özellikle istihdam koşullarının tıbbi model tarafından belirlendiği görülmektedir. Kuşkusuz tıbbi modelin olumsuz yönleriyle beraber olumlu yönleri de bulunmaktadır. Olumlu yönlerden en dikkat çeken engelliliğe yönelik teşhis, tedavi ve bakım programlarının gelişmesidir. Bu da hem engelli bireylerin hem de yakınlarının yaşam kalitesini yükseltmiştir. Öte yandan tıbbi model engelliliği bir çeşit bozukluk olarak görmekte ve sorumluluğu kişiye yüklemektedir. Diğer bir deyişle odak noktası engelliden ziyade engel olduğu için engelli bireyin aciz bir birey olarak algılanmasına neden olmaktadır.⁷⁷ Bunun sonucunda engelli bireyin eğitim ve vasıf düzeyine bakılmaksızın kişi verimsiz olarak damgalanmakta ve yalnızca engelli olması nedeniyle daha düşük bir statüye razı gelmesi beklenmektedir. Bu da kişinin kota ile işe alınsa dahi vasıfsız işlere yönlendirilmesi, mevcut olanaklardan yeterince faydalanamaması, terfi alamaması yahut mobbinge maruz kalması ihtimallerini doğurmaktadır.⁷⁸

Türkiye’de sosyal yardımlar ise toplumun özellikleri ve kültürel yapısı gereği yardımlaşma anlayışının gelişmiş olması nedeniyle geleneksel şekilde ve “hayırseverlik” anlayışıyla gelişmiştir.⁷⁹ Bunun yanı sıra Osmanlı’dan beri süregelen vakıf anlayışı da sosyal yardımların hayırseverlik olarak gelişmesinin zeminini

⁷⁶ Mark Priestley, “Engelliler”, **Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar**, (Der. Pete Alcock, Margaret May ve Karen Rowlingson), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, s. 524.

⁷⁷ Çiğdem Arıkan, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, S. 1, 2002, s. 13.

⁷⁸ Tolga Tezcan, “Çalışma Hayatı”, **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu-2013**, (Der. Süleyman Akbulut, Hakan Özgöl ve Tolga Tezcan), İstanbul: Toplumsal Haklar ve Araştırmalara Derneği, 2014, s. 223.

⁷⁹ Karagöl ve Dama, **a.g.e.**, s. 15.

oluşturan faktörlerdendir.⁸⁰ Osmanlı’da önemli bir yeri olan vakıflar, özel kaynaklar ile kamu kaynaklarının ve devlet harcamaları ile bireysel harcamaların birbirine karışmasını sağlayacak bir yapıda işleyiş göstermekteydi. Ancak vakıflardan faydalanan kitle doğrudan yoksullar olarak belirlenmediği gibi ihtiyaç tespiti de standart bir yöntemle tabi değildi. Aynı zamanda yapılan bu sosyal yardımların devamlılığına dair bir garanti bulunmamakta ve ulaşılabilirlik açısından sorun teşkil etmekteydi.⁸¹ Sosyal yardımların devletin bir görevi olarak görülmesi ve ülkenin gündemine girmesi ise oldukça geç bir zamanda gerçekleşmiştir. Sosyal hizmet Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kurumsal anlamda süregelirken sosyal yardımın merkezi yönetim tarafından mevzuat ve kurumsal olarak kapsamlı bir şekilde ele alınması nispeten yenidir. Diğer bir deyişle yoksullara yardım eski zamanlardan beri var olmakla beraber bu yardımların devletin görevi olarak görülmesi ve devlet eliyle sağlanması yeni bir uygulamadır. Önceleri komşular, akrabalar ya da hemşeriler tarafından üstlenilen yardımlar, 1980 sonrasında neoliberal politikalar ile yoksulluğun derinleşmesi ve daha görünür hale gelmesiyle devletin sosyal yardım uygulamalarının genişlemesini sağlamıştır.⁸²

Modern manada sosyal yardımlar ise “hayırseverlik” ve “yardımseverlik” değerleri üzerine kurgulanmamaktadır. Bu yardımlar, yardıma ihtiyacı olan bireylerin hakiki anlamda ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve ihtiyaç hali ortadan kalkana kadar yardımın sürekliliğinden şüphe duymamaları adına hayırseverlik anlayışı yerine hak temelli bir sosyal yardım anlayışına bırakmalıdır. Fakat bu yardımlaşma kültürünü tamamen devreden çıkarmak anlamına gelmemektedir ve böyle bir düşünce gerçekçi de olmayacaktır. Bununla beraber Osmanlı’da gelişen vakıf anlayışı da halen varlığını devam ettirmektedir (Örneğin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları).⁸³ Ancak mevcut durum değerlendirildiğinde sosyal bir devlet olması ve sosyal güvenliği sağlama yükümlülüğü altında olması nedeniyle Türkiye’de de sosyal yardımlar daha

⁸⁰ Onur Metin, “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, **Çalışma ve Toplum**, C. 1, S. 28, 2011, s. 185.

⁸¹ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 129-130.

⁸² Bedrettin Kesgin, **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**, İstanbul: Açılımkitap, 2013, s. 156-157.

⁸³ Faruk Taşçı, **Türkiye’de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar**, SETA Yayınları, 2017, s. 16.

çok devletin sorumluluğundadır.⁸⁴ Sosyal yardımlar artık evrensel bir nitelik kazanmış ve insan hakkı statüsüne ulaşmıştır. Sosyal yardımların tarihsel süreci incelendiğinde, bu yardımlar hayırseverlik ve ahlaki bir yükümlülük olarak görülürken süreç içinde devletin sorumluluğu ve kamusal yükümlülüğe doğru evrildiği görülmektedir.⁸⁵ Türkiye’de sosyal yardımların ayrı ve tek bir yasa ile düzenlenmemesi hak niteliğini zayıflatır bir unsur olarak görülmektedir. Fakat, 2022 sayılı Kanun ile sosyal yardım alacak gruplar, bu gruplara ait bireylerin muhtaçlık kriteri ve ödeme tutarları düzenlenmiş olup hak niteliği en güçlü olan yardımlardan biri olarak kabul edilmektedir.⁸⁶ Öte yandan yardımların bireylerin talep ve başvuruları üzerine yapılması hak temelli zihniyetten halen uzak olduğunu göstermektedir.⁸⁷

3.3.2.Mevzuat ve Kurumlar Bağlamı

Engelli yoksulluğuyla mücadelede Türkiye’de mevzuatın zihniyete uygunluğu ve mevzuatı uygulayan kurumların da incelenmesi gerekmektedir. Mevzuatı incelemek için ise ilk olarak çalışma ve sosyal yardım haklarının anayasal çerçevesine bakmak gerekmektedir. 1961 Anayasası ile sosyal devlet ilkesi Türkiye anayasasına girmiştir. Sosyal devlet ilkesini gerçekleştirmek birtakım tedbirlerin yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır. Bunlardan biri herkesin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini sağlamaya yönelik tedbirler olan sosyal haklardır. İnsan onuruna yaraşır bir yaşam temelde çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, konut hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı gibi hakları zorunlu kılmaktadır. Diğerleri ise gelir ve servet farklılıklarının azaltılmasına yönelik tedbirlerdir. Zira gelir ve servet eşitsizliğinin azaltılması sosyal devletin temel amaçlarından biridir.⁸⁸ Sosyal devlet ilkesinin anayasa normu haline gelmesiyle birlikte devlete, vatandaşların toplumsal problemini çözme ve yaşam koşullarını iyileştirme misyonunun yüklendiğini söylemek mümkündür. Bunun bir gereği ve uzantısı olarak ilk önce kadınlar için

⁸⁴ Yuvalı, **a.g.e.**, s. 395.

⁸⁵ Denizcan Kutlu, “Türkiye’de Sosyal Yardımların Hak(sızlık) Niteliğinin Yasal ve Toplumsal Temelleri: Düzenleme, Uygulama, Deneyim”, **Sosyal Yardım Alanlar: Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet**, (Der. Denizcan Kutlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 105.

⁸⁶ **A.e.**, s. 109-110.

⁸⁷ Başak Işıl Çetin, **Sosyal Politika ve Vatandaşlık: Türkiye İçin Asgari Gelir Desteği**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017, s. 179.

⁸⁸ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011, s. 207.

pozitif ayrımcılık gündeme gelmiş ve 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kadınların her alanda eşitliği Anayasanın 10. maddesi ile güvence altına alınmıştır. 2010 yılında ise bu maddeye ek olarak “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.” fıkrası eklenerek engelliler için de eşitlik ilkesi anayasada güvence altına alınmıştır. Anayasanın 17. maddesinde ise herkesin, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Maddede görüldüğü üzere yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığı koruma birlikte ele alınmıştır ve birbirini tamamlar nitelikte olarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber Anayasa’nın 42. maddesinde “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.” ifadesiyle engelli olsun olmasın tüm vatandaşların eğitim hakkına sahip olduğu güvence altına alınmıştır. Anayasanın 61. maddesi ise “Devlet harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar.” şeklindedir ve yine engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmelerini güvence altına almaktadır. Aynı zamanda bu madde dolayısıyla engelli bireylerin istihdam edilmesini ve rehabilitasyonunu sağlamak için ihtiyaç duyulan tedbirleri alma yükümlülüğünü de üstlenmektedir.

2005 yılında “engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamak” amacıyla 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu Kanun engelli bireylere ilişkin ayrımcılık, eğitim, istihdam gibi konular hakkında pek çok hüküm içermektedir. Engelli bireylere yönelik bir diğer önemli gelişme ise 2013 yılında olmuştur. 25.04.2013 tarihinde 6462 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiş ve öncesinde kullanılan farklı kavramlar üzerinde birliğe gidilmiştir.

Engelli bireylerin çalışma hakkına ilişkin olaraksa Anayasası'nın 49. maddesinde çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu belirtilmektedir, 50. maddesinde ise *“Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar”* ifadesiyle kadınlar ve küçüklerle beraber engelli bireylerin de çalışma hayatında korunacağı güvence altına alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu da Anayasa'daki hükümler doğrultusunda engelli bireylerin çalışma hayatındaki haklarını düzenlemektedir.⁸⁹ Çalışmanın bir hak olarak ele alınması devletin çalışma imkanlarına ilişkin tedbirler almasını da gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda 4857 sayılı İş Kanunu'nun 5. maddesinde *“iş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz”* ifadesiyle haklı bir neden olmaksızın yalnızca engelli olduğu için işçiye ayrımcılık yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. İş Kanunu'nda engelli bireylere yönelik en önemli düzenlemelerden biri 30. maddede düzenlenen engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğudur. Daha önce belirtildiği üzere *“İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli ve yüzde iki eski hükümlü işçiyi ... meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler...”* Aynı kanunun 101. maddesinde ise engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğuna aykırılık düzenlenmiş olup 30. maddeye aykırı davranılması halinde işverenin çalıştırmadığı her engelli ve eski hükümlü kişi için her ay 1700 TL idari para cezası ödeyeceği belirtilmektedir.

Korumalı işyerlerinin ise yasal altyapısı daha önce belirtildiği üzere 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun 14. maddesine dayanan 30.05.2006 tarihli ve 26183 sayılı “Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik” ile oluşturulmuştur. Her ne kadar korumalı işyerlerinin varlığı ve etkinliği destekli istihdamla karşılaştırılmakta ve tartışılmaktaysa da Alpagut bahsi geçen yönetmeliğin

⁸⁹ Namık Hüseyinli, Selvi Göçmen, ve Davud Nasibov, “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 6, 2017, s. 142.

kabulünü Türk hukuku açısından önemli bir adım olarak değerlendirmiştir.⁹⁰ Korumalı işyerlerine dair 26.11.2013 tarihinde 28833 sayılı yeni bir yönetmelik yayımlanmış ve önceki yönetmelikte çeşitli değişikliklere gidilmiştir.⁹¹ Türkiye’deki bu gelişim incelendiğinde 2006 tarihli yönetmelikte istihdamla beraber rehabilitasyon amacının da bulunduğu görülmektedir. Engelli bireylerin istihdamla beraber topluma entegrasyonunun sağlanması için isabetli olan bu amaç 2013 yılındaki yönetmelikte kaldırılmıştır. Yine 2006 yılındaki yönetmelikte tüm engellilere yönelik olarak düzenlenen bu işyerlerinin kapsamı daraltılmış ve 2013 yılında yalnızca zihinsel ve ruhsal engellileri kapsar hale getirilmiştir. Son olarak 2006 yılında korumalı işyerinin yöneticisinin sahip olması gereken nitelikler “yüksek tahsilli ve vasıflı” olarak belirtilirken 2013 yılında bu nitelikler yerine yalnızca “Usta Öğretici Sertifikası” yeterli kabul edilmiştir.⁹² 2013 yılında yapılan düzenlemelerde bir gelişme olması beklenirken tersine yapılan düzenlemeler 2006 yılındaki düzenlemelerin gerisinde kalmıştır. Ancak korumalı işyerlerinin kapsamının daraltılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Zihinsel ve ruhsal engellileri de emek piyasasında engelli olmayan bireylerle beraber istihdamı esas olsa da istihdam bağlamında en dezavantajlı kesimi oluşturmaları yönüyle daraltma yerinde olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu yönde bir daraltmayla diğer engelli bireyleri izole bir istihdam anlayışından kurtarmaktadır.⁹³

Sosyal yardım mevzuatı incelendiğinde ise, Anayasa’da sosyal yardım hakkının açık bir biçimde düzenlenmediği görülmektedir. Ancak 60. maddede herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ve devletin buna yönelik tedbirleri alacağı belirtilmiştir. Sosyal güvenlik hakkı yalnızca istihdamda olan bireyler için öngörülen bir hak olmayıp herkesin hakkı olarak değerlendirilmekte dolayısıyla sosyal yardımların da sosyal güvenlik hakkı dahilinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, sosyal hukuk ve güvenliğin bir parçası olarak

⁹⁰ Gülsevil Alpagut, “Korumalı İşyeri Kavramı ve Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmeliğin Değerlendirilmesi”, *Sicil*, C. 1, S. 3, 2006, s. 35.

⁹¹ Çolak ve Hergüner, *a.g.e.*, s. 2443.

⁹² Çavuş ve Tekin, *a.g.e.*, s. 156.

⁹³ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: “Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri - analizler”*, Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2015 s. 225.

değerlendirilmekte ve sistemin primsiz rejim ayağına dahil edilmektedir.⁹⁴ Ancak daha önce bahsedildiği üzere Türkiye 1961 yılından beri anayasal olarak sosyal devlet niteliğinde olmasına karşın genelde sosyal politikalar özelde sosyal yardımlar 1980'lere kadar hayırseverlik zemininde kalmıştır.⁹⁵ Sosyal yardım alanında hak temelli bir zeminde atılan ilk adım 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş İhtiyacı Olan, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'dur. Bu kanun 01.07.1976 tarihinde kabul edilmiştir. Yaşlı ve engelli bireyler için yapılan bu yardımlar "*modern anlamda uygulamaya girmiş ilk sosyal yardım örneği*" olarak nitelendirilmektedir.⁹⁶ Bu temelde atılan ikinci adım ise Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olmasından destek alarak kabul edilen 14.06.1986 tarihli 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanunu'dur.⁹⁷ Kanunun amacı "*...fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir.*" olarak belirtilmektedir. Bu kanuna bağlı olarak sosyal yardım ve hizmetlerin hukuki esaslara göre düzenlenip uygulanmasını sağlamak amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, halk arasında bilinen adıyla *fakir fukara fonu* (fak-fuk-fon) kurulmuştur. Yapılan sosyal yardımların yoksullukla mücadelede etkisi ve yeni yardım programlarının geliştirilmesi gereksinimi neticesinde 09.12.2004 tarihinde 5263 Sayılı Kanun çıkarılarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sonrasında sosyal hizmet ve yardım kurumlarını tek çatı altında toplamak için 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur.⁹⁸

Taşçı, 2017 yılında Türkiye'de sosyal politikanın dönüşümünü incelediği raporunda mevzuatı uygulayan kurumlar incelendiğinde bütüncüllükten uzak bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Devletin sosyal alanlarda varlığı, iki temel parça ve onlara

⁹⁴ Kutlu, **a.g.e.**, s. 107.

⁹⁵ Mehmet Güneş, "Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S. 24, 2012, s. 163.

⁹⁶ Metin, **a.g.e.**, s. 186.

⁹⁷ **A.e.**, s. 188.

⁹⁸ Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 286-287.

eklemlı küçük parçalar olmak üzere parçalı bir yapıda değerlendirilmektedir. Temel parça olarak ifade edilen kurumlar çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Ancak daha önce bahsedildiği üzere sosyal güvenlik yalnızca istihdam halinde olan bireyler için primli sistem olan sosyal sigortayı ifade etmemekte aynı zamanda primsiz sistemler olan sosyal yardım ve hizmetleri de içermektedir. Ancak eski yapılanmada sosyal güvenlik çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın, sosyal yardım ve hizmetler ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın alanına girmektedir.⁹⁹ 02.07.2018 tarihli 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile bu iki bakanlık birleştirilmiş ve ismi Aile, alışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Taşçı'nın değerlendirmesinden yola çıkarak bu düzenleme ile kurumların daha bütüncül bir hale geldiği ifade edilebilir. Öte yandan hem Anayasa'da hem de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nda sosyal yardımlar bireyin hakkı olarak değil devletin görevi olarak düzenlenmekte ve yardımların dağıtılmasında yetki idari birimlere verilmektedir. Yasalarda kimlerin hak sahibi olduğu, yardım miktarı ve süresinin objektif kriterlerce belirlenmemesi ise uygulamada sorun teşkil etmektedir.¹⁰⁰

3.3.3. Uygulama Bağlamı

Engelli bireyler, yaşadıkları ülkenin refah seviyesine bağlı olmaksızın toplumun en dezavantajlı kesimlerinden birini oluşturmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde bu kişilerin mevcut sosyal ve ekonomik durumlarına ilişkin veri oldukça azdır. Ne var ki özellikle istihdam konusunda sıkıntı yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Dünya genelinde yapılan ampirik çalışmaların da gösterdiği üzere engelli bireyler istihdam edilse dahi ekonomik faaliyetlerde nispeten kolay ve değersiz bulunan işlerde olma ihtimalleri engelli olmayanlara kıyasla daha yüksektir.¹⁰¹

⁹⁹ Taşçı, **Türkiye'de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar**, s. 29-30.

¹⁰⁰ şebnem Gökçeoğlu, "Sosyal Yardımların Hak Niteliği ve Dava Edilebilirliği", **Sosyal Hizmet ve teki: Disiplinlerarası Yaklaşım**, (Der. Pınar Akkuş ve zgr Başpınar Aktükün), 2. Baskı, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2016, s. 106.

¹⁰¹ Kay Schriner, "Sakatlık alışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım", **Sakatlık alışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, ve Yıldırım şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 273-274.

Türkiye’de hâkim istihdam modeli olan kota yöntemi işverenlerin yalnızca öngörülen kotayı kullanması ve böylece engelli bireylerin istihdama yeterince katılmaması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu yöntem engellilik oranları daha düşük olan engellilere daha çok hitap etmekte ve engel oranı yüksek olan engellilerin istihdama katılması önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bunlarla beraber 4857 sayılı İş Kanunu’nun *Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu* başlıklı 30’uncu maddesinde işverenlerin 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde % 3 engelli, kamu işyerlerinde ise % 4 engelli işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlü oldukları belirtilmiştir. Ancak 50’den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin büyük şehirlerde ve sektör bazında ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi ve az gelişmiş bölgelerde işyerlerinin çoğunlukla 50 işçi çalıştıracak kadar büyük olmaması o bölgede yaşayan engellilerin istihdamın önünde bir engel teşkil etmektedir.¹⁰² Kota sistemini uygulayan diğer ülkeler incelendiğinde örneğin Almanya’da 19 işçi çalıştıran işyerlerinde % 6 engelli kotası uygulandığı, Fransa’da yarı zamanlı ya da tam zamanlı olması fark etmeksizin 20 çalışanın bulunduğu işyerlerinde % 6 engelli kotası uygulandığı görülmektedir.¹⁰³ Türkiye bu ülkelerle karşılaştırıldığında kota uygulanması için gereken asgari çalışan sayısının yüksek olduğu ve kota oranının düşük olduğu görülmektedir. Aynı zamanda mevcut düzenlemelerin ceza sistemine dayanması işverenler açısından engelli istihdamına yönelik negatif bir tutum olarak kendini göstermektedir. Bununla beraber engelli istihdamının kısıtlı olmasının diğer nedeni Türkiye’de istihdamın önemli bir bölümünü 49 ve altında işçi çalıştıran işyerlerinin oluşturması ancak bu firmalara yönelik bulunan bağlayıcı bir düzenlemenin bulunmamasıdır. Son olarak engelli kotası uygulaması işverenlerin yalnızca engelli belgesi olan kişileri istihdam etmelerine, belgesi olmayanları yeterli niteliğe sahip olsalar dahi istihdam etmekten kaçınmalarına neden olabilmektedir.¹⁰⁴

¹⁰² Y.y., “Engellilerin İstihdamının Önündeki Engeller”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 168.

¹⁰³ ILO ve OECD, “Labour Market Inclusion of People with Disabilities”, Buenos Aires: 1st Meeting of the G20 Employment Working Group, 2018, s. 20.

¹⁰⁴ Y.y., “Engellilerin İstihdamının Önündeki Engeller”, s. 169.

Orhan, kota yönteminin güçlü yönlerini; bu yöntemin zorunluluk esasına dayanmasına karşın çalışan sayısının 50’den fazla olması halinde kamu işyerlerinde % 4, özel sektör işyerlerinde ise % 3 oranında engelli istihdamı sağlanması, bu yöntemin engellilerin emek piyasasına girmelerinin en kolay yolu olması ve işe yerleştirmelerde aracı kurumun İŞKUR olması nedeniyle engelli bireylerin İŞKUR tarafından sağlanan mesleki eğitimlerden yararlanabilmeleri olarak saymaktadır. Sistemin zayıf yönlerini ise yöntemin zorunluluk esaslı olmasının işverenlerde olumsuz bir tutum oluşturması, işverenlere herhangi bir teşvik sağlanmaması, çalışan sayısının 50’den fazla olması halinde bir doktor ve sanayi işletmesi olması durumunda ise bir iş güvenliği uzmanı zorunlu olmasının yanında engelli bireyleri de istihdam etme zorunluluğu getirdiği için maliyetlerin artacağı, diğer işsizlerin engellilere karşı olumsuz tutumlar geliştirebileceği, kota yönteminin uygulanması için en az 50 işçi gerekliliğinin küçük işyerlerinin engelli istihdamının dışında kalmalarına neden olacağı ve kota uygulamasının engelli istihdamında bölgesel farklılıklara neden olacağı olarak sıralamaktadır.¹⁰⁵ Aynı zamanda Baybora, kota sisteminin tek başına yetersiz bir yöntem olduğunu, zira işverenlerin engelli istihdamıyla yükümlü oldukları oranlarda engelli istihdam etseler dahi diğer bir deyişle açık kontenjanlar doldurulsa dahi engelli bireylerin tamamının istihdam edilmesini sağlayamayacağını ifade etmektedir.¹⁰⁶ Gerçekten, kota sistemine dair 2017 istatistikleri incelendiğinde başvuran kişi sayısı 100.201 iken açık kontenjan sayısının 23.698 olduğu görülmektedir.

Engelli bireylerin Elektronik Kamu Personeli Seçme Sınavı’na (EKPSS) ilişkin sorunları incelendiğinde EKPSS ile atamalarının yapılacağı kadroların nitelikli sayılmaması ve atanacakları kadroların gerektirdiği vasıflara ilişkin sorunlar bulunduğu görülmektedir. Engelli bireyin atamasının yapılması durumunda ise engeline yönelik fiziki düzenleme ve kişinin ihtiyaç duyduğu ekipmanların temininden mali endişeler ve bürokratik işlemler nedeniyle kaçınıldığı ve engelleri ortadan kaldırmak yerine bir seçenek olarak engelli bireyin tayinini istemesinin önerildiği belirtilmektedir. Ne yazık ki sorunlar yalnızca memur kadrolarına ilişkin değildir.

¹⁰⁵ Orhan, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁰⁶ Dilek Baybora, “Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 2006, s. 242.

İŞKUR aracılığıyla yerleştirilen engelli kadrolarında da pek çok sorun yaşanmaktadır. Engelli bireylere engel durumuna ya da derecesine uygun olmayan işler verilmesi ve erişime ilişkin düzenlemeler yapılmaması özel sektörde de yaşanan sorunların başını çekmektedir. Düzenleme yapılmasından kaçınılması yalnızca mali endişelerden kaynaklanmamaktadır. İşverenler bu düzenlemeleri yapmaktan, istihdam ettikleri engelli bireyler için caydırıcı bir unsur olması için de kaçınabilmektedir. Böylece bu düzenlemeler tazminat yükümlülüğünden kaçınmak için engelli bireyin istifa etmesini sağlayacak bir mobbing aracı olarak kullanılabilir. Buna örnek olarak fiziksel engelli bireylerin asansör ve engelli tuvaleti olmayan katlarda görevlendirilmesi, yapamayacağı işler verilmesi ve başarısız olduğunda aşağılanması verilebilir.¹⁰⁷ Leymann, hem kişinin kendini göstermesinin engellenmesi yani kapasitesinin altında iş verilmesini hem de kişinin sağlığını etkileyecek işler yaptırılması yani kapasitesinin üstünde iş verilmesini sürekli ve sistemli olduğu müddetçe mobbing olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁸ Dolayısıyla engelli bireylere yönelik bu davranışların mobbing sınırları içinde olduğu ifade edilebilir. Mobbing olarak nitelendirilebilecek diğer bir davranış ise işverenlerce yapılan dolaylı ayrımcılıktır. Dolaylı ayrımcılık, işverenin engelli olan ve olmayan bireylere şekil olarak eşit muamele etmesini ve ne yazık ki bu şeklen eşit muamelenin engelli birey için esasında dezavantajlı bir durum oluşturmasını ifade etmektedir. Örneğin ortopedik engelli olup yürümekte zorlanan bir çalışanın, diğer çalışanlar asansör kullanmak yerine merdivenleri kullanmayı tercih ettiği için merdivenleri kullanmasını istemek dolaylı bir ayrımcılıktır. İncelenen raporda da engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları en önemli sorunlardan birinin dolaylı ayrımcılık olduğu görülmektedir. Dolaylı ayrımcılık engelli bireyin işini kaybetmesine neden olabileceği gibi engellilik derecesinin artmasına da neden olabilmektedir. Dolaylı ayrımcılığın yanı sıra engellilerin yaptıkları işler de engellilere ya da engelliliğe atfedilen “yetersizlik” anlayışının bir sonucu olarak devamlı denetlenmektedir. Tıpkı diğer çalışanlar gibi engelli çalışanlar da insan olmanın bir gereği olarak iş yaşamında da hata yapabilirler. Ancak engelli olmayan birinin aksine

¹⁰⁷ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: “Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri - Analizler”**, s. 250-260.

¹⁰⁸ Heinz Leymann, “The Content and Development of Mobbing at Work”, **European Journal of Work and Organizational Psychology**, C. 5, S. 2, 1996, s. 170.

bu hatanın nedeni kişinin engelli olmasına bağlanabilmekte ve engelli çalışana yönelik daha olumsuz bir tutum sergilenmesi ihtimalini arttırmaktadır. Bu da engelli bireyin yaptığı işe dair devamlı tehdit altında olmasına sebebiyet verecektir. Bunun sonucunda mevcut algıyı yıkmak ve kapasitesini göstermek diğer bir deyişle engelinin kendisi için oluşturduğu olumsuz etkiden kurtulmak amacıyla bir yöntem olarak engelini reddeder bir tutumla çalışmaya başlar. Bu da kişinin hem yaptığı hataları azaltmak hem de diğer çalışanlara eşit bir konumda değerlendirilmek için daha fazla çalışmasını beraberinde getirir. Ancak bu yöntem zaman içinde engelli bireyin sömürülme ihtimalinin artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda engelli bireyler engel durumunu kendi lehine kullandığı gibi bir düşünce oluşturacağı ve “işten kaytarmak” olarak algılanabileceği için haklarını kullanmaktan da kaçınabilmektedir.¹⁰⁹

Engelli bireylerin yaşadığı diğer bir sorun ise engelli olmayan bireylerle aralarındaki ücret farklarıdır. Bu noktada engelli bireylerin engelleri nedeniyle vasıflarının altında işlere yerleştirilmesi sorununun yanında yerleştirildikleri işlerde eşit işler için eşit ücret alamamaları ve meslekte yükselme imkanının engelli olmayan bireylerle eşit olarak tanınmaması da yaşanan sorunlardan biridir. Bu gibi durumlarda kişi yeni bir iş bulamama endişesi ile hakkını aramaktan kaçınabilmektedir.¹¹⁰

Engelli bireylerin karşılaştığı diğer bir sorun ise işverenlerin “sağlam engellilik” arayışında olmasıdır. *Sağlam engellilik*, engelli bireyin görünür bir engelinin olmamasını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle kişinin fiziksel bir engele sahip olmasındansa, bakıldığında anlaşılmayan fakat oran olarak % 40’a tekabül etmesi nedeniyle engelli raporu almasını sağlayan “gizli” bir engelinin var olmasıdır. Gerek estetik gerekse iş güvenliğine ilişkin endişeler nedeniyle tercih edilen engelliler sağlam engellilerdir. Bu da birey işini ne kadar iyi yaparsa yapsın öneminin olmadığını, görünüşünün genellikle zihinsel veya fiziksel emeğinin önüne geçtiğini göstermektedir. Sonuç olarak engeli görünür olduğu ve % 40’ın üzerine çıktığı derecede kişinin istihdamda yaşadığı sorunlar var olmakta ve artmaktadır.¹¹¹ Ancak

¹⁰⁹ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013: “Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri - Analizler”**, s. 258.

¹¹⁰ A.e., s. 279.

¹¹¹ A.e., s. 264.

sağlam engelli olarak nitelenen bireylerin de istihdamı sorunsuz olarak nitelendirilememektedir. Zira bu sefer de yaşanan bir sağlık sorununda engelli bireyin engeli görünür olmadığı için işverenini yaşadığı sağlık sorununda ikna etmesi ve rapordan bağımsız olarak engelli olduğunu kanıtlaması beklenmektedir.¹¹²

Engellilere yönelik yaşanan diğer bir sorun bu kişilerin hukuki yükümlülüklerden kurtulmak adına kâğıt üstünde çalışan olarak var olması fakat işyerinde göz önünde olması istenmediği için işyerlerinden uzaklaştırılmasıdır. Dolayısıyla engelli bireylerden işe gelmesi veya herhangi bir iş yapması beklenmemekte yalnızca ücretini alıp gitmesi yeterli görülebilmektedir. Bir zorunluluk olarak işe alındıkları için işe gelmeleri, işe ve işyerine dair hakları kullanmalarından da hoşnut olunmamaktadır.¹¹³ Diğer yandan iş ilişkilerinin katı bir biçimde düzenlenmesinin beraberinde kayıt dışılığı getirdiği belirtilmektedir. İşverenlerce emek piyasasında esnekliği azaltır nitelikte bir düzenleme olarak görülen kota sistemi kayıt dışı istihdamın nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bununla beraber engelli bireylerin istihdamını teşvik etmek ve istihdam edilmeleri halinde işverenlerin maliyetlerini azaltmak için sosyal güvenlik prim teşviki getirilmiştir. Bu teşvikin kayıt dışılığı önleyici bir etki göstermesi beklenmektedir.¹¹⁴ Kota sistemine yönelik yaşanan sorunlar bu sistemin tamamen kaldırılması gerekliliğinden ziyade sistemde değişikliğe işaret etmektedir. Tamamen zorlama ve cezalandırmaya dayalı bir sistemdense özendirme ve teşvike dayalı bir sistem engelli istihdamını artıracaktır.¹¹⁵

Korumalı işyerlerinde ise uygulama bağlamında iki soru önem kazanmaktadır. Bunlarda ilki korumalı işyerlerinde istihdam, uzun vadede emek piyasasında istihdam yolunda geçici bir istihdam olma özelliği mi taşımaktadır yoksa başlı başına bir istihdam çeşidi olarak mı değerlendirilmelidir? İkinci soru ise korumalı işyerleri mal ve hizmet üretimi amacı da taşımakta mıdır yoksa yalnızca sosyal kaygılar nedeniyle

¹¹² A.e., s. 276.

¹¹³ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: “Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri - Analizler”**, s. 258-279.

¹¹⁴ İnci Kayhan Kuzgun, “Türkiye’de Engelli İşgücü İstihdam Stratejisinin Yorumlanması”, **İstihdamda 31 Dergisi**, S. 9, Nisan-Mayıs-Haziran, 2013, s. 45.

¹¹⁵ N. Emrah Aydınolat, “Engelli İstihdamını Arttırmanın Yolları”, **İstihdamda 31 Dergisi**, S. 9, Nisan-Mayıs-Haziran, 2013, s. 50.

mi faaliyet göstermektedir?¹¹⁶ Korumalı işyerlerinin uygulamadaki başarısı ve sorunları bu iki sorunun cevabıyla bağlantılı olacaktır. Türkiye’de Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik’te korumalı işyerleri “*İşgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri...*” olarak tanımlanmaktadır. Tanım incelendiğinde bahsi geçen engelli bireylerin emek piyasasında çalışmaları gibi bir amaç bulunmadığı yalnızca bu kişilerin istihdam halinde olmalarının hedeflendiği görülmektedir. Oysa korumalı işyerlerinin faydalı olması için engelli bireylerin topluma entegrasyonuna yardımcı olacak yetenekler ya da eğilimler kazandırması gerekir. Diğer bir ifadeyle, katılımcılar bu programları ilk girdiklerinden daha iyi bir durumda bırakmalıdır.¹¹⁷ Bununla beraber korumalı işyerlerinin faaliyet alanlarının poşetleme, montaj ve küçük el sanatları gibi görece basit işlerin ötesine geçmediği de ifade edilmektedir.¹¹⁸

Korumalı işyerlerine dair önemli sayılabilecek bir gelişme de 2014 yılında yaşanmıştır. Korumalı işyerlerinin kurulması ve faaliyetlerini sürdürmesi için devlet desteği gerekli görülmektedir. Bu desteği sağlama yetkisi ise İŞKUR’a aittir. İŞKUR korumalı işyerlerine destek sağlamak amacıyla 2014 yılında Engelli Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün iş birliğiyle bir proje başlatmıştır. Projenin amacı “...engelli istihdamı alanındaki sosyal paydaşların desteklenmesi, engelli istihdamının altyapısının geliştirilmesi, işgücü piyasası içinde çalışma imkanı olmayan engelli bireylerin desteklenmesi amacı ile kurulan korumalı işyerlerinin güçlendirilmesi ve etkinliklerinin artırılması ve toplumda belirli bir işletme modelinin oluşturulmasını sağlamak...” olarak belirtilmiştir. Bu proje kapsamında korumalı işyerleri kuruluş sermayesi desteği, engelli ücret desteği ve işletme giderleri desteği olmak üzere üç destekten faydalanabilecektir. *Kuruluş sermayesi desteği* yalnızca bir yıl olarak verilmekte ve tutarı en fazla 150.000 TL olarak hibe edilmektedir. Bu hibe ile korumalı

¹¹⁶ Laurent Visier, “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, C. 137, S. 3, 1998, s. 347.

¹¹⁷ Robert Evert Cimera vd., “Do Sheltered Workshops Enhance Employment Outcomes for Adults with Autism Spectrum Disorder?”, **Autism**, C. 16, S. 1, 2012, s. 92.

¹¹⁸ Y.y., “Türkiye’de Engellilerin İstihdamı Konusunda Uygulanan Politikalar, Bunların İşverenlere Getirdiği Yükümlülükler ve Teşvikler”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 37.

işyerlerindeki makine ve demirbaş gibi giderlerin karşılanacağı belirtilmektedir. *Engelli ücret desteği* kapsamında ise bu işyerlerinde çalışacak engelli işçilerin ücret giderlerinin ilk bir yıl boyunca karşılanmasını ifade etmektedir. Bu ücret brüt asgari ücret üzerinden ödenmektedir. Son olarak işletme giderleri desteği ise bir yıl boyunca korumalı işyerinin su, elektrik ve ısınma gibi işletme giderlerinin fatura bedellerinin % 60'ının karşılanacağını ifade etmektedir.¹¹⁹ Bu projenin başarısını ölçmek adına korumalı işyerlerine yönelik istatistiki bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan Çavuş ve Tekin korumalı işyerlerine yönelik çalışmalarında, İŞKUR'a bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü İstihdam ve Sosyal Güvenlik Dairesi Başkanlığı ile yaptıkları görüşme sonucunda yalnızca 14 kuruluşun korumalı işyeri sertifikası almak için başvuru yaptığını belirtmektedir.¹²⁰ Çolak ve Hergüner'in projenin başarısına dair bir çıkarımda bulunmak ve işverenlerin projeye yönelik tutum ve yaklaşımlarını öğrenmek adına yaptıkları çalışmaları incelendiğinde işverenlerin hibe programını fonksiyonel bulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerek kuruluş sermayesi desteği gerekse engelli ücret desteği işverenlerce yetersiz bulunmaktadır. Mülakat yapılan işverenlerden biri projenin yetersizliği şu sözlerle ifade etmektedir¹²¹;

“Hibe tutarı yeni bir işyeri açmayı düşünen bir girişimci için çok az bir rakamdır. Bir yıl süre ile ödenecek olan maaş ve sigorta primlerinin en az iki ya da üç yıl olarak düzenlenirse cazip olabilir. Zaten İŞKUR maaş ve sigorta prim ödemesi uygulamasını diğer işyerlerinde bir yıl boyunca normal bireyler için de uyguluyor. Dolayısıyla zihinsel engelli birey için ödediğinin vadesini uzun tutmalıydı. Verilecek olan 150 bin liralık hibe ile var olan işletmenin fiziksel düzenlemesine bile yetmez. Bir iş yeri açmak trilyon liralık bir sermaye gerektirir. Makine ve ekipman alacaksınız. Bunlar ucuz şeyler değil. Üstelik bu serveti de işgücünden emin olmadığınız daha önce tecrübe etmediğiniz kişiler için kullanacaksınız. Sadece bir yıllık maaş ve sigorta prim ödemesi almak için bu işe para yatırılmaz.”

Sosyal yardımlara yönelik olaraksa Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün sosyal yardım algısı ile ilgili yaptığı bir araştırmada sürece ve işleyişe dair şu sorunlara ulaşılmıştır. Yardımlara ilişkin bilgilenme sürecinde kitle iletişim araçları verimli olarak kullanılmamaktadır. Dolayısıyla ihtiyaç sahipleri yardımlara

¹¹⁹ İŞKUR, *Engelli ve Eski Hükümlülere Yönelik Proje Destekleri Başvuru Rehberi*, 2018, s. 8.

¹²⁰ Çavuş ve Tekin, *a.g.e.*, s. 158.

¹²¹ Çolak ve Hergüner, *a.g.e.*, s. 2449.

ilişkin bilgiyi akraba ve komşu gibi etkileşim halinde olduğu kişilerden öğrenmektedir. Bunun yanında ihtiyaç sahipleri çoğunlukla tespit edilerek ilgili ve yetkililerin çabasıyla değil, bizzat kendi başvuruları neticesinde sosyal yardım almaktadırlar. Bu da yardımların bir haktan ziyade bir lütuf olarak algılanmasına neden olmaktadır. Diğer bir aksaklık muhtaçlık tespitine yönelik yaşanmaktadır. Muhtaçlık tespiti etkili bir şekilde yürütülüp tam bir standart oluşturulmadığından yardıma ihtiyacı olanlarla beraber olmayanlar da almaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin çoğu yardım dağıtımlarında herhangi bir belge göstermediklerini ve form doldurmadıklarını ifade etmektedir. Bu da sosyal yardımların istismara açık olduğu algısını oluşturmaktadır.¹²² Bununla beraber sosyal yardımların yalnızca yoksulluğun olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla verildiği ancak bu kişilerin rehabilite edilmesi ve kendilerine yeterli duruma getirilmesine yönelik tutumlar sınırlı olarak değerlendirilmektedir.¹²³

Kamusal sosyal yardımlarda yaşanan diğer bir sorun miktarının değişkenliği diğer bir deyişle “dalgalanma” yaşanmasıdır.¹²⁴ İkinci sorun kurumsal örgütlerin yapısındaki dağınıklık ve birbiriyle bağlantısı olmayan kuruluşların varlığından kaynaklanan sistemsizliktir.¹²⁵ Uygulamada en çok eleştirilen konulardan biri, yardımlarda tekrarların mevcudiyeti ve bilgi ve belgelerin kayıtlarının tutulmamasıdır. Bu sorunların önüne geçmek ve süreci hızlandırmak amacıyla 2009 yılında Sosyal Yardım Bilgi Sistemleri (SOYBİS) oluşturulmuştur.¹²⁶ 2010 yılında ise SOYBİS temel alınarak farklı kuruluşlardan edinilen verileri bütünleştiren ve sosyal yardım başvurularının kayıt altında olmasını sağlayan Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) geliştirilmiştir.¹²⁷ Öte yandan 1980 sonrasında kamusal sosyal yardımlarda miktarında yaşanan dalgalanmalara ve yapısındaki sistemsizliğe rağmen bir süreklilik mevcuttur.¹²⁸ Son olarak Kutlu, yardımlar için birtakım kriterler getirilse de bu

¹²² T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü: Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanların Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması**, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010, s. 245.

¹²³ A.e., s. 247.

¹²⁴ Faruk Taşçı, “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 55, 2008, s. 135.

¹²⁵ A.e., s. 139.

¹²⁶ Kesgin, **a.g.e.**, s. 179.

¹²⁷ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Türkiye’nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi**, Ankara, 2017, s. 15.

¹²⁸ Taşçı, “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, s. 140.

kriterlerin uygulanmasında sorunlar yaşandığı ve kriter dışı uygulamaların var olduğu, yardım rejiminde yasal boşluklar bulunduğu, yardım alanların birden fazla kurum ve kuruluştan yardım aldığı ve takibinin halen yapılamadığını ve yardım alanların, yardım alabilmek adına çelişkili beyanlarda bulunduklarını ifade etmektedir.¹²⁹

2022 sayılı Kanun ilk kez kategorik olarak belli vatandaşlara bağlanması ve devletin sosyal yardım alanında yaptığı bir düzenleme olmasıyla ilk olma niteliği taşımaktadır. Bu yardıma ilişkin temel şikayetler, başvurudan aylık bağlanana kadar geçen sürenin çok uzun olması ve çok sayıda prosedürünün bulunmasıdır. Kişinin kaymakamlığa başvurduktan sonra pek çok daireyi dolaşıp evraklarını onaylatması gerekmektedir. Engelli raporlarının onaylanması sürecinde bürokrasi ve zaman kaybı söz konusudur. Diğer bir sorun ise çalışanların sosyal yardım konusunda uzmanlaşmamış olması eksikliğidir. Son olarak aylık alanların durumunun yakından takip edilmemesi usulsüzlüklerin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.¹³⁰ Aylıklara dair diğer bir sorun aylıkların verilme periyodunun aylık değil üç ayda bir oluşudur. Bu sorunların yanı sıra engelli yardımlarının tutarının engel derecesine göre belirlenmesi de sorun teşkil edebilmektedir. Seyyar engel durumunun derecesi ve şiddeti arttıkça daha fazla gidere neden olduğu düşüncesinin bir dereceye kadar makul olduğunu ancak bu tespitin her zaman geçerli olmayacağını ifade etmektedir. Zira engellilik derecesinin tek kriter olarak belirlenmesi sosyal adalet ilkesine aykırılık teşkil edebilmektedir. Türkiye’de yapılan yardım miktarları hem genel olarak yoksullara hem de özel olarak yoksul engellilere yönelik olarak farklı tutarlar olarak belirlenmektedir. Bu noktada Seyyar yapılacak sosyal yardımların yoksul olan engellilerin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmeleri için kişinin engellilik derecesinden bağımsız olarak tüm yoksullar için asgari bir hayat standardına göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹³¹

¹²⁹ Denizcan Kutlu, Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu, (Ankara Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014, s. 230-234.

¹³⁰ Kesgin, **a.g.e.**, s. 171-172.

¹³¹ Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, s. 336-337.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dezavantajlılık, kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmek için gerekli araçlardan faydalanma yoksunluğunu ifade etmektedir. Bu yoksunluk pek çok nedenden kaynaklanabilir. Kişi cinsiyet, yaşlılık, engellilik gibi bireysel nedenlerle olabileceği gibi göç, uzun dönem işsizlik ve şiddet gibi toplumsal nedenlerle de dezavantajlı konumda olabilir. Dezavantajlar da farklılık gösterebilir. En az iki farklı dezavantajlılık halinin çakışması hali ise çoklu dezavantajlılık durumunu ifade etmektedir. Dezavantajlılık tek başına dahi kişi üzerinde başta emek piyasasında olmak üzere pek çok olumsuz etkiye sahiptir. Dezavantajlılık halinin çeşitlenmesi ise hem etkileri çeşitlendirmekte hem de var olan etkilerin şiddetlenmesine neden olmaktadır. Çoklu dezavantajlılık birbirinden farklı şekillerde ortaya çıkabileceği gibi birinin diğerini doğurması şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

Bu çalışmada dezavantajlılık hallerinden engellilik ve yoksulluk ele alınmıştır. Engellilik gelişmişlik seviyesi, ekonomik durumu, coğrafi konumu ya da politik sistemi ne olursa olsun tüm ülkelerde mevcut olan bir olgudur. Bu olgu varoluşundan itibaren daima insan hayatının bir parçası olmuştur. Günümüzde tıbbi ve teknolojik gelişmelerle beraber hastalıkların teşhis ve tedavi olanakları artmış ve ortalama insan ömrü uzamıştır. Bu gelişmenin engelliliği azaltıcı yönde etki göstermesi beklenmektedir. Ne var ki günümüz dünyasında kişinin engelli hale gelmesine neden olacak durumlar da artmış ve insan ömrünün uzaması da kişilerin engelli hale gelmeleri ihtimalini arttırmıştır. Sonuç olarak neredeyse herkes hayatının bir noktasında geçici ya da kalıcı olarak engelliliği tecrübe eder hale gelmiştir. Kişinin kendisi engelli olmasa dahi ya ailesinde ya çevresinde engelli birilerinin olması onu bu tecrübeye yakından ya da uzaktan ortak etmektedir.

Bir diğer dezavantajlılık hali olan yoksulluk da yine insanlık kadar eski bir olgudur ve yoksunluk hali daima birilerinin hayatını etkilemiştir. İnsanların yoksunlukları dönem dönem bir nevi hayır aracı olarak değerlendirilmiş ve bir dereceye kadar mazur görülmüştür. Ne var ki yoksullara karşı bu bakış açısı zaman içinde değişime uğramıştır. Küreselleşme süreci ve Neoliberal politikaların

uygulanmaya başlamasıyla yoksulluk adeta boyut değiştirmiş ve sadece işsiz, tembel ya da çalışamayacak durumdaki kişilerin sorunu olmaktan çıkmıştır. Kişi, zihni ya da bedeni bir emek harcasa dahi yoksulluk dsn kırıamaz hale gelmiştir. Yoksulluğa dair en temel t kişinin asgari ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir ve bunun için de ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre kalori hesabı yapılmaktadır. Ne var ki insan toplumsal bir varlıktır ve yaşadığı toplumun standardına erişmek için gıda dışında da pek çok ihtiyaı bulunmaktadır. Dolayısıyla kişi açlık sınırının üstünde olsa dahi insani pek çok ihtiyaını karşılayamayarak toplumun genelinin altında kalabilmektedir.

Engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki incelendiğinde hangisinin sebep hangisinin sonuç olduğunun tespitinin oldukça güç olduğu görülmektedir. Zira engellilik yoksulluğa, yoksulluksa engelliliğe neden olarak kırılması zor bir kısır d oluşturmaktadır. Bu iki olgunun daima birbirini doğuracağını iddia etmek mümkün değildir. Ancak aralarında güçlü bir nedensellik bağı olduğu da aşıkardır. Bu noktada engellilik ve yoksulluk birbirini doğurucu etkide bulunan bir çoklu dezavantajlılık hali olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu iki olgunun birbirini nasıl etkilediği ele alınmıştır.

Engelli bireylerin yoksullaşmasına neden olan faktörlerden ilki eğitim imkanlarına sınırlı erişimdir. Eğitim hakkı, temel insan haklarından biridir. Ne var ki engelli bireylerin bu haktan tümüyle faydalandığını ifade etmek mümkün değildir. Zira eğitim sistemi engelli olmayanlar üzerine kurgulanmış, engelli bireylerse yapıya genellikle sonradan entegre edilmiştir. Bu da mevzuatta ve politikalarda eksiklikler olarak kendini göstermektedir. Diğer bir önemli sorun, okul müfredatlarının öğrencilerin farklı yetenek ve ihtiyaçlarına karşılık veremeyecek kadar katı olmasıdır. Tespit edilen diğer bir sorun ise fiziksel engellerdir. Tıpkı müfredat gibi okullar ve niversiteler de farklı ihtiyaçları olan bireyler hesaba katılarak tasarlanmamıştır. Engelli bireyler okula gitmek için evlerinden çıktıklarında sorun yaşamaya daha yolda başlamakta ve sorunlar okullardaki donanım eksikliğiyle çeşitlenmektedir. Engelli bireylerin eğitim hayatında karşılaşabildiği diğer sorunlar ise öğrencilerden, öğretmenlerden ya da idari personel tarafından gösterilen ayrımcılık ve zorbalıktır.

Sonuç olarak engelli bireylerin bu haktan tam anlamıyla faydalanamadığı görülmektedir.

Eğitim hakkına erişimde yaşanan kısıtlar etkilerini istihdam hayatında da göstermektedir. Çalışmak da tıpkı eğitim hakkı gibi bir insan hakkıdır. Ancak engelli bireylerin istihdamı pek çok açıdan kolaylıkla gerçekleştirilemez. Engelli bireylerin istihdamının önünde hem kendisinden ve ailesinden hem de işverenlerden kaynaklanan pek çok engel bulunmaktadır. Engelli bireyin kendini yetersiz bulması, ailesinin engelli kişiyi güçsüz görmesi ve kişiye karşı fazla korumacı davranması engelli bireyin toplumun geri kalanından izole olmasına neden olmaktadır. İşverenlerin de engelli bireylerin verimsiz olduklarına dair önyargılarıyla birleşince engelli bireylerin emek piyasasına entegre olmaları oldukça zor bir hale gelmektedir. Bunun yanı sıra eğitim hayatında olduğu gibi iş hayatında da fiziksel engeller bulunmaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde engelli bireylerin yoksullaşmasının önüne geçebilecek en önemli faktörlerden olan istihdamın oldukça güçleştiği görülmektedir. Engelli bireylerin istihdam edilmesi halinde ise engel türü ve şiddetine bağlı olarak ücret düzeylerinin düştüğü görülmektedir.

Eğitim ve istihdam hayatında yaşanan sorunların yanı sıra engelli olmanın bir takım ek maliyetleri de engelli bireyin yoksullaşmasında rol oynamaktadır. Eğitim ve istihdamda yaşanan kısıtlar engelliliğin alternatif maliyetini oluştururken ek sağlık giderleri, yardımcı cihazlar, ilaç kullanımı, gündelik faaliyetlerin yerine getirilmesinde gerekli olabilecek bakım desteği vb. giderler engelliliğin direkt maliyetlerini; kişinin engel türüne göre örneğin ayakkabısının çok daha çabuk eskimesi, kıyafetlerinin çok daha çabuk kirlenmesi, kişinin daha fazla üşüdüğü için ısınma ihtiyacının çok daha yüksek olmasına bağlı olarak meydana gelen maliyetler ise engelliliğin doğrudan maliyetlerini oluşturmaktadır.

Engelliliğin yoksulluğa yol açmasına neden olan diğer faktörleri ise engelli kişinin, ailesinin ve toplumun olumsuz tutumları olarak sıralamak mümkündür. Engelli kişinin engelini kabullenmemesi, potansiyelini yok sayması ve özgüvensiz davranması hem eğitim hem de istihdam fırsatlarına ulaşmasının önüne geçecektir. Birey engelli olarak doğabileceği gibi bir kaza ya da hastalık sonucu da engelli hale

gelebilir. Süreç hem kişi hem de ailesi için zorlu olarak nitelendirilebilir. Ailenin reddedici ya da aşırı korumacı tavrı da engelli bireyin topluma entegre olmasına engel oluşturmaktadır. Ailede başlayan bu süreç toplumda da varlığını sürdürmektedir. Engellilik toplumda bir trajedi olarak değerlendirilmekte ve kişinin toplumda acıma ya da reddedici bir tutumla karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu tutumların engelliliğin insanlara nasıl sunulduğuyla güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak fiziksel şartlar ve tutumlar bir araya gelerek engelli bireyin eğitim ve istihdam fırsatlarına erişimini güçleştirmekte ve kişinin yoksulluk riskini bir hayli arttırmaktadır.

Engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki, engelliğin yoksulluğa neden olması şeklinde tek yönlü olarak gelişmemektedir. Aynı zamanda yoksulluk da neden olduğu çeşitli yoksunluklarla engelli olma ihtimalini arttırmaktadır. Yoksunluklardan ilki eğitim konusunda yaşanmaktadır. Zira eğitim ve yoksulluk arasında da bir kısır döngünün varlığı söz konusudur. Yoksulluk kişiyi eğitimden uzaklaştırırken eğitimsizlik ise aileleri, engellilik ihtimalinin ortaya çıkması durumunda erken teşhis, müdahale ve ebeveyn farkındalığından uzaklaştırmaktadır. Yapılan araştırmalarda da eğitilmiş ebeveynlerin sağlık hizmetlerine ilişkin daha bilgili olma ve daha iyi sağlık yatırımları yapma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bahsedilen eğitim yalnızca diplomayla sınırlandırılmamaktadır.

Yoksulluğun engelliğe sebebiyet veren bir diğer yoksunluğu ise sağlık hizmetlerine ilişkindir. Gelir ve sağlık arasında kuvvetli bir ilişki olduğu bilinmektedir. Kuşkusuz gelir seviyesi ne olursa olsun herkes çeşitli hastalıklara yakalanabilir ve engelli hale gelebilir. Öte yandan altyapı yetersizlikleri, hastane ve ilaçlara erişimde yaşanan kısıtların yanında biyolojik nedenlerle meydana gelen hastalık sayısı görece düşük kalmaktadır. Bununla beraber yoksul bireylerin yaşam şartları düşünüldüğünde sağlık hizmetlerine daha fazla ihtiyaç duyduğu ancak sağlık hizmetlerinden daha az yararlanabildiği, yararlı olsa dahi aldığı hizmetin görece daha kalitesiz olduğu görülmektedir. Diğer yandan yoksulluk, kişide görülen hastalıkların dikkate alınmasını veya tedaviye önem verilmesini de engelleyebilir. Bu da teşhis ve tedavinin olmamasını ve engelli hale gelme olasılığının artmasını beraberinde

getirmektedir. Sağlık hizmetlerine erişimin yanında yine sağlığa ilişkin olarak, yetersiz beslenme de yoksulları engelli hale getiren bir etki göstermektedir. Yoksulluk hali insan sağlığı için gereken yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanmasına izin vermemektedir. Zira gıda sisteminin küreselleşmesi besleyiciliği düşük gıdaların kullanımını arttırmakta ve protein kaynağı olan başta hayvansal olanlar olmak üzere çeşitli gıdalara erişimi oldukça zorlaştırmaktadır. Özellikle hamilelikte annenin yetersiz beslenmesi, çocuğun engelli doğmasına neden olduğu için önemli bir etkidir. Gıda güvencesizliği, yetersiz beslenmenin yanı sıra ulaşılan gıdaların niteliği nedeniyle obezite sorununu ortaya çıkarması da engelliliği arttırmaktadır.

Beslenme, sağlık hizmetleri ve eğitim imkanlarına erişimde yaşanan kısıtlar yoksul bireyin çalışma şartları ile ilgili tercih yapmasının da önüne geçmektedir. İçinde bulunulan şartlar yoksul bireyi düşük ücretlerle ve ağır çalışma koşullarıyla çalışmaya mecbur kılabilmektedir. Yoksul bireylerin hem çalışma koşulları hem de eğitimleri göz önüne alındığında iş ve meslek kazası risklerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışma koşulları sağlık sorunlarının kronikleşmesine neden olarak engellilik ihtimalini yükseltmektedir.

Yoksulluğun engelliliğe yol açmasına sebep olan son faktör ise yoksulluk psikolojisidir. Yoksulluk ile ruh sağlığı arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Yoksulluk kişide derin izler bırakan travmatik bir süreçtir. Yaşanan zorlu şartlar kişinin psikolojik rahatsızlıklara karşı savunma sistemini sarsarak çeşitli hastalıklara ve nihayetinde engelliliğe neden olabilmektedir. Sonuç olarak engellilik ve yoksulluğun, birbirinin ortaya çıkmasına da neden olan pek çok faktör tarafından beslendiği görülmektedir. Engellilik doğal bir süreçtir. Hiçbir engeli olmayan bir insan bulmaksa belki de imkansızdır. Zira her insanın görüşünde, duyusunda, yürüyüşünde ya da herhangi bir parçasında az ya da çok, geçici ya da kalıcı olmak üzere muhakkak bir yetiyitimi meydana gelmektedir. Bununla beraber bir insanın, sadece engeli daha belirgin ya da daha yüksek derecede olduğu için haklarının kısıtlanması ya da erişiminin zorlaşması insan haklarına aykırı bir durumdur. Dolayısıyla engelli yoksulluğuyla mücadele etmek bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Türkiye’de engelli yoksulluğuna ilişkin bir rakam tahmini yapılmaya çalışılmış ve bu kişilere dair mücadele yöntemleri incelenmiştir. 2011 yılında engelli bireylerin sayısı 5.142.273 kişiyken sosyal yardım alanların sayısı 1.838.592 kişidir. Oranlandığı zaman 2011 yılı itibariyle yalnızca sosyal yardımlar baz alındığında engelli bireylerin % 35,75’inin yoksul olduğu görülmektedir. Bu oran yalnızca sosyal yardım alanları kapsadığı için asgari bir oran olarak değerlendirilmektedir. Nitekim 2011 yılı itibariyle her 100 engelli bireyden *en az* 35’inin yoksul olduğu ve engelli yoksulluğuna ilişkin etkin mücadele yöntemlerinin uygulanması gerekliliği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada engelli yoksulluğuyla mücadele yöntemleri doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılmış ve doğrudan mücadele yöntemi olarak istihdam, dolaylı mücadele yöntemi olarak sosyal yardımlar ve indirimler incelenmiştir. Engelli istihdamı incelendiğinde hâkim istihdam modelinin kota sistemi olduğu görülmektedir. Zihniyet bağlamında değerlendirildiğinde kota sisteminin fırsat eşitliği oluşturmak amacı güttüğü ancak esasında engelli bireylerin yeteneklerinin daha sınırlı olduğu ve kapasitesine daha az güvenilebileceği, diğer bir deyişle engelli bireylerin emek piyasasındaki açık işler için rekabet edemeyecekleri varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla eşitliği sağlamaya yönelik bu bakış açısının gerçekte ayrımcı bir zihniyeti temsil ettiği düşünülmektedir. Diğer bir yöntem olan korumalı işyerleri ise genel olarak engelli bireylerin tecridine dayalı olduğu için eleştirilmektedir. Ne var ki Türkiye’de bu yöntemin hedef kitlesi zihinsel ve ruhsal engelli bireylerle sınırlandırılmıştır. Bu grubun, engelliler içinde emek piyasasında istihdamının en zor olan grup olduğu göz önüne alındığında yöntemin uygulanmasının engelli bireyler yararına olduğu görülmektedir.

Mevzuat bağlamında değerlendirildiğinde ise Türkiye’de hem Anayasa hem de İş Kanunu düzeyinde engelli bireylerin eğitim hakkına, çalışma hakkına ve bu kişilerin ayrımcılığa maruz kalmamasına dair düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın bir hak olarak ele alınması buna yönelik tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Kota sistemi, 4857 sayılı İş Kanunu’nda düzenlenmiştir. Korumalı işyerlerinin yasal altyapısı ise 2006 tarihli 26183 sayılı Korumalı İşyerleri Hakkında

Yönetmelik’le oluşturulmuştur. Ancak 2013 yılında yayınlanan 28833 sayılı yeni yönetmelikle korumalı işyerlerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Yönetmelikler incelendiğinde 2006 yılındaki yönetmelikte istihdamla beraber rehabilitasyon amacı olduğu ancak 2013 yılında bu amacın kaldırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra korumalı işyeri yöneticilerinde aranan vasıflarda da daralmaya gittiği görülmektedir. Bu gelişmeler bağlamında mevzuatta olumsuz yönde gelişmeler olduğu görülmektedir. Öte yandan öncesinde korumalı işyerleri tüm engelli bireyleri kapsarken yeni yönetmelikle beraber yalnızca zihinsel ve ruhsal engelli bireylere yönelik olarak daraltılmıştır. Bu gelişme ise yeni yönetmeliğin olumlu yönü olarak değerlendirilmektedir.

Uygulama bağlamında değerlendirildiğinde ise kota sisteminde pek çok sorun olduğu görülmüştür. Zihniyeti göz ardı edilerek değerlendirildiğinde kota sisteminde, 50 ve daha üstü çalışan sayısına sahip özel kesim işyerlerinde % 3, kamu kesimi işyerlerinde ise % 4 engelli birey kotası bulunmaktadır. Asgari çalışan sayısının yüksek buna karşın kota oranının düşük olduğu görülmektedir. Bununla beraber çalışan sayısının yüksek olduğu işyerleri daha çok büyük şehirlerde bulunmaktadır. Bu da küçük şehirlerde yaşayan engelli bireylerin istihdam şansı bulamamasına neden olmaktadır. Sistemin ceza üzerine kurulu olması işverenlerin engelli bireylerin istihdamına dair negatif bir tutum sergilemesine yol açmaktadır. Engelli bireyin yalnızca zorunluluk sonucu istihdam edilmesi işveren ya da iş arkadaşları tarafından istifa etmesi için mobbing görmesine yol açabilmektedir. İşverenler engelli raporuna sahip olan ancak görünürde bir engeli olmayan engelli bireyleri istihdam etme eğilimine sahiptir. Öte yandan pek çok işveren cezadan kaçınmak için engelli bireyleri kâğıt üstünde istihdam etmektedir. Korumalı işyerlerinin uygulamasında görülen en temel sorun ise korumalı işyerlerinin kurulmasına dair verilen hibelerin en fazla 150.000 TL olması ve bu tutarın işverenleri korumalı işyeri açmaya teşvik edemeyecek kadar düşük olmasıdır.

Engelli yoksulluğunun önüne geçmek adına uygulanan dolaylı mücadele yöntemleri ise sosyal yardımlar ve engelli bireylere uygulanan çeşitli muafiyet ve indirimlerdir. Türkiye’de yardımların hayırseverlik etkisinde geliştiği görülmektedir.

Dolayısıyla tarihi süreçte sosyal yardımların genellikle hayırseverlik anlayışıyla, geleneksel çerçevede gerçekleştirilmiştir. Bu anlayışın dezavantajları yardımın devamlılığının garantisinin bulunmaması ve yardım miktarının belirsizliğidir. Türkiye bir sosyal devlettir. Bu ilke gereği sosyal yardımlar devletin görevidir ve hak temelli bir sosyal yardım mekanizması gerekmektedir. Türkiye’de sosyal yardım zihniyeti incelendiğinde engelli bireylere 2022 sayılı Kanun ile sosyal yardım alacak olan grupların ve muhtaçlık kriterinin belirtilmiş olmasıyla hak niteliği en güçlü olan yardımlardan biri olsa da yardımların halen bireylerin talep ve başvuruları üzerine yapılması hak temelli zihniyetten uzak olduğunu göstermektedir.

Sosyal yardımlara ilişkin mevzuat incelendiğinde Anayasada sosyal yardım hakkının açıkça düzenlenmediği görülmektedir. Bu nedenle sosyal yardım hakkı sosyal güvenlik hakkı içinde değerlendirilmektedir. Zira sosyal güvenlik hakkı yalnızca istihdam halinde olan bireylerle sınırlandırılmaz. Bu noktada hak temelli bir sosyal yardım için atılan ilk adım ise 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş İhtiyacı Olan, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun’dur. Bu kanuna bağlı olarak yapılan yardımlar modern anlamda uygulanan ilk sosyal yardımlardır. Bu kanuna bağlı olarak yaşlı, engelli, bakıma muhtaç engelli, 18 yaş altı engelli yakınlarına ve silikozis hastalarına çeşitli kriterlere bağlı olarak yardım yapılmaktadır. Engelli yoksulluğuyla diğer bir kanun ise hanede ağır engelli birey bulunması halinde, muhtaç engelli için evde bakım yardımı amacı taşıyan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’dur.

Sosyal yardımlar uygulama bağlamında değerlendirildiğinde ise bürokrasi ve çok sayıda prosedür uygulanmasının zaman kaybına neden olduğu görülmüştür. Çalışanların sosyal yardım konusunda uzmanlaşmamış olması ve sosyal yardım alanların durumunun yakından takip edilmemesi sistemin suiistimaline neden olabilmektedir. Bununla beraber engellilere yönelik yardımların engel derecesine göre belirlenmesi de her durumda geçerli olmamaktadır. Sosyal yardımın amacı yoksul bireylerin muhtaçlıklarını gidermek ve asgari bir hayat standardı sağlamaksa yapılacak yardımın miktarı engellilik derecesine bağlı olarak verilmesi uygulamada sorun olarak görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de engelli yoksulluğuna ilişkin hem doğrudan hem de dolaylı mücadele yöntemleri mevcuttur. Bu mücadele yöntemleri esasında iyiniyetli uygulamalar olsalar da doğrudan mücadele yöntemi olan istihdam uygulamaları eşitliği sağlama amacı gütmesine karşın temsil ettiği zihniyet bağlamında eşitsizliği besler bir nitelik göstermektedir. Bu zihniyet uygulamalara da yansiyarak engelli bireylerin emek piyasasında pek çok sorun yaşamasına neden olmaktadır. Dolaylı mücadele yöntemi olan sosyal yardımlarına sosyal devlet olmanın bir gereği olarak hak temelli bir çerçevede gerçekleşmesi gerekmektedir. Engelli bireylere uygulanan sosyal yardımlar her ne kadar sistematik bir düzende olsa da halen tam anlamıyla hak temelli olduğu ifade edilememektedir. Ne var ki tarihsel süreç içerisinde hem istihdam hem de sosyal yardım uygulamalarının olumlu yönde geliştiği görülmektedir ve her iki mücadele yönteminin de süreç içerisinde olumlu yönde gelişimini sürdürmesi beklenmektedir.

Engelli yoksulluğuyla mücadele etmek, doğru devlet politikalarına ve engelli bireylerin güçlendirilmesine bağlıdır. Engelli yoksulluğuyla mücadelede yalnızca yoksulluğun olumsuz sonuçlarına odaklanmak ve nedenlerini irdelememek çözümün de kısa vadeli olmasına ve uzun vadede sorunun şiddetlenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla öncelikle engelli bireylerin haklarına erişimde yaşadıkları sorunların önüne geçilmesi ve engelli bireyler için fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir.

Engelli bireylerin haklarına eşit olarak erişebilmeleri için gerek ailelerinde gerek kurumlarda, genellemek gerekirse toplumda gördükleri muamelenin değişmesi gerekmektedir. Bu yönde bir değişim ise engelliliğe yönelik algısının dönüşümüyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla engelliliğin nasıl sunulduğunun köklü bir değişim geçirmesi gerekmektedir. Toplum algısı engelliliğin bir eksiklik değil farklılık olduğu yönünde değiştirilmeli ve engelli birey ve ailesine de engellilik ve engelli hakları hakkında bilgilendirme yapılmalıdır.

Engelli bireylerin haklarına erişimde karşılaştıkları bir diğer önemli sorun altyapıya ilişkindir. Uygun yolların ve ekipmanların eksikliği engelli bireyleri evlerine hapsedmekte ve toplum içinde görünmez olmalarına neden olmaktadır. Engelli bireylerin evlerinden çıkmaları ve topluma karışmaları için de mekânsal düzenlemeler

yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede engelli bireylerin ulaşım ihtiyaçları göz ardı edilmemeli, yolların, binaların ve ekipmanların engelli bireyler için erişebilirliği sağlanmalıdır.

Engelli yoksulluğuyla mücadelede en önemli faktör istihdam, istihdam için ise en önemli faktörlerden biri eğitimidir. Bu nedenle engelli bireylerin beşerî sermayelerini arttırmak ve beceri seviyelerini yükseltmek için gerek örgün eğitime gerekse mesleki eğitime daha fazla katılmaları gerekmektedir. Eğitim sürecinde engelli bireyler de göz önünde bulundurulmalı ve onların da katılımının sağlanacağı kapsayıcı eğitim stratejileri hazırlanmalıdır.

İstihdamda olan engelli bireylerin şartlarının iyileşmesi için ise öncelikle tüm çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bununla beraber işverenlerin engelli bireyleri yalnızca cezadan kaçınmak için düşük ücretli ve vasıfsız işlerde ya da yalnızca kâğıt üstünde istihdam etmelerinin önüne geçilmelidir.

İstihdam edilmesi mümkün engelli bireylerin yanında engelinin türü ve derecesine bağlı olarak çalışamayacak durumda olan engelli bireyler de mevcuttur. Bu bireylerin yoksullaşmasının önüne geçmek için yapılan sosyal yardımların miktarı insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmeleri için yeterli bir seviyeye çekilmelidir. Aynı zamanda yardımların bir lütuf değil sosyal devletin bir gereği olarak bir hak olduğu unutulmamalı, yapılan yardımlarla kişi damgalanmamalı ve incitilmemelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Albrecht, Gary L.: **Encyclopedia of Disability**, London: SAGE Publications, C. 5, 2006.
- Alcock, Pete: **Understanding Poverty**, 2. Baskı, New York: PALGRAVE, 1997.
- Ariès, Philippe: **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, New York: Vintage Books, 1962.
- Babu, Suresh C., Shailendra N. Gajanan ve Prabuddha Sanyal: **Food Security, Poverty, and Nutrition Policy Analysis: Statistical Methods and Applications**, 2. Baskı, London: Academic Press, 2014.
- Bauman, Zygmunt: **Modernlik ve Müphemlik**, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Baysal, Ayşe: **Beslenme**, 4. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Beaudoin, Steven M.: **Yoksulluğun Tarihi**, (Çev. Tugay Kaban), İstanbul: Dedalus Kitap, 2017.
- Berthoud, Richard: **Multiple Disadvantage in Employment**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2003.
- Bertmann, Isabella: **Taking Well-Being and Quality of Life for Granted**, Munich: Springer VS, 2017.
- Bilgiç, Şükrü: **Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme**, Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- Bourdieu, Pierre ve Jean-Claude Passeron: **Vârisler: Öğrenciler ve Kültür**, (Çev. Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer), Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Bramley, Glen, Suzanne Fitzpatrick, Jenny Edwards, David Ford, Sarah Johnsen, Filip Sosenko ve David Watkins: **Hard Edges: Mapping Severe and Multiple Disadvantage in England**, London: Lankelly Chase Foundation, 2015.
- Buğra, Ayşe: **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

- Burcu, Esra: **Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Camuso, Anthony R. ve Dan Baker: **Supported Employment: Participant Training Manual**, New Brunswick, NJ: The Elizabeth M. Boggs Center on Developmental Disabilities, 2008.
- Cohen, Robin: **Migration and Its Enemies**, Aldershot: Ashgate, 2006.
- Crisp, Jeff, Marina Runday-Cao, Rachael Reilly ve Nicholas Van Hear: **Dünya Mültecilerinin Durumu**, Ankara: Oxford University Press, 1997.
- Çetin, Başak Işıl: **İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye**, Ankara: ÇASGEM, 2013.
- Çetin, Başak Işıl: **Sosyal Politika ve Vatandaşlık: Türkiye İçin Asgari Gelir Desteği**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.
- Demir, Sırma: **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2006.
- Demirci, Mehmet Emin: **Homeros’tan Aşık Veysel’e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005.
- Department for Work and Pensions: **Social Justice: Transforming Lives**, London: Department for Work and Pensions, 2012.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2004.
- DFID: **Disability, Poverty and Development**, London: DFID, 2000.
- Diamond, Abigail, Jon Adamson, Rachel Moreton, Sarah Robinson, Sophie: **Multiple and Complex Needs: A Rapid Evidence Assessment**, Leicester: CFE Research, 2014.

Spong Peter Howe Simon
Bysshe Noreen Sheikh-Latif
ve Vic Citarella:

DİE: **Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2004.

Erbil Erdugan, Fatma: **Türkiye’de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi**: Ankara-Keçiören Örneği, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010.

Fisher, Robin Hindle: **Driving Down The Extra Costs Disabled People Face**, Extra Costs Commission Report 2015.

Food and Agriculture Organization of the United Nations: **The State of Food Security and Nutrition in the World 2018**, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018.

Franklin, Bob: **Çocuk Hakları**, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Gelir İdaresi Başkanlığı: **Engelliler için Vergi Rehberi**, Ankara: Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2018.

Goffman, Erving: **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, (Çev. Şerife Geniş, Levent Ünsaldı ve Suphi Nejat Ağırnaslı), Ankara: Heretik Yayınları, 2014.

Goodley, Dan: **Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction**, London: SAGE Publications, 2011.

Göbelez, Mehmet: **Sinir Sistemi Hastalıkları: Korunma-Beslenme-Tabii Tedavi**, Ankara: Çağ Matbaası, 1981.

Gözler, Kemal: **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.

Gürsel, Seyfettin ve Gökçe Uysal Kolaşın: **İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Artırmak, BETAM Araştırma Raporu**, 2010.

Gürsel, Seyfettin Haluk Levent, Raziye Selim ve Özlem Sarıca: **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul: TÜSİAD, 2000.

- Hacettepe Üniversitesi: **Engelli Bireylerin İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması için Teknik Yardım Projesi İhtiyaç Analizi Raporu**, 2017.
- Horgan, Goretti: **The Impact of Poverty on Young Children's Experience of School**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2007.
- ILO ve OECD: **Labour Market Inclusion of People with Disabilities**, Buenos Aires: 1st Meeting of the G20 Employment Working Group, 2018.
- İŞKUR: **Engelli ve Eski Hükümlülere Yönelik Proje Destekleri Başvuru Rehberi**, 2018.
- İştar Işıklı, Emel: **Kendi Anlatımlarıyla Engellilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Kesgin, Bedrettin: **Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım**, İstanbul: Açılımkitap, 2013.
- Koray, Meryem: **Sosyal Politika**, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Kul Parlak, Nurgün: **Refah Devletinin Yeniden Yapılanması ve AB Ülkelerinde İş-Yaşam Dengesi**, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2016.
- Lakey, Jane, Helen Barnes ve Jane Parry: **Getting a Chance: Employment Support for Young People with Multiple Disadvantages**, York: Joseph Rowntree Foundation, 2001.
- Lamichhane, Kamal: **Disability, Education and Employment in Developing Countries from Charity to Investment**, Delhi: Cambridge University Press, 2015.
- Murat, Sedat ve Levent Şahin: **AB'ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- OECD: **Mental Health, Disability and Work: Issues for Discussion**, Paris: OECD Publishing, 2010.
- Oliver, Michael: **Understanding Disability From Theory to Practice**, New York: Macmillan Education, 1996.

- Orhan, Serdar: **Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)**, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 35, 2013.
- Öztan, Güven Gürkan: **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa: **Hayata Renk Katanlar “Engelli Grupları”**, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013
- Öztürk, Mustafa: **Türkiye’de Engelli Gerçeği**, İstanbul: MÜSİAD, 2011.
- Özyürek, Mehmet: **Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi**, 4. Baskı, Ankara: Kök Yayıncılık, 2013.
- Platon (Eflatun): **Devlet**, (Çev. Sabahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev. Ayşe Buğra), 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Rankin, Jennifer ve Sue Regan: **Meeting Complex Needs: The Future of Social Care Meeting Complex Needs, Housing, Care and Support**, London: Turning Points/ Institute of Public Policy Research (IPPR), 2004.
- Rosengard, Ann, Isla Laing, Julie Ridley ve Susan Hunter: **A Literature Review on Multiple and Complex Needs**, Edinburgh: Scottish Executive Social Research, 2007.
- Sapancalı, Faruk: **Toplumsal Açıdan Yaşam Kalitesi**, İzmir: Altın Nokta Yayınları, 2009.
- Sen, Amartya: **Özgürlükle Kalkınma**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Scott, John ve Gordon Marshall: **Oxford Dictionary of Sociology**, 3. Baskı, New York: Oxford University Press, 2005
- Selim, Raziye, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Bayar: **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler**, İstanbul: TÜSİAD, 2014.

- Sevil, Hüseyin Tekin: **Yaşlılığın Sosyal Anatomisi**, Ankara: SABEV Yayınları, 2005.
- Seyyar, Ali: **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Seyyar, Ali: **İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Stiker, Henri-Jacques: **A History of Disability**, 4. Baskı, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2002.
- Şenses, Fikret: **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: **Türkiye’nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi**, Ankara, 2017.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü: **Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü: Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanlarının Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması**, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.
- Taşçı, Faruk: **Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Taşçı, Faruk: **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Taşçı, Faruk: **Türkiye’de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar**, SETA Yayınları, 2017.
- Thomas, Philippa: **Disability, Poverty and the Millennium Development Goals: Relevance, Challenges and Opportunities for DFID**, London: Disability Knowledge and Research, 2005.
- Tokol, Aysen: **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017.
- Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD): **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013: “Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri- analizler”**,

- Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2014.
- Toplumsal Haklar ve Araştırmalar (TOHAD): **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: “Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri- analizler”**, Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2015.
- TÜİK: **Nüfus ve Konut Araştırması, 2011**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2013.
- UNESCO: **Education for All Global Monitoring Report**, Paris: Oxford University Press, 2010.
- Ünal, Vehbi: **Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Vash, Carolyn L. ve Nancy M. Crewe: **Psychology of Disability**, 2. Baskı, New York: Springer Publishing, 2004.
- Vatandaş, Celalettin: **Türkiye Gençlik Raporu: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri (Özet Rapor)**, İstanbul: SEKAM Yayınları, 2013.
- Vermes, Geza: **Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları**, (Çev. Nurfer Çelebioğlu), İstanbul: Nokta Kitap, 2005.
- Wehman, Paul: **Competitive Employment: New Horizons for Severely Disabled Individuals**, Baltimore: Paul H. Brookes, 1981.
- Weziak-Bialowolsk, Dorota a ve Lewis Dijkstra: **Regional Human Poverty Index- Poverty in the Regions of the European Union, JRC Science and Policy Reports**, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, 2014.
- Whelan, Christopher T., Bertrand Maitre ve Brian Nolan: **Multiple Deprivation and Multiple Disadvantage in Ireland: An Analysis of EU-SILC**, Dublin: Economic and Social Research Institute, 2007.
- Wood, Claudia ve Eugene Grant: **Counting the Cost**, London: DEMOS, 2010.

- World Health Organization: **International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps**, Cenevre: World Health Organization, 1980.
- World Health Organization: **The World Report on Disability**, Malta: World Health Organization, 2011.
- Y.y.: **Sheltered Employment: A Review of the Literature**, Dublin: Tom Martin & Associates/TMA, December, 2001.
- Zastrow, Charles: **Sosyal Hizmete Giriş**, 2. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi, 2014.

MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

- Acker, Joan: “From Sex Roles to Gendered Institutions”, **Contemporary Sociology**, C. 21, S. 5, 1992, ss. 565-569.
- Ak, Rengin, Armağan Türk ve Berna Ak Bingöl: “Yoksulluğun Ölçülmesi”, **Yoksulluk, Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 15-36.
- Akbulut, Süleyman: “Gerçekten Eşit Miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, (Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 150-162.
- Akkaya, Yüksel: “Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Der. Yasemin Özdek), Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, ss. 203-215.
- Aktan, Coşkun Can ve İstiklal Yaşar Vural: “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, (Der. Coşkun Can Aktan), Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, ss. 39-70.
- Aktan, Coşkun Can: “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, **Yoksulluk Sempozyumu**

- Kitabı**, (Der. Ahmet Emre Bilgili ve İbrahim Altan), C. 1, İstanbul: Deniz Feneri Derneği, 2003, ss. 148-159.
- Alderman, Harold: “Can Transfer Programs Be Made More Nutrition Sensitive?”, **The Fight Against Hunger and Malnutrition**, (Der. David E. Sahn), Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Alpagut, Gülsevil: “Korumalı İşyeri Kavramı ve Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmeliğin Değerlendirilmesi”, **Sicil**, C. 1, S. 3, 2006, ss. 29-36.
- Alpaydın, Yusuf: “Türkiye’de Yoksulluk ve Eğitim İlişkileri”, **İLEM Yıllık**, C. 3, S. 3, 2008, ss. 49-64.
- Altan, Ömer Zühtü: “Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması”, **Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, C. 16, S. 1, 1980, ss. 322-356.
- Arıkan, Çiğdem: “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, S. 1, 2002, ss. 12-21.
- Arpacıoğlu, Özge ve Metin Yıldırım: “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 2, 2011, ss. 60-76.
- Arslan, Ramazan ve Emine Elif Ayhan: “Hanehalkı Bireylerinin Yoksulluk Algısı Üzerine Bir Araştırma: Bartın İl Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, ICMEB17 Özel Sayısı, 2017, ss. 644-653.
- Aslan, Murat ve Çiçek Hocaoglu: “Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlişkili Psikiyatrik Sorunlar”, **Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 1, 2017, ss. 53-62.
- Aussenberg, Randy Alison ve Kirsten J. Colello: “Domestic Food Assistance: Summary of Programs”, **U.S. Domestic Food and Nutrition Assistance Policies and Programs**, (Der. Carolyn R. Foster), New York: Nova Publishers, 2015, ss. 1-19.

- Aydınoat, N. Emrah: “Engelli İstihdamını Arttırmanın Yolları”, **İstihdamda 3İ Dergisi**, S. 9, Nisan-Mayıs-Haziran, 2013, ss. 48-50.
- Aydoğan, Ramazan ve Rabia Şahin: "Cezaevi, Damga ve İşsizlik Bağlamında Hükümlüyü İncelemek", **Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu Bildirisi (8-10 Aralık)**, 2015.
- Aytaç, Serpil: “Çalışma Hayatında Özel Gruplara (Dezavantajlı Gruplara) Yönelik Sosyal Politikalar”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper), 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, ss. 250-263.
- Aytaç, Serpil: “Çalışma Yaşamında Kadınlar”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, ss. 1-57.
- Aytekin, Şeyda: “Özürlü İstihdamında Korumalı İşyerleri Çözüm Olacak Mı?”, **MESS İşveren Dergisi**, Ekim, 2010, ss. 148-153.
- Bayraktar Karahan, Fatma: “İnsan ve İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamalar: Sevilla Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım**, (Der. İhsan Çapçioğlu ve Fatıma Zeynep Belen), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, ss. 169-186.
- Barrett, Christopher: “Measuring Food Insecurity and Hunger”, **Science**, C. 327, 2005, ss. 825-828.
- Barrett, Ruth: “Disadvantaged Groups in the Labour Market”, **Economic & Labour Market Review**, C. 4, S. 6, 2010, ss. 18-24.
- Barron, Tanya ve Jabulani Manombe Ncube: “Introduction”, **Poverty and Disability**, (Der. Tanya Barron ve Jabulani Manombe Ncube), London: Leonard Cheshire Disability UCL, 2010, ss. 26-110.

- Baybora, Dilek: “Çalışma Hayatında Özörlölölere Karşı Ayrımcılık”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 2006, ss. 229-269.
- Baybora, Dilek: “Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Yaş Ayrımcılığı Düzenlemesi Üzerine”, **Çalışma ve Toplum**, C. 1, S. 24, 2010, ss. 33-58.
- Baykan, Zeynep: “Özörlölölük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma”, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, S. 9, 2000, ss. 336-338.
- Bedük, Mehmet Nusret: “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Eski Hükömlölü İşçi Çalıştırılması”, **Kamu-İş**, C. 11, S. 2, 2010, ss. 47-87.
- Behrman, Jere R. ve Anil B. Deolalikar: “Health and Nutrition”, **Handbook of Development Economics**, (Der. Hollis B. Chenery ve Thirukodikaval Nilakanta Srinivasan), C. 1, North Holland: Elsevier Science Publishers B.V., 1988, ss. 631-711.
- Benli, Abdurrahman ve Bora Yenihan: “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi”, **Yoksulluk Farklı Boyutlarıyla**, (Der. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan), Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 1-14.
- Benzeval, Michaela, Jayne Taylor ve Ken Judge: “Evidence on the Relationship between Low Income and Poor Health: Is the Government Doing Enough?”, **Fiscal Studies**, C. 21, S. 3, 2000, ss. 375-399.
- Berthoud, Richard: “Meeting The Costs of Disability”, **Disability and Social Policy**, (Der. Gillian Dalley), London: Policy Studies Institute, 1991, ss. 64-100.
- Bilgin, Kâmil Ufuk: “Özörlölölülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Kamu-İş**, C. 5, S. 4, 2000, s. 1-19.
- Binagwaho, Agnes: “Prologue”, **Diseas of Poverty**, (Der. Lisa V. Adams ve John R. Butterly), Hanover, New Hampshire: Dartmouth College Press, 2015, ss. xi-14.

- Borrell-Carrió, Francesc, Anthony L. Suchman ve Ronald M. Epstein: “The Biopsychosocial Model 25 Years Later: Principles, Practice, and Scientific Inquiry”, **Annals of Family Medicine**, C. 2, S. 6, 2004, ss. 576-582.
- Boyraz, Şükrü: “Çalışma Hayatında Engelliler”, **Toprak İşveren Dergisi**, S. 87, 2010, ss. 14-20.
- Braddock, David L. ve Susan L. Parish: “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, **Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 101-186.
- Brown, Philip H. ve Albert Park: “Education and Poverty in Rural China”, **Economics of Education Review**, C. 21, S. 6, 2002, ss. 523-541.
- Burcu, Esra: “Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak”, **Toplum ve Demokrasi**, C. 11, S. 24, 2017, s. 107-126.
- Burcu, Esra: “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28 S. 1, 2011, s. 37-54.
- Buz, Sema: “Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 53, 2015, ss. 268-278.
- Buz Sema ve Edip Aygüler: “Amartya Sen’in Kapasite-Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Türkiye’de Yoksulluk Durumu”, **International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)**, C. 3, S. 15, 2017, ss. 177-189.
- Case, Anne: “Does Money Protect Health Status? Evidence From South African Pensions”, **NBER Working Paper No. 8495**, 2001.
- Case, Anne, Darren Lubotsky ve Christina Paxson: “Economic Status and Health in Childhood The Origins of the Gradient”, **NBER Working Paper No. 8344**, 2001.

- Cesur Kılıçaslan, Seher: “Mülteciler, Sığınmacılar ve Göçmenler Açısından Türkiye’de Sosyal Hizmete Dair Saptamalar, Çözüm ve Öneriler”, **Sosyal Hizmet ve Öteki: Disiplinlerarası Yaklaşım**, (Der. Pınar Akkuş ve Özgür Başpınar Aktükün), 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2016, ss. 272-290.
- Chambers, Robert: “What is poverty? Concepts and Measures”, **Poverty in Focus, December**, 2006, ss. 3-23.
- Cimera, Robert Evert, Paul Wehman, Michael West ve Sloane Burgess: “Do Sheltered Workshops Enhance Employment Outcomes for Adults with Autism Spectrum Disorder?”, **Autism**, C. 16, S. 1, 2012, ss. 87-94.
- Çalışkan, Şadan: “Eğitim-İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 13, 2007, ss. 285-308.
- Çapçioğlu, İhsan ve Fatma Çapçioğlu: “Psiko-Sosyal Destek ve Manevi Bakım Uygulamaları: Budapeşte Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım**, (Der. İhsan Çapçioğlu ve Fatma Zeynep Belen), Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, ss. 37-70.
- Çavuş, Özgür Hakan ve Akay Tekin: “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korunmalı İşyeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 1, 2015, ss. 145-165.
- Çayır, Kenan: “Yaşçılık/Yaşa Dayalı Ayrımcılık”, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, (Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012, ss. 163-174.
- Çelen, Ali İhsan: “Çalışma Yaşamında Göçmenler”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç, Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, ss. 277-331.
- Çetin, Başak Işıl: “Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik”, **SGD Sosyal Güvenlik Dergisi**, C. 7, S. 1, 2017, ss. 91-121.

- Çıkılı, Yahya: “Zihin Yetersizliği Olan Çocuklar”, **Özel Eğitim**, (Der. Sezgin Vuran, 2. Baskı, Ankara: Maya Akademi, 2013, ss. 173-208.
- Çolak, Ümran ve Burak Hergüner: “Zihinsel Engellilerin İstihdamı ve Korumalı İşyeri Projesinin İşverenler Açısından Uygulanabilirliği: Trabzon Örneği.”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8, 2016, ss. 2436-2455.
- De Witte, Hans, Sebastiaan Rothmann ve Leon T. B. Jackson: “The Psychological Consequences of Unemployment in South Africa”, **South African Journal of Economic and Management Sciences**, S. 3, 2012, ss. 235-252.
- Durham, Christine ve Paul Ramcharan: “Understanding the Assumptions of Major Models of Disability Theory”, **Insight into Acquired Brain Injury**, (Der. Christine Durham ve Paul Ramcharan), Singapore: Springer, 2018, ss. 31-51.
- Dursun, Salih: “Çalışma Yaşamında Çocuklar”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, ss. 159-210.
- Eliöz, Murat, Ali Tekin, Mehmet Çebi ve Ekrem Akbuğa: “Engelli Bireylerin Yoksulluk ile Mücadelesinde Girişimcilik ve Girişimciliğin Önündeki Engeller”, **Kesit Akademi Dergisi**, C. 3, S. 10, 2017, ss. 570-585.
- Elwan, Ann: “Poverty and Disability: A Survey of the Literature”, **Social Protection Discussion Paper**, Washington DC: World Bank, 1999.
- Emirgil, Burak Faik: “Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s. 324-334.
- Ergül, Şafak: “Yoksulluk Sağlık İlişkisi ve Hemşirelik Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, C. 8, S. 2, 2005, ss. 95-104.
- Fuchs, Michael: “Quota Systems for Disabled Persons: Parameters, Aspects, Effectivity”, **European Centre Policy Brief**, 2014.

- Ghai, Dharam: "Decent Work: Concepts, Models and Indicators", **ILO Discussion Paper**, Cenevre: International Institute for Labour Studies, 2002.
- Glewwe, Paul: "Why Does Mother's Schooling Raise Child Health in Developing Countries? Evidence from Morocco", **The Journal of Human Recourses**, C. 34, S. 1, 2014, ss. 124-159.
- Göçeoğlu, Volkan: "Dezavantajlı Gruplar Üzerinde Yapılan Bir Kamu Politikası Sonlandırmasının Analizi: Eski Hükümlülerin Özel Sektördeki İstihdam Zorunluluğunun Kaldırılması", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 36, 2015, ss. 846-863.
- Gökçeoğlu, Şebnem: "Sosyal Yardımların Hak Niteliği ve Dava Edilebilirliği", **Sosyal Hizmet ve Öteki: Disiplinlerarası Yaklaşım**, (Der. Pınar Akkuş ve Özgür Başpınar Aktükün), 2. Baskı, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2016, ss. 97-111.
- Grossman, Michael: "Education and Nonmarket Outcomes", **NBER Working Paper No. 11582**, 2005.
- Gündoğan, Naci: "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", **ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası Dergisi)**, Ocak/Şubat 2008, ss. 42-56.
- Gündüz, Mevlüt ve Abdullah Akın: "Türkiye'de Devlet Okullarındaki Özel Eğitimle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 2, 2015, ss. 86-95.
- Güneş, Mehmet: "Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S. 24, 2012, ss. 149-184.
- Gürboğa, Coşgun ve Tevhide Kargın: "İşitme Engelli Yetişkinlerin Farklı Ortamlarda Kullandıkları İletişim Yöntemlerinin/Becerilerinin İncelenmesi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 36, S. 1-2, 2003, s. 51-64.

- Güven, Yıldız: “Özel Eğitime Giriş”, **Farklı Gelişen Çocuklar**, (Der. Adnan Kulaksızoğlu), İstanbul: Epsilon, 2003, ss. 57-80.
- Haushofer, Johannes ve Ernst Fehr: “On The Psychology of Poverty”, **Science**, C. 344, S. 6186, 2014 ss. 862-867.
- He, Ping, Gong Chen, Zhenjie Wang, Chao Guo ve Xiaoying Zheng: “The Role of Parental Education in Child Disability in China from 1987 to 2006”, **PLoS ONE**, C. 12, S. 10, 2017, ss. 1-10.
- Hendriks, Sheryl L.: “The Food Security Continuum: A Novel Tool for Understanding Food Insecurity as a Range of Experiences”, **Food Security and Child Malnutrition: The Impact on Health, Growth, and Well-Being**, (Der. Areej Hassan), Waretown: Apple Academic Press Inc., 2017, ss. 3-24.
- Hoffman, Laura C.: “An Employment Opportunity or A Discrimination Dilemma?: Sheltered Workshops and The Employment of The Disabled”, **University of Pennsylvania of Law and Social Change**, C. 16, January, 2013, ss. 151-179.
- Hughes, Bill ve Kevin Paterson: “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Model: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru”, **Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 63-80.
- Hüseyinli, Namık, Selvi Göçmen ve Davud Nasibov: “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 6, 2017, ss. 138-152.
- İslamoğlu, Emel: “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi ve Ölçüm Yöntemleri”, **Gelir ve Servet Dağılımı**, 2009, ss. 1-15.
- İştar Işıklı, Emel: “Çalışma Yaşamında Eski Hükümlüler”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, ss. 369-401.

- Kahya Nizam, Özlem: “Türkiye’de Dezavantajlılığın Mülteci Halleri: Haklardan Uzak ‘Hakk’a Bırakılmış Yaşamlar”, **Toplum ve Demokrasi**, C. 11, S. 24, 2017, ss. 185-200.
- Kalaycı Kırloğlu, Huriye İrem ve Özlem Karakuş: “Türkiye’de Zihinsel Engelliler Özelinde Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorun Alanları”, **Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 6, 2015, s. 77-87.
- Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Tılıç: “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri”, **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk**, (Der. Ahmet Alpay Dikmen), Ankara: İmaj Yayıncılık, 2002.
- Kara, Bülent: “Dünyada ve Türkiye’de Zihinsel Engellilerde Eğitim”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 61, Autumn III, 2017, ss. 277-288.
- Karadeniz, Oğuz: “Dünya’da ve Türkiye’de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği”, **Çalışma ve Toplum**, 2012/3, ss. 15-75.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Nergis Dama: "Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar", **SETA**, S. 139, 2015.
- Kayhan Kuzgun, İnci: “Türkiye’de Engelli İşgücü İstihdam Stratejisinin Yorumlanması”, **İstihdamda 3İ Dergisi**, S. 9, Nisan-Mayıs-Haziran, 2013, ss. 45-48.
- Kelley-Moore, Jessica A., John G. Schumacher, Eva Kahana ve Boaz Kahana: “When Do Older Adults Become ‘Disabled’? Social and Health Antecedents of Perceived Disability in a Panel Study of the Oldest Old”, **Journal of Health and Social Behavior**, C. 47, S. 2, 2006, ss. 126-141.
- Keser, Hatice ve Oğuzhan Özdemir: “İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitimlerinde Bilgisayar Destekli Kelime Öğretim Materyali Kullanımının İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi**, C. 19, S. 1, 2018, ss. 29-53.

- Kesici, Mehmet Rauf: “Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi”, **Çalışma ve Toplum**, 2007/2, ss. 121-158.
- Keskin, Doğan: “Bağımlı Ev Eksenli Çalışanların Hukuki Konumu”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Nisan-Mayıs-Haziran, 2012, ss. 16-25.
- Körükmez, Lülüfer: “Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdiği Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, (Der. Nurgün Oktik), İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları, 2008, ss. 207-245.
- Köse, Hasan: “Kronolojik Engelli Tarihi ve Eğitimi”, **Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi**, (Der. Ahmet Koçibar), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 2014, ss. 56-100.
- Kregel, John ve David H. Dean: “Sheltered vs. Supported Employment: A Direct Comparison of Long-Term Earnings Outcomes for Individuals with Cognitive Disabilities”, **Achievements and Challenges in Employment Services for People with Disabilities: The Longitudinal Impacts of Workplace Supports**, (Der. John Kregel, David Dean ve Paul Wehman), Richmond: Virginia Commonwealth University Rehabilitation Research and Training Center on Workplace Supports, 2002, ss. 63-84.
- Kutlu, Denizcan: “Türkiye’de Sosyal Yardımların Hak(sızlık) Nitekliliğinin Yasal ve Toplumsal Temelleri: Düzenleme, Uygulama, Deneyim”, **Sosyal Yardım Alanlar: Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet**, (Der. Denizcan Kutlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Kuzgun, İnci: “Türkiye’de Özürlülerin Ücret Karşılığı İstihdamını Belirleyen Değişkenler ve Öneriler”, **Journal of Yaşar University**, C. 4, S. 15, 2009, s. 2451-2466.
- Leymann, Heinz: “The Content and Development of Mobbing at Work”, **European Journal of Work and Organizational Psychology**, C. 5, S. 2, 1996, s. 165-184.

- Lindeboom, Maarten, Ana Llena-Nozal ve Bas van der Klaauw: "Parental Education and Child Health: Evidence from a Schooling Reform", **Journal of Health Economics**, C. 28, S. 1, 2009, ss. 109-131.
- Lustig, Daniel C. ve David R. Strauser: "Causal Relationships Between Poverty and Disability", **Rehabilitation Counseling Bulletin**, C. 50, S. 4, 2007, ss. 194-202.
- Maïga, Eugenie W. H.: "The Impact of Mother's Education on Child Health and Nutrition in Developing Countries: Evidence from a Natural Experiment in Burkina Faso", **African Center for Economic Transformation**, January, 2011, ss. 1-53.
- Maritz, Alex ve Richard Laferriere: "Entrepreneurship and Self-Employment for People with Disabilities", **Australian Journal of Career Development**, C. 25, S. 2, 2016, ss. 45-54.
- Mayer, Steven E.: What is a "Disadvantaged Group?", **Effective Communities Project Working Paper**, 2003.
- Meşe, İlknur: "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S. 33, 2014, s. 79-92.
- Meşhur, H. Filiz Alkan: "Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılma Gerekliliği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi", **Öz-Veri Dergisi**, C. 1, S. 2, 2004, ss. 176-193.
- Meşhur, H. Filiz Alkan: "Ortopedik Engellilerin İstihdamında Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlar Açısından Bir Uygulama", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 2011, ss. 72-118.
- Metin, Onur: "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar", **Çalışma ve Toplum**, C. 1, S. 28, 2011, ss. 179-200.
- Mitra, Sophie, Aleksandra Posarac ve Brandon Vick: Disability and Poverty in Developing Countries: A Snapshot from the World Health Survey, **World Bank SP Discussion Paper No: 1109**, 2011.

- Mitra, Sophie, Michael Palmer, Hoolda Kim, Daniel Mont ve Nora Groce: “Extra Costs of Living with a Disability: A Review and Agenda for Research”, **Disability and Health Journal**, C. 10, S. 4, 2017, ss. 475-484.
- Moreira, Virginia: “Poverty and Psychopathology”, **Poverty and Psychology From Global Perspective to Local Practice**, (Der. Stuart C. Carr ve Tod S. Sloan), New York: Springer Science + Business Media, 2003, ss. 69-86.
- Mund, Mathias, Frank Louwen, Doris Klingelhofer ve Alexander Gerber: “Smoking and Pregnancy- A Review on the First Major Environmental Risk Factor of the Unborn”, **International Journal of Environmental Research and Public Health**, C. 10, S. 12, 2013, ss. 6485-6499.
- Murat, Sedat, Levent Şahin ve Mehmet Güler: “Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Çalışan Yoksulluğu”, **Prof. Dr. Cihangir Akın’a Armağan “Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Tarafından”**, (Der. Yılmaz Özkan, Fatma Fidan ve Cihan Durmuşkaya), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 449- 484.
- OECD: “Is Work the Best Antidote to Poverty?”, **OECD Employment Outlook: Tackling the Jobs Crisis**, 2009.
- Okur, Nejla ve Fatma Erbil Erdugan: “Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II, Bildiriler**, (Der. Mesut Gülmez vd.), İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2010, ss. 245-263.
- Özkaplan, Nurcan: “Eğitim Ekonomisi”, **Çalışma Ekonomisi-I**, (Der. Naci Gündoğan ve Mustafa Kemal Biçerli), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 123-137.
- Özyürek, Mehmet: “Görme Engelliler”, **Özel Eğitim**, (Der. Süleyman Eripek), Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, ss. 129-152.
- Parker, Roy ve Roger Bullock: “A Historical Review of the Concept of Severe and Multiple Disadvantage and Responses to It”,

- Adoption and Fostering**, C. 41, S. 4, 2017, ss. 307-330.
- Parlak, Zeki ve Süleyman Özdemir: “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 60, 2011, ss. 1-60.
- Peña, Manuel ve Jorge Bacallao: “Malnutrition and Poverty”, **Annual Review of Nutrition**, C. 22, S. 1, 2002, ss. 241-253.
- Pillai, Vijayan K. ve Rashmi Gupta: “Voluntary Poverty”, **Encyclopedia of World Poverty**, (Der. Mehmet Odekon), London: SAGE Publications, 2006, ss. 1137-1140.
- Pinilla-Roncancio, Monica: “Disability and Poverty: Two Related Conditions. A Review of the Literature”, **Revista de la Facultad de Medicina**, C. 63, Özel Sayı, 2015, ss. 113-123.
- Priestley, Mark: “Engelliler”, **Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar**, (Der. Pete Alcock, Margaret May ve Karen Rowlingson), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, ss. 521-531.
- Retief, Marno ve Rantoa Letšosa: “Models of Disability: A Brief Overview”, **HTS Teologiese Studies/Theological Studies**, C. 74, S. 1, 2018, ss. 1-8.
- Riddell, Roger C.: “Poverty, Disability and Aid: International Development Cooperation”, **Poverty and Disability**, (Der. Tanya Barron ve Jabulani Manombe Ncube), London: Leonard Cheshire Disability UCL, 2010, ss. 26-110.
- Sargeant, Malcolm, Elena Radevich-Katsaroumpa ve Alessandra Innessi: “Disability Quotas: Past or Future Policy?”, **Economic and Industrial Democracy**, C. 39, S. 3, 2016, ss. 1-18.
- Sarıkaya, Bünyamin ve Muhsine Börekçi: “İşitme Engelli Öğrencilerin Eğitiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Erzurum İli Örneği”, **EKEV Akademi Dergisi**, C. 20, S. 66, 2016, ss. 177-193.
- Saunders, Peter: “The Costs of Disability and The Incidence of Poverty”, **SPRC Discussion Paper**, 2006.

- Saunders, Peter: “Towards a Credible Poverty Framework: From Income Poverty to Deprivation”, **SPRC Working Paper, No. 131**, 2004.
- Schriner, Kay: “Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım”, **Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 269-298.
- Sheakspeare, Tom: “The Social Model of Disability”, **The Disability Studies Reader**, (Der. Lennard J. Davis), Pre-Print Copy, New York: Routledge, 2010, ss. 266-279.
- Sipahi, Esra Banu: “Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 11, 2006, ss. 172-189.
- Şişman, Yener: “Engelliler Acısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S. 32, Ocak-Haziran, 2014, ss. 57-86.
- Solomon, Hussein ve Louise Haigh: “Xenophobia in South Africa: Origins, Trajectory and Recommendations”, **Africa Review**, C. 2, S. 2, 2009, ss. 111-131.
- Şantaş, Fatih: “Yoksulluğun Sağlık Statüsü ve Sağlık Hizmetleri Kullanımı ile İlişkisi”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 13, 2017, ss. 545-591.
- Şen, Mustafa: “Çalışma Yaşamında Engelliler”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, (Der. Salih Dursun ve Serpil Aytaç), Ankara: Ekin Yayınevi, 2017, ss. 211-276.
- Taşçı, Faruk: “Refah Devleti ve Yaşlılık Algısı: Türkiye Üzerinden Değerlendirmeler”, **Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika**, (Der. Betül Altuntaş), 2. Baskı, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2016, ss. 35-56.

- Taşçı, Faruk: “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 55, 2008, ss. 127-149.
- Taşdemir, Gülay: “Yoksulluğun Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri”, **International Journal of Human Sciences**, C. 11, S. 2, 2014, ss. 74-88.
- Tezcan, Tolga: “Çalışma Hayatı”, **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu-2013**, (Der. Süleyman Akbulut, Hakan Özgül ve Tolga Tezcan), İstanbul: Toplumsal Haklar ve Araştırmalara Derneği, 2014, ss. 223-286.
- Thomas, Carol: “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, **Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak**, (Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 31-48.
- Tokol, Aysen: “Özel Olarak Korunması Gereken Gruplar (Dezavantajlı Gruplar)”, **Sosyal Politika**, (Der. Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016, ss. 174-194.
- Turğut, Nedim, Turgut Karlıdağ, Figen Başar, Şinasi Yalçın, İrfan Kaygusuz, Erol Keleş ve Ömer Faruk Birkent: “İşitme Engelli 10-14 Yaş Arası Çocuklarda İşitme Düzeyi ile Yazılı Dil Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **The Turkish Journal of Ear Nose and Throat**, C. 25, S. 1, 2015, ss. 32-38.
- Türkoğlu, İrfan: “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C. 8, S. 3, 2013, ss. 275-305.
- Uşan, M. Fatih: “Mesleki Eğitim ve İstihdam, Devlet Personel Rejimi ve İş Mevzuatı”, **e- akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, S. 15, 2003, ss. 1-36.
- Uşen, Şelale: “Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Aktif Emek Piyasası Politikaları”, **Çalışma ve Toplum**, 2007, ss. 65-95.

- Visier, Laurent: “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, C. 137, S. 3, 1998, ss. 347-364.
- Wazakili, Margaret, Tsitsi Chataika, Gubela Mji, Kudakwashe Dube ve Malcolm MacLachlan: “Social Inclusion of People with Disabilities in Poverty Reduction Policies and Instruments: Initial Impressions from Malawi and Uganda”, **Disability and Poverty: A Global Challenge**, (Der. Arne H. Eide ve Benedicte Ingstad), Bristol: The Policy Press, 2011, ss. 15-30.
- Wehman, Paul: “Supported Employment: What Is It?”, **Journal of Vocational Rehabilitation**, C. 37, S. 3, 2012, ss. 139-142.
- Y.y.: “Engelli Türleri ve İş Yaşamı”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 72-113.
- Y.y.: “Engellilerin İstihdamının Önündeki Engeller”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 158-182.
- Y.y.: “Türkiye’de Engellilerin İstihdamı Konusunda Uygulanan Politikalar, Bunların İşverenlere Getirdiği Yükümlülükler ve Teşvikler”, **Engelliler ve İstihdam**, (Der. Recai Coşkun vd.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 14-54.
- Yanikkerem, Emre ve Nicole Esmeray: “İşitme ve Konuşma Engelli Kadınların Yaşadığı Güçlükler”, **İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, 2017, ss. 38-46.
- Yentürk, Nurhan ve Cem Başlevent: “Türkiye’de Genç İşsizliği: Etkileyen Faktörler ve Politika Önerileri”, **Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları**, (Der. Nurhan Yentürk, Kurtaran Yörük ve Gülesin Nemutlu), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 345-378.
- Yentürk, Nurhan: “Yoksullara Yönelik Harcamalarda Ön Plana Çıkanlar”, **Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye’nin Kamu Harcamaları (2006-2017)**, (Der. Nurhan Yentürk), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, ss. 49-70.

- Yeo, Rebecca ve Karen Moore: “Including Disabled People in Poverty Reduction Work: "Nothing About Us, Without Us"”, **World Development**, C. 31, S. 3, 2003, ss. 571-590.
- Yeo, Rebecca: "Chronic Poverty and Disability", **Chronic Poverty Research Centre Working Paper No. 4**, 2001, ss. 1-34.
- Yıldız, Özkan: “Özürlülük”, **Sosyal Sorunlar**, (Der. Yener Şişman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 124-151.
- Yılmaz, Tuncay, Fatma Fidan ve Veli Karataş: “İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları (Bir Alan Araştırması)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 48, 2004, ss. 163-183.
- Yurrtagüler, Laden: “Sosyal Dışlanma ve Gençlik”, **Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları**, (Der. Nurhan Yentürk, Kurtaran Yörük ve Gülesin Nemutlu), 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 379-400.
- Yuvalı, Ertuğrul: “Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm”, **TBB Dergisi**, S. 135, 2018, ss. 383-404.
- Yüksel Arabacı, Rabihan: “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **Sosyal Politika**, (Der. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, ss. 117-142.
- Zengin Oktuğ, Melis: “Engelli Hakları Çerçevesinde Dilde Önce İnsan Yaklaşımı ve Medya Alanına Uygulanması”, **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, 2014, ss. 24-43.

YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

- Berkün, Sanem: “Özürlülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler” (Uludağ Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2012.

- Ergüden, A. Deniz: “Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi” (Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış YL Tezi), Ankara, 2008.
- Kılıç, Cemil Hakan: "Düzgün İş", (İstanbul Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.
- Kutlu, Denizcan: Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu, (Ankara Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014.
- Tsujita, Yuko: “Education, Poverty and Schooling: A Study of Delhi Slum Dwellers”, (University of Sussex, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2014.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

- Adam, Paul ve Diane Lacaille: “Self-Employment: For People with Disabilities”, (Çevrimiçi), <https://www.mcgill.ca/epilupus/files/epilupus/Self-Employment_with_Disabilities_Handbook.pdf>, 04.02.2019.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Raporu, (Çevrimiçi), <<https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/bakim-hizmetleri-stratejisi-ve-eylem-plani-2011-2013/toplum-ozurlulugu-nasil-anliyor-arastirma-projesi-sonuclari.pdf>>, 03.11.2018.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: “Sağlık Yardımları”, (Çevrimiçi) <<https://sosyalyardimlar.ailevecalisma.gov.tr/saglik-yardimlari>>, 06.04.2019.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: “Yaşlı ve Engellilere Yönelik Yardımlar”, (Çevrimiçi), <<https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/engellilere-yonelik-yardimlar>>, 05.03.2019.

- Devlet Personel Başkanlığı: “Engelli Personel İstatistikleri”, (Çevrimiçi), <<http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>>, 30.01.2019.
- Eurostat: “Disability Statistics- Poverty and Income Inequalities”, (Çevrimiçi), <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_dpe020&lang=en>, 04.04.2019.
- Eurostat: “Population Change- Demographic Balance and Crude Rates at National Level”, (Çevrimiçi) <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>>, 05.04.2019.
- Food and Agriculture Organization: “Food Security: Concepts and Measurement”, (Çevrimiçi) <<http://www.fao.org/docrep/005/y4671e/y4671e06.htm>>, 23.10.2018.
- Gelir İdaresi Başkanlığı: “Engellilik İndirimine İlişkin Vergi İstatistikleri”, (Çevrimiçi), <https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/SIIVI.htm>, 07.04.2019.
- İşe Katıl Hayata Atıl!: “Genel Tanıtım”, (Çevrimiçi) <<http://www.isekatilhayataatil.com/>>, 03.02.2019.
- İŞKUR: “Engelli İstihdamı”, (Çevrimiçi) <<https://www.iskur.gov.tr/isveren/engelli-istihdami/>>, 25.01.2018.
- İŞKUR: “Yıllık İstatistik Bültenleri”, (Çevrimiçi), <<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/>>’nden derlenerek oluşturulmuştur. 25.01.2019.
- Kamp, Michael ve Christy Lynch: “Handbook: Supported Employment”, (Çevrimiçi), 2007 <<https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/gladnetcollect/335/>>, 02.02.2019.
- Körleri Eğitim ve Kalkındırma Derneği: “Görme Yetersizliğinin Tanımı ve Görme Yetersizliğinin Gelişim Üzerinde Etkisi”, (Çevrimiçi), <<http://www.korleriegitimvekalkindirma.org/?news=gorme-yetersizliginin-tanimi-ve-gorme->

yetersizliginin-gelisim-uzerinde-etkisi>, 23.08.2018.

Küçükaslan, Bülent: “"Sakat" Politiktir”, (Çevrimiçi), <<http://m.bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir>>, 14.08.2018.

Millî Eğitim Bakanlığı: “Aile ve Tüketici Hizmetleri: Bireylerde Toplumsal Uyum”, (Çevrimiçi), <[http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli Bireylerde Toplumsal Uyum.pdf](http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli_Bireylerde_Toplumsal_Uyum.pdf)>, 11.09.2018.

Millî Eğitim Bakanlığı: Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Bedensel ve Süreğen Hastalıklar, (Çevrimiçi), <http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/BedenselSüregenHastalıklar.pdf>, 28.08.2018.

Millî Eğitim Bakanlığı: Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Dil ve Konuşma Güçlüğü, (Çevrimiçi), <https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_03/14093220_dilvekonumagldestekeitimprogram.pdf>, 24.08.2018.

Millî Eğitim Bakanlığı: Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Görme Engelliler, (Çevrimiçi), <http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/G%C3%B6rmeengelliler.pdf>, 24.08.2018

Özgürlük, Barış, Hatun Betül Özarkan, Özge Arıcı ve Umut Erkin Taş: “PISA 2015 Ulusal Raporu”, (Çevrimiçi), <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2014/11/PISA2015_UlusalRapor.pdf>, 01.11.2018.

Sobsey, Dick: “Violence and Disability”, (Çevrimiçi) <<http://eugenicsarchive.ca/discover/encyclopedia>>, 10.01.2019.

T.C. Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı: Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor, (Çevrimiçi), <http://eyh.aile.gov.tr/data/545886b5369dc3281c69af4f/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf>.

Taormina-Weiss, Wendy: “Psychological and Social Aspects of Disability”, (Çevrimiçi) <<https://www.disabled->

- world.com/disability/social-aspects.php>, 14.10.2018.
- Trickle Up: “Disability, Poverty & Livelihoods”, (Çevrimiçi), <https://trickleup.org/wp-content/uploads/2016/05/2014_Trickle_Up_Disability_Poverty_Livelihoods.pdf>, 16.09.2018.
- TÜİK: “Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010”, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017>, 17.09.2018.
- Uzun, Özcan: “Konversiyon Bozukluğu”, (Çevrimiçi) <<http://gundempsikiyatri.com/konversiyon.htm>>, 27.11.2018.
- Weiss, Thomas C.: “Sheltered Workshops: History and Definition”, (Çevrimiçi) <<https://www.disabled-world.com/definitions/sheltered.php>>, 02.02.2019.
- World Bank: “Choosing and Estimating a Poverty Line”, (Çevrimiçi) <<http://web.worldbank.org>>, 15.07.2018.